

Ronja Therese Åvik Vistnes

Johannes Rask som et «globalt vindu»: Informasjon og forståelser av verden på Rørstad på 1700-tallet

«havde seet mange Guds underlige Gjerninger»

Masteroppgave i historie

Veileder: Jon Olav Hove

Mai 2021

Carte des Etats Danois. Opphavet: Lapie, Pierre Miller Blondeau, Alexandre. Paris, Frankrike: 1802.

Ronja Therese Åvik Vistnes

Johannes Rask som et «globalt vindu»: Informasjon og forståelser av verden på Rørstad på 1700-tallet

«havde seet mange Guds underlige Gjerninger»

Masteroppgave i historie
Veileder: Jon Olav Hove
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Jeg vil gjerne benytte forordet til å takke dem som har vært til stor hjelp under denne spennende, lærerike og ikke minst utfordrede prosessen.

En stor takk til min veileder førsteamanuensis Jon Olav Hove for at han har gjort en god innsatts som veileder. Han har gitt gode tilbakemeldinger og vist engasjement for min avhandling gjennom hele prosessen. Takk til professor John Kwadwo Osei-Tutu for gode tilbakemeldinger og tips da han tidlig i prosessen var min vikar-veileder. Takk til Espen Andresen for det gode forslaget om å undersøke Johannes Rask nærmere.

Takk til mine kjære hjelpere Johanne, Trine, Ingri, Hege, Bente og Kamilla for gode råd, korrekturlesning og generelt en hjelpende hånd. Takk til Folda Historielag for å ha gitt meg gode tips i begynnelsen av prosessen, og for lokalhistorieboken jeg fikk av dere. Jeg vil også dedikere en stor takk til mine kjære medstudenter, dere har virkelig gjort disse årene minneverdige, fine og morsomme! Spesielt vil jeg takke min kompanjong på lesesalen; Mari Forberg, takk for moralsk støtte og alle fine stunder, spesielt på bussen til og fra Dragvoll!

Ronja Therese Åvik Vistnes
Trondheim, 17. mai 2021

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning og problemstilling.....	1
<i>Tidligere forskning: Det lokale, det globale og Johannes Rask.....</i>	<i>3</i>
<i>Teori.....</i>	<i>7</i>
<i>Kilder og metoder.....</i>	<i>9</i>
<i>Avhandlingens struktur.....</i>	<i>14</i>
Kapittel 2: Johannes Rasks reise til og fra Guinea	15
<i>Den bereiste presten.....</i>	<i>15</i>
<i>Den beleste presten.....</i>	<i>25</i>
<i>Oppsummering.....</i>	<i>32</i>
Kapittel 3: Johannes Rask på Rørstad	35
<i>Prestens rolle i lokalsamfunnet.....</i>	<i>35</i>
<i>Et dypdykk inn i Rørstads sogneprest.....</i>	<i>40</i>
<i>Johannes Rasks globale ettermæle.....</i>	<i>52</i>
<i>Oppsummering.....</i>	<i>53</i>
Kapittel 4: Avslutning.....	55
Bildeoversikt.....	59
Bibliografi	61
<i>Arkiv.....</i>	<i>61</i>
<i>Trykte kilder.....</i>	<i>62</i>
<i>Sekundærlitteratur.....</i>	<i>62</i>
<i>Nettressurser.....</i>	<i>65</i>

Kapittel 1: Innledning og problemstilling

Johannes Rask ble født 20. februar 1678 på Halstad prestegård i Danmark. Rask fulgte i sin fars fotspor, og da han var 30 år gammel han avla eksamen i teologi i København.¹ Kort tid etter dette, den 6. oktober 1708 ble Rask innkalt til et møte med direktørene av Det Vest-Indiske og Guineiske kompani i København. På møtet ble han tilbudt stillingen som kapellan på Gullkysten, ved Christiansborg slott.² Den 22. november samme år gikk han ombord i skipet *Fridericus Qvartus* for å begynne sin reise mot Guinea, en reise som skulle ta nesten fem måneder.³

Rask ankom Christiansborg kvelden den 25. april 1709.⁴ Rasks tid som kapellan på Christiansborg er dokumentert i hans egen reisebeskrivelse *En kort og Sandferdig Rejse-Beskrivelse til og fra Guinea*, en reisebeskrivelse som skildrer en reise til tre kontinenter innen den atlantiske verden. Etter tre år med tjeneste på Christiansborg ønsket Rask å reise hjem fra Guinea på grunn av sin helsetilstand. 16. september 1712 sendte han sin oppsigelse, og hans reise mot Danmark-Norge begynte 29. september samme år.⁵ Skipet han reiste hjemover med, *Falmouth*, tok han først med til Vestindia.⁶ Før hjemreisen var omme, var Rasks siste stopp i England, der han oppholdt seg både i Plymouth og London.⁷

I 1713 var Rask tilbake i København, og året etter ble han tilbudt stillingen som sogneprest i Salten prosti, over Folden, Rørstad og Kjerringøy. Han ankom sitt nye hjem i Nordland sommeren 1715.⁸ På Rørstad virket han som sogneprest frem til han døde i 1744. Hans sønn Johan Georg Rask overtok stillingen som sogneprest på Rørstad. Under reisen til og fra Guinea hadde han tatt omfattende notater om hva han observerte på sine reiser, og da han ankom Rørstad i Nordland i 1715 arbeidet han videre med disse notatene. Reisebeskrivelsen til Rask ble publisert i 1754 av biskop Nannestad, som hadde fått boken av Johan Georg, da han var på en biskopvisitas i Salten Prostie i 1753.⁹ Dermed fortsatte Johannes Rask å sette spor også etter sin død.¹⁰ Da biskop Nannestad publiserte reisebeskrivelsen i 1754, hadde han lagt til sitt eget forord og etterord. Rask var personlig opptatt av å undersøke botanikk og kultur, noe som kom godt frem i reiseskildringene. I tillegg skildret han ofte sine geistlige oppgaver på Christiansborg. Hans embete som kapellan preget hans oppfatning av verden rundt, der han i sine skildringer knyttet naturen og hendelsene han vitnet som Guds vilje.

Jeg skal undersøke på hvilken måte globale perspektiv fantes i en lokal sammenheng. Avhandlingen vil se på Nord-Norge opp mot den globale konteksten, og Nord-Norge vil bli koblet sammen med den globale verden gjennom individet Johannes Rask. Holger Weiss tar i boken *Ports of Globalisation, Places of Creolisation* utgangspunkt i begrepet «portals

¹ Johannes Rask, *Ferd til og fra Guinea: 1708-1713*, overs. Jostein Øvrelid. 1969: 5.

² Guinea var et større område på den afrikanske vest-kysten, betegnelsen ble brukt av europeerne. Gullkysten var en del av Guinea. Dette området ligger i dagens Ghana.

³ Johannes Rask, *Two Views from Christiansborg Castle. A Breif and Truthful Description of a Journey to and from Guinea*, overs. Selena Axelrod Winsnes 2009: 30.

⁴ Johannes Rask, *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea*. 1754: 65.

⁵ Rask, 1754: 263-264.

⁶ Vestindia ble anvendt av europeerne som betegnelse om området som i dag er Karibia.

⁷ Rask, 1754: 290 & 296.

⁸ Rask, I biskop Nannestads etterord. 1754.

⁹ Rask, I biskop Nannestads etterord. 1754.

¹⁰ Selena Winsnes og Jostein Øvrelid har basert mye av sin historiske kontekst på biskop Nannestads forord og etterord i Johannes Rasks *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea, Sammenskreven af Hr. Johannes Rask, Fordum Præst paa Christiansborg i Guinea, og siden i Rørstad i Nordland. Udg. Af Frideric Nannestad*. Der Nannestad beretter om personlig informasjon om Rask og hans liv.

of globalisation» hentet fra Mathias Middell og Katja Naumanns. Denne tilnærmingen undersøker steder som har fungert som portaler for kulturelle, økonomiske, sosiale og politiske overføringer, for å kunne undersøke de globale strømmingenes påvirkningskraft. I disse globale portalene lå transkulturelle utvekslinger og gjensidig påvirkning til grunn. Denne utvekslingen var forbundet med verdenshavens nettverk, der en slik portal kunne være havnebyer eller slavefort.¹¹ Jeg har hentet inspirasjon fra og tatt utgangspunkt i dette begrepet for å studere kulturelle utvekslinger og påvirkninger på et mikronivå.¹² Ved å erstatte «portal» med «vindu» skaper jeg rom for å drøfte hvordan et individ kunne fungere som en transkulturell utveksling. Med dette vil jeg drøfte «glokal» historie, altså hvordan det globale perspektivet var i en lokal kontekst.¹³ Disse to begrepene blir nærmere presentert i delkapittel «Teori».

Den overordnende problemstillingen for mitt prosjekt er: *I hvilken grad fungerte Johannes Rask som et globalt vindu?* Dette vil jeg gjøre ved å undersøke hvordan Johannes Rask fungerte som et «globalt vindu» i sin samtid, og ved å drøfte Rask sine opplevelser og impulser og i hvilken grad disse kan ansees som globale. Videre vil jeg analysere hvordan han fungerte som prest i sitt lokalsamfunn og dermed potensielt kunne skape globale transkulturelle overføringer. Dermed kan vi se på det lokale i sammenheng med det globale, og hva som bidro til å skape transkulturelle overføringer. Et viktig poeng med å analysere impulsene er å dermed kunne undersøke hvor «global» Johannes Rask var. Dette vil si at jeg vil forsøke å se på glokal historie gjennom ulike og spredde kilder. Dermed kan vi se på det lokale i sammenheng med det globale, gjennom å se verden fra perspektivet til en bereist prest, bosatt i Nord-Norge på 1700-tallet.

For å videre undersøke problemstillingen vil jeg med andre ord se på det globale vinduet som et tosidig vindu. Ved å definere det globale vinduet som tosidig, vil jeg på den ene siden undersøke hvilke impulser Rask tilegnet seg, og på den andre siden hvilket potensial han hadde til å påvirke andre, gjennom de globale disse globale impulsene, og i hvilken grad. På denne måten får avhandlingen to underproblemstillinger:

- 1) Hvilke impulser påvirket Rask?
- 2) Hvilket potensial hadde Rask til å påvirke andre?

Avhandlingen vil være avgrenset til Rask sin levetid og umiddelbare ettertid. Mer spesifikt fra begynnelsen av reisen til Guinea i 1709 til da biskop Nannestad publiserte Rasks reisebeskrivelse i 1754, for å kunne vise virkningene av publiseringen.¹⁴ Inntrykket er nok at dette er et vidt tidsspenn, men det er vesentlig å dekke hele perioden for å kunne se impulsene Rask tilnærmet seg på sin reise, og effekten av disse i ettertid. Utover reisebeskrivelsen har Rask etterlatt seg få spor som vi sitter igjen med i dag.

Den geografiske avgrensningen er i to nivåer: På det globale nivået forholder avhandlingen seg til den atlantiske verden som bandt sammen Europa, Afrika og Amerika. Rask reiste gjennom denne verden til og fra Guinea. På det lokale nivået er avhandlingen avgrenset Rørstad, et tettsted i dagens Nordland Fylke. Avhandlingen fokuserer på forbindelsene Rask skapte mellom Gullkysten og Nord-Norge. Utover dette baserer Rasks

¹¹ Holger Weiss, «Introduction: Portals of Early Modern Globalisation and Creolisation in the Atlantic World during the Era of the Slave Trade.» I *Ports of Globalisation, Places of Creolisation*, av Holger Weiss, 2015: 5-6.

¹² Wiess, 2015: 5-6.

¹³ Holger Weiss, «Locating the global: Articulations, Encounters, and Interactions.» I *Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*. 2020: 2-7.

¹⁴ Rask, I biskop Nannestads etterord. 1754.

reise seg på den transatlantiske ruten fra København langs den vest-afrikanske kystlinjen og over til de vestindiske koloniene på det sør-amerikanske kontinentet. Derfor vil også avhandlingen være innom disse geografiske lokalisasjonene, men i mindre grad.

Tidligere forskning: Det lokale, det globale og Johannes Rask

Under nasjonalromantikkenes strømninger på 1800-tallet var det et ønske å legitimere Norge som en selvstendig nasjon. De ulike kvalitetene hos de norske lokalsamfunnene ble satt i fokus, for å kunne trekke frem det som karakteriserte det norske. Et resultat av denne nasjonsbyggingen var at tradisjonen for norsk lokalhistorie ble etablert. Det er imidlertid, som Ida Bull understreker, lange tradisjoner for å sette lokalhistorie inn i en global sammenheng. Min avhandling vil fokusere og bygge videre på dette. Ida Bull gjør rede for det «norske lokalsamfunns plass i den første globaliseringen på 1600- til 1800-tallet» i boken *Lokalsamfunnet i verden*.¹⁵

Ida Bull har analysert hvordan lokalsamfunnet ble endret av globaliseringsperioden fra 1600-1800-tallet.¹⁶ Der de lokale nettverkene ble knyttet opp med de internasjonale nettverkene gjennom handel, utnytting av naturressurser og den økonomiske utviklingen på tvers av landegrenser. Det er mennesket som skaper de globale forbindelsene, og for å undersøke menneskers påvirkning ser Bull nærmere på migrasjon som en faktor for nettverksbyggingen. Hun konkluderer med at de ulike lokalsamfunnene i Norge ble påvirket forskjellig. Noen ble påvirket mer enn andre basert på hvilke nettverksforbindelser lokalsamfunnene hadde med omverden.¹⁷ Bull legger videre til at «studiet av lokalsamfunnene er viktig for å forstå utviklingen, og kunnskap om de globale endringene er viktig for å forstå hva som foregår i lokalsamfunnet.»¹⁸ Det er disse nettverkforbindelsene jeg ønsker å undersøke ved å anvende Rask som en forbindelse mellom det lokale og det globale, med inspirasjon fra blant annet Ida Bulls forskning på lokalsamfunnet i et globalt perspektiv. Mens Ida Bull har sett på dette på et relativt generelt nivå, skal jeg gå dypere inn på dette. Jeg skal se på Johannes Rask som et globalt vindu i sin samtid. Det vil si hvordan vi kan anvende individer som en kilde på vår forståelse av de globale strømmingene i tidlig nytid.

Som allerede omtalt innledningsvis er sammenhengen mellom det globale og lokale tidligere blitt forsket på. En slik forskning er blitt gjort gjennom blant annet konseptene «portals of globalisation» og «glokal historie». Disse konseptene er blitt anvendt for å undersøke arenaene der det globale møter det lokale. Holger Weiss har brukt konkrete steder som utgangspunkt for en analyse av sammenkoblende steder «interconnected spaces», i artikkelsamlingen *Ports of Globalisation, Places of Creolisation*. Artikkelsamlingen har fokusert på de danske og svenske besittelsene på Gullkysten og i de karibiske øyer.¹⁹ Han anvendte begrepene «portals of globalisation» og «glocality» som verktøy til sin analyse. I tillegg har Holger Weiss også vært redaktør for boken *Locating the Global* som ble publisert i 2020. Boken tar for seg globalhistorien ved å lokalisere det globale, gjennom ulike analyser knyttet opp mot globalhistoriske hendelser og fenomener, der interaksjonene mellom det global og lokale står i fokus.²⁰

¹⁵ Ida Bull, *Lokalsamfunnet i verden. Norske lokalsamfunns plass i den første globaliseringen på 1600- til 1800-tallet*, 2020.

¹⁶ For videre lesning av dette temaet se i artikkelsamlingen *Locating the global*, 2020 redigert av Holger Weiss.

¹⁷ Bull, 2020: 25-26.

¹⁸ Bull, 2020: 178.

¹⁹ Weiss, 2015: 4-5.

²⁰ Weiss, *Locating the global*. 2020.

Weiss viser i introduksjonen til artikkelsamlingen *Locating the Global* at det er europeernes perspektiv som har vært det dominerende i historieskrivningen om den atlantiske verden på 1700-tallet, og majoriteten av globalhistorie som er blitt skrevet har hatt sitt hovedfokus på fremveksten av det britiske imperiet. Det har, imidlertid, som Weiss også viser, i senere år kommet flere undersøkelser som har gitt innsikt i andre historier. Weiss sin bok er i seg selv et eksempel på dette.²¹ Et annet eksempel er Per Hernæs' bok *Vestafrika, Fortene på Guldkysten*, som tar for seg Danmarks kolonihistorie. Denne boken er en av fem bind, hvor Danmarks historie i forbindelse med Vest-Afrika blir gjort rede for i dette bindet. Boken opplyser om Danmark-Norges involvering med blant annet slavehandelen, og boken viser historiske fenomener og hendelser tilknyttet dette. I boken gir også Hernæs plass til afrikanske aktører og perspektiver.²² Ikke minst viser både Weiss og Hernæs sine arbeider til globale kulturelle møter, spesielt mellom aktører fra Europa og Afrika. Johannes Rask var også en slik aktør som jeg i denne avhandlingen vil undersøke nærmere.

Møtet mellom europeere og afrikanere på Gullkysten er tema for flere artikler i artikkelsamlingen *Forts, castles and society in West Africa* redigert av John Kwadwo Osei-Tutu.²³ For eksempel skrev Selena Axelrod Winsnes artikkelen «Heaven Is High Above and Europe Is Far Away, so Christiansborg Prevails» i artikkelsamlingen. Her går hun gjennom syv ulike reisebeskrivelser fra tidlig nytid, skrevet av menn fra Danmark-Norge, og Johannes Rask var en av disse mennene. Disse reisebeskrivelsene har hun tidligere oversatt fra dansk til engelsk, og hun viser momenter fra sitt tidligere arbeid i artikkelen, hvor selve analysen viser mennenes egne refleksjoner om Afrika.²⁴ I artikkelen fokuserer hun på utsagnet «Heaven is high above and Europe is far away». Winsnes tar utgangspunkt i utsagnet der hun ser på skildringene til de utvalgte mennene, og hvorvidt utsagnet passer deres tanker og handlinger i deres samtid. Artikkelen handler om hva reisen til Vest-Afrika gjorde med mennenes perspektiv på rett og galt, normalt og unormalt. Hun konkluderer i artikkelen at utsagnet kunne blitt brukt som en unnskyldning av mennene. Hun viser også til at deres liv i «libertine» i tillegg kunne vært et rop om hjelp, med tanke på deres mentale tilstand.²⁵ I denne artikkelen gjøre Winsnes noe av det samme som jeg skal ta for meg i denne avhandlingen. Hun undersøker hvordan ulikhetene var mellom Gullkysten og Danmark-Norge ble forstått og kommunisert. Det jeg skal gjøre er å dykke videre inn i dette ved å se på Rask og hvordan han forholdte seg til sine opplevelser og impulser på det lokale stedet han bodde. Dette perspektivet skal min avhandling undersøke nærmere, ved å se på Johannes Rask også etter hans retur til Danmark-Norge.

Jarle Simensen er betraktet som en pioner innenfor etableringen av globalhistorie i Norge, og har spesielt fokusert på det afrikanske kontinentet. Han har hatt mange ulike tilnærminger som er relevant til denne avhandlingens fokusområde. De tilnærmingene som er relevante er vist i artikkelen «Bilder av de andre. Nærbutikk på en dansk-norsk reisebeskrivelse fra Vest-Afrika» som er trykt i tidsskriftet *Fortid*, samt et kapittel i artikkelsamlingen *Forts, castles and society in West Africa*. I disse artiklene har han blant annet sett på hvordan Rasks reisebeskrivelse kan anvendes som kilde til fortiden og hvilken informasjon den kan gi oss.

²¹ Weiss, 2015: 1.

²² Per Hernæs, «Guld, slaver og kolonisering.» I *Vestafrika. Fortene på Guldkysten*, av Per Oluf Hernæs, 2017.

²³ *Forts, castles and society in West Africa* redigert av John Kwadwo Osei-Tutu.

²⁴ Rask, overs. Winsnes, 2019: 57.

²⁵ Rask, overs. Winsnes, 2019: 70.

I «Gold Coast Forts and Castles: Key Theme and Perspectives» henviser Simensen til Johannes Rasks reisebeskrivelse, og denne gangen som utgangspunkt som en førstehåndskilde på den transatlantiske slavehandelen.²⁶ Simensen tar for seg de ulike relasjonene mellom de europeiske fortene og lokalsamfunnet.²⁷ Artikkelen bærer preg av noen likhetstrekk hans andre artikkel «Bilde av de andre», der Simensen viser at de ulike holdningene og normene endret seg i takt med sin samtid og politikk.²⁸ Hovedpoenget med å bruke Johannes Rask som kilde er å anvende den som en god kilde til Vest-Afrika, fordi Rask skiller mellom sine egne og andres ideer og informasjon.²⁹ Reisebeskrivelsen til Rask er interessant fordi, som Simensens påpeker, så var reisebeskrivelsen av Johannes Rask den første beretningen skrevet i Norge med fokus på Afrika.³⁰ Simensen har anvendt reisebeskrivelsen for å vise til Rasks helhetlige bilde av de afrikanske samfunnene, og at dette bildet var preget av Rasks egne verdier.³¹ Videre redegjør Simensen for at Rasks reisebeskrivelse vil bli anvendt som en levning i hans artikkel, fordi den viser hvordan Rasks oppfatning av verdenen blir dannet og omdannet, og dermed skaper et bilde. Ved å bruke reisebeskrivelsen som en levning viser Simensen til at Rasks personlige profil kommer frem gjennom oppfatningen hans av de i lokale samfunn. Simensen viser også at forordet som Biskop Nannestad skrev i *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse til og fra Guinea* kan i seg selv forstås som en kilde på Johannes Rask sin samtid, og hvilket idéhistorisk grunnlag han hadde i forhold til tankeverden. Simensen tolker at Rask hadde et akademisk grunnlag preget av kristendommen, som gjorde at Rask skildret motsetninger og sammenhenger med Bibelen og den vestlige verden. I «Bilde av de andre» konkluderer Simensen at Rasks egne refleksjoner viser en tankegang nær en tidlig opplysningstid, men at Rask selv ikke kunne tolkes å være forut sin tid der abolisjonismens tankegang også var en akseptert tankegang på dette tidspunktet. I artikkelen peker Simensen også på hvilke felt det ville vært viktig å forske nærmere på som en historiografisk oppgave. En slik forskning kunne fokusert nærmere på Johannes Rask sin reisebeskrivelse, og hvordan det tematikken og begrepene i reisebeskrivelsen utvikler seg over tid. «Blant de generelle spørsmålene som da reiser seg, er hvilke sosiale og idémessige faktorer som bestemmer slike bilder av de andre og hva som skaper endringer i disse bildene.»³² Med andre ord er det viktig å fokusere på konteksten til Rask for å forstå de sosiale og idémessige faktorene som bestemmer bilder av andre, noe denne avhandlingen vil ta for seg ved å bruke Johannes Rask som et globalt vindu.

I 1969 publiserte Jostein Øvrelid en oversatt versjon av Johannes Rasks reisebeskrivelse fra dansk til nynorsk. Med utgivelsen *Ferd til og frå Guinea* var han den første til å gjenoppta reisebeskrivelsen til Johannes Rask og modernisere den, og dermed gjorde den mer tilgjengelig.³³ Selena Axelrod Winsnes har oversatt en rekke primærkilder med fokus på personlige beskrivelser av danske menn som har skildret som sitt oppholdt i Afrika, alt fra slutten av 1600-tallet til og med 1800-tallet.³⁴ Hun har oversatt Johannes Rasks reisebeskrivelse fra dansk til engelsk, og publiserte utgaven *Two Views from Christiansborg*

²⁶ Jarle Simensen «Gold Coast Forts and Castles: Key Themes and Perspectives.» I *Forts Castles and society in West Africa. Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, 2018: 50-53.

²⁷ Simensen, 2018: 53.

²⁸ Jarle Simensen, «Bilde av de andre; nærblick på en dansk-norsk reisebeskrivelse fra Vest-Afrika.» 2011: 37.

²⁹ Simensen, 2018: 52.

³⁰ Jarle Simensen, *Bilde av de andre. Nærblick på en dansk-norsk reisebeskrivelse fra Vest-Afrika*. Publisert i *Fortid*, september 2011: 33.

³¹ Simensen, 2018: 53.

³² Simensen, 2011: 33-35.

³³ Rask, overs. Øvrelid, *Ferd til og frå Guinea*. 1969.

³⁴ Selena Winsnes «Heaven Is High Above and Europe Is Far Away, so Christiansborg Prevails». i *Forts Castles and society in West Africa: Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, 2018: 57-58.

Castle. *Johannes Rask (1708-1713). H.C. Monrad (1805-1809). A Brief and Truthful Description of a Journey to and from Guinea* i 2009. Winsnes' oversettelse har vært en viktig ressurs for avhandlingen. Dette er svært sentral litteratur for den videre utviklingen av min avhandling.

I Winsnes' oversettelsen er Biskop Nannestad sitt forord og epilog fra 1754 også tatt med. Winsnes' oversettelse inkluderer også en historisk introduksjon som viser den politiske situasjonen under Rasks periode i Guinea, som var preget av Akwamu rikets sterke politiske makt og innflytelse.³⁵ Winsnes gir eksempler på hendelser som ikke ble skildret i den originale utgivelsen av reisebeskrivelsen som for eksempel Akwamu sine angrep på fortet i slutten av Rask sin periode. Hun drøfter at grunnen til at slike hendelser ble utelatt, kunne vært fordi Rask selv unnlot å skildre dette, eller at hans sønn eventuelt utelot ulike skildringer før reisebeskrivelsen ble publisert.³⁶

Forskjellen mellom Winsnes og Øvrelids oversettelser er at Winsnes arbeid sammenligner Rask og Monrad gjennom sine to volum, to ulike personers egne skildringer i ulike perioder, begge stasjonert på Christiansborg fort. I volum to tar hun for seg H.C. Monrad sine skildringer imellom 1805 og 1809. Den originale utgaven av Monrads bok ble publisert i 1822.³⁷ I kontrast til Øvrelids oversettelse, hadde Winsnes et mangfold av primærkilder som hun anvendte til å redegjøre for både sammenhenger og kontraster mellom de ulike danske mennenes tolkninger og opplevelser av Vest-Afrikas kulturelle, økonomiske og religiøse sider. I oversettelsene til Winsnes kommer det frem hvordan synet til Rask og Monrad var på den transatlantiske slavehandelen fra et førstehåndsvitnes perspektiv. Oversettelsene skildrer et annet perspektiv på slavehandelen enn hva de økonomiske og politiske strukturenes perspektiv på de store omveltningene i samfunnet. Winsnes hadde i større grad sekundærlitteratur å støtte seg på enn det Øvrelid hadde på 1960-tallet. Sekundærlitteraturen var til hjelp for å kontekstualisere Rasks skildringer og for å kunne forklare det som dagens lesere kan finne uklart.

Gina Dahl har gjennomført et omfattende arbeid der hun har undersøkt 63 boksamlinger fra 1700-tallet i boken *Libraries and Enlightenment - Eighteenth-Century Norway and the Outer World*.³⁸ Dahl konkluderer med at til tross for at det var flere boktrykkeri i Danmark enn i Norge på 1700-tallet, var det et aktivt intellektuelt liv målt i Norge også gjennom bøker. Hun tilføyde også at bøkene hun undersøkte også kunne bidra til å tolke Norge på 1700-tallet, der hun presiserer at «bøkene er et fint vindu».³⁹ Det Dahl peker på er at det er mulig å anvende bøker til å lære mer om norsk intellektuelt liv på 1700-tallet. Det er på denne måten denne avhandlingen vil bygge videre på Winsnes og Simensen sine tidligere arbeider, der jeg i denne avhandlingen vil bruke Rask som et «globalt vindu» til Nord-Norge og drøfte det globale i det lokale på 1700-tallet.

³⁵ Rask, overs. Winsnes, 2009: 17.

³⁶ Rask, overs. Winsnes, 2009: 22.

³⁷ Rask, overs. Winsnes, 2009: 12.

³⁸ Gina Dahl, *Libraries and Enlightenment - Eighteenth-Century Norway and the Outer World*. 2014

³⁹ Dahl, 2014: 31.

Teori

Min avhandling tar utgangspunkt i tradisjonene/tilnærmingene for globalhistorie, lokalhistorie og den nyere retningen omtalt som «glokalhistorie». Jeg baserer meg på Johannes Rasks liv, virke og verk for å kunne analysere og forske på globalhistoriske og lokalhistoriske konsepter. For å kunne utføre forskningen, har jeg basert meg på en rekke teorier, metoder og verktøy relevant for disse to tradisjonene. Nå vil det bli presentert en oversikt over den relevante teorien. Først ved å vise til de tre tradisjonene, og videre sentrale begrep for avhandlingen

Tore Linné Eriksen tar for seg historien fra 1750 til 1900 gjennom et globalhistorisk perspektiv, der han først diskuterer hva som definerer globalhistorie. Eriksen viser at en globalhistorisk tilnærming er en tradisjon innenfor historieskrivningen som er en relativt ny tilnæringsmetode. Rammeverket for globalhistorie er enda ikke fastsatt, men de ulike retningene innenfor globalhistorie har noe til felles; å sammenligne historiske prosesser i lange linjer på tvers av kontinenter.⁴⁰

Globalisering er et vidt begrep som viser til fenomener og opplevelser som er blitt delt og erfart av mange mennesker på tvers av ulike kontinenter.⁴¹ Jürgen Osterhammel og Niels P. Peterson beretter i boken *Globalization, a short history* at majoriteten av de som definerer globalisering ser på ekspansjonen, kontakten og akselerasjonen som faktorer for relasjoner på tvers av kontinentene.⁴²

Globalhistorie fokuserer ofte på de lange linjene, der de omveltende prosessene i samfunnet står i fokus for historieforskningen. I boken *Global historia från periferien. Norden 1600-1850* viser historikerne Leos Müller, Göran Rydén og Holger Wiess til at globalisering ikke er et nytt fenomen.⁴³ I tillegg understreker de at globalhistorie ikke skal vike fra å skrive historien i et mikroperspektiv fra det lokale, til tross for at en samtidig ser det fra et globalt makroperspektiv.⁴⁴ Slik viser globalhistorien til hvordan et enkeltindivid sine oppfatninger av verdensbildet blir formet av å utvide horisonten.⁴⁵ Müller, Rydén og Wiess har også sett på forbindelsen mellom Europa og Gullkysten, der de konkludere denne forbindelsen som en større kontaktsone mellom det europeiske- og afrikanske kontinentet.⁴⁶ Dette setter Johannes Rask inn i den globalhistoriske konteksten.

Jeg vil i denne avhandlingen se på sammenhengen mellom globalhistoriske og lokalhistorie. Bartolomé Yun-Casalilla forklarer i artikkel «`Localism´, global history and transnational history» hvordan det er mulig å sette periferier og andre lokalmiljø opp mot globalhistorie og transnasjonalhistorie i tidlig nytid. Han argumenterer for at det er viktig å ta for seg det globale og lokale samtidig for å få en dypere forståelse av historiske fenomener.⁴⁷ Yun-Casalilla viser gjennom artikkelen måter for å oppnå en ny type

⁴⁰ Tore Linné Eriksen, *Globalhistorie 1750-1900*, 2010: 13-14.

⁴¹ Jürgen Petersson & Niels P. Osterhammel, *Globalization – a short history*, 2005: 2.

⁴² Peterson & Osterhammel, 2005: 5.

⁴³ Leos Müller, Göran Rydén Holger Weiss, «Innledningsartikkel av redaktørene.» *I Global historia från periferien. Norden 1600-1850*, av Leos Müller, Göran Rydén og Holger Weiss (red.), 2010: 22

⁴⁴ Müller, Rydén & Wiess, 2010: 29.

⁴⁵ Müller, Rydén & Wiess, 2010: 22.

⁴⁶ Müller, Rydén & Wiess, 2010: 65.

⁴⁷ Bartolomé Yun Casalilla, ««Localism», global history and transnational history. A Reflection from the Historian of Early Modern Europe.», 2007: 661.

globalhistorie, ved å kunne se forbindelsene mellom ulike områder og kulturer. For å kunne gjøre dette må undersøkelsen fokusere på hvorvidt de ulike faktorene påvirker lokalt.⁴⁸

Peter N. Stearns har også definert globalhistorie på et mikronivå. Stearns definerer globalisering som intense samhandlinger på tvers av kontinenter som skaper nettverk. Disse nettverkene er som regel knyttet sammen med økonomiske, politiske, sosiale eller teknologiske aspekter. Sammen med lokalsamfunnets innflytelse på de globale strømmingene er disse med på å skape og forme menneskets tilværelse.⁴⁹ Nettverksteori baserer seg på hvilke forbindelser en person eller et lokalsamfunn har med omverdenen. Ved å ha et fokus på aktøren åpnes det opp for å kunne analysere prosessene i samfunnet opp mot hvordan ulike mennesker og forbindelser påvirker og påvirkes av elementer fra disse prosessene.⁵⁰

Som tidligere presentert under kapitlet for tidligere forskning, ble lokalhistorie en fremtredende retning innenfor historiefaget under nasjonalromantikken i Norge. Ifølge Bull inneholder de aller fleste lokalhistoriske verk internasjonale koblinger.⁵¹ For å kunne se på likheter, forskjeller og årsakssammenhenger mellom ulike lokalsamfunn er det mulig å bruke metoden for komparasjon. Ved å bruke komparasjon er det mulig å innhente informasjon som gir ny innsikt. Der det blir mer klart hva som skiller seg ut og ikke på de ulike stedene.⁵²

I artikkelen «Global history and the spatial turn: from the impact of area studies to the study of critical junctures of Globalization» presenterer Mathias Middell og Katja Naumann begrepet «Portals of Globalization».⁵³ Ved å bruke begrepet er det mulig å fokusere på bestemte aktørers opplevelse med prosessene som ble til gjennom de- og re-territorialisering. Begrepet «Portals of Globalization» er å blant annet anvendt for å forske på havner, byer og internasjonal handel. Disse stedene er inngangspunkter for å overføre kulturelt kapital.⁵⁴ I boken *Locating the Global* gjør Holger Weiss rede for hvordan globalhistorien kan bli undersøkt via lokale fenomener. Weiss peker på at globalhistorie kan studeres ved å fokusere på det lokale. Ved å fokusere på det lokale vil globalhistorien få et nedenfra og opp perspektiv på globalisering. Rammeverket for analysen vil da fokusere på de lokale uttrykkene for å da igjen kunne gjennomføre en global historisk forskningsanalyse.⁵⁵

Tidlig nytid er en periode preget av imperialismen. Imperialisme er et begrep som anvendes når en stat politisk, militært, kulturelt eller økonomisk underlegger seg andre geografiske områder. Imperialismeteorien er en analyse av maktforhold og hvordan denne makten utøves.⁵⁶ Innenfor imperialismen er det ulike stadier. Historikeren David B. Abernethy presenterer faser for imperialismen i boken *The Dynamics of Global Dominance*. Hvor han begynner sine faser for imperialisme i 1415 og strekker fasen opp til slutten av 1700-tallet, en tid preget av opplysningstidens tanker og prosesser. Drivkraften for ekspansjonen i fase én var oppdagelse, og de europeiske maktenes fokus mot de

⁴⁸ Casaliilla, 2007: 663.

⁴⁹ Peter N. Stearns, *Globalization in World History*, 2020: 2.

⁵⁰ Bull, 2020: 19-20.

⁵¹ Bull, 2020: 11.

⁵² Bull, 2020: 17.

⁵³ Mathias Middell & Katja Naumann, «Global history and the spatial turn: from the impact of area studies to the study of critical junctures of Globalization», 2010.

⁵⁴ Middell & Naumann 2010: 162.

⁵⁵ Weiss, 2020: 5-6.

⁵⁶ Bull, 2020: 12.

amerikanske kontinentene; «Den nye verden». Lysten for oppdagelse var igjen motivert av militære og kommersielle gevinster fortrinnsvis gjennom handel og nye varer til markedet.⁵⁷

Fase én er som tidligere nevnt kategorisert som ekspansjon (expansion). Det Abernethy legger i «ekspansjon» er at i denne fasen ekspanderte europeiske stater og handelskompanier seg politisk på tvers av sine egne landegrenser enda mer frekvent. Det er den lengste utav de fire fasene, og fasen strekker seg fra 1415 til 1773. Fase én ble definert av at Europa opplevde en økonomisk vekst. Europeiske stater fikk et forsprang på blant annet sjøfartsteknologi som resulterte i at de forbedret sin maktposisjon i verdenssammenhengen.⁵⁸ Imperialisme og globalisering er fenomener som har påvirket hverandre gjennom historien. Globaliseringsstrømmingene påvirket imperialismens fremvekst, samtidig som globaliseringen fikk mer fotfeste gjennom imperialismens styrkelse av nettverksforbindelser slik som handel og kolonisering.

Det å skrive historisk forskning fra et eurosentrisk utgangspunkt, der «colonial globality» tar utgangspunkt i det dominerende sentrum, altså fra perspektivet til de europeiske kolonistenes metropoler,⁵⁹ er en tilnærming som er blitt brukt av forskere tidligere. I min avhandling ønsker jeg å snu dette på hodet. Fremfor å se på hvordan andre deler av verden ble påvirket av Europa vil jeg undersøke hvordan en liten del av Europa ble påvirket av resten av verden. Med andre ord bruker jeg de tilgjengelige kildene for å undersøke hvordan Johannes Rask, en person i et lokalsamfunn, fungerte som et «globalt vindu».

Kilder og metoder

For å kunne undersøke avhandlingens underproblemstillinger; hvilke impulser som påvirket Rask og hvordan han ble påvirket (og potensielt hvordan han kunne ha påvirket andre) har jeg basert meg på flere kilder. Hovedkilden til avhandlingen er reisebeskrivelsen til Johannes Rask *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea*,⁶⁰ som ble publisert i 1754. Hovedkilden vil gi innsikt i hvilke impulser Rask fikk fra Gullkysten, og hvordan han forstod og formidlet disse impulsene videre. Denne avhandlingen er videre basert på vidt spenn av kildemateriale. Ved å anvende annet kildemateriale i tillegg til hovedkilden får vi for det første et utvidet bilde av hvilke impulser Rask fikk mens han var på Gullkysten. For det andre for å få et utvidet bilde av hvilke impulser han fikk i Nord-Norge og hvorvidt han kunne fungere som en transkulturell utveksling. Det er blitt anvendt primærkilder fra ulike arkiv, i tillegg til trykte kilder i form av både primærkilder og oversatt arkivmateriale. Jeg skal nå presentere de ulike kildene jeg har anvendt, som har hatt tyngde i avhandlingen. Siden det er blitt anvendt ulike kilder, skal trykte kilder først bli presentert, deretter vil arkivmaterialet bli presentert. Jeg vil også presentere metode, der arbeidsprosessen kommer frem i samhandling med arbeidet med kildene, samt utfordringene med prosessen.

⁵⁷ Abernethy, David B., *The Dynamics of Global Dominance: European Overseas Empires, 1415-1980*. New Haven & London, Yale University Press, 2000.

⁵⁸ Abernethy, 2000: 45.

⁵⁹ Holger Weiss, «Muslim Scholars Living in Three Worlds: West African Muslims and the Imposition of the European Colonial Order.» *I Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*, av Holger Weiss, 2020: 232-233.

⁶⁰ Johannes Rask, *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea, Sammenskreven af Hr. Johannes Rask, Fordum Præst paa Christiansborg i Guinea, og siden i Rørstad i Nordland. Udg. Af Frideric Nannestad*. 1754.

Johannes Rask forfattet reisebeskrivelsen etter reisen til og fra Gullkysten. Boken skildrer Rasks personlige opplevelser og tanker. Den er svært detaljert, og inneholder alt fra hverdagslige opplysninger til sammenligninger mellom arter, kulturelle- og sosiale fenomener på tvers av kontinenter. Jeg har hatt tilgang til boken digitalt via Nasjonalbibliotekets nettbibliotek, i tillegg til at jeg har vært på Gunnerusbiblioteket for å fysisk lese en av de publiserte utgavene fra 1754.⁶¹ På en måte er slike bøker førstehåndskilder, der forfatterne var øyevitner til hendelsene de berettet om. Samtidig kan de til tider være andrehåndskildringer da forfatterne ofte refererte til eller kopierte andre forfattere i sin samtid. Videre er de beretninger preget av forfatterens agendaer og ståsted, og det er dermed viktig å ta de personlige interessene og synspunktene til forfatteren i betraktning.⁶² Reiseberetninger har generelt elementer fra selvbiografi, og ble ofte forfattet med mål om å bli publisert som litterære verk. Fra 1700-tallet ble reiseberetninger om oppdagelse mer og mer vanlig, og temaene var ofte vitenskapelige som for eksempel som i Rasks skildringer om botanikk.⁶³

Reiseskildringen til Rask gir ikke et komplett bilde av hans opphold på Christiansborg. Et eksempel på dette er hvordan han nærmest konsekvent unngår å omtale slavehandelen. Det er uklart hvordan utvalget av handlinger og erfaringer ble gjort, og om dette utvalget ble gjort av Rask eller noen andre. Rask fikk aldri publisert boken selv, men hans sønn Johan Georg overrakk boken til biskop Nannestad da han var på biskopvisitas i Salten prosti.⁶⁴ Dermed ble boken publisert ti år etter Johannes Rasks død. Siden Rask selv ikke var med på prosessen av bokens trykking kan dette ha fått konsekvenser for det publiserte resultatet. Vi vet ikke om det er blitt gjort redigeringer etter Rasks død, der blant annet tekst kan ha blitt utelatt. Det kan tenkes at temaer og skildringer ble redigert vekk av politiske eller religiøse faktorer. I tillegg var ytringsrommet på 1700-tallet mindre fritt. Litteraturen som ble skrevet for publisering var i stor grad preget av sensur på grunn av avgrenset trykkefrihet og ytringsfrihet.⁶⁵ Jeg synes dette er viktig å nevne i samhandling med kildens utfordringer. For eksempel kan utelatelsen av opplysninger om slavehandelen ha enten vært et valg gjort av Rask eller et valg gjort av noen andre. På den annen side kan dette være fordi det ikke var i hans interesse å ta opp politiske og økonomiske temaer for å fremme sitt fokusområde, som var natur, kultur og det sosiale livet.

Som vi har sett under tidligere forskning er Rasks reisebeskrivelse tidligere blitt oversatt fra dansk til både nynorsk og engelsk. I 1969 oversatte Jostein Øverli reisebeskrivelsen til nynorsk; *Ferd til og frå Guinea: 1708-1713*. I 2009 ga Selena Winsnes ut boken *Two Views from Christiansborg castle. Johannes Rask (1708-1713). A Brief and Truthful Description of a Journey to and from Guinea*, som er den engelske versjonen av boken. Disse oversettelsene har jeg brukt som et verktøy for tolkning av den originale utgaven fra 1754, for å se på deres tolkninger av teksten og konteksten. Siden den originale versjonen er trykt med gotisk skrift, har jeg bruk oversettelsene av Winsnes og Øvrelid for å sammenligne mine tolkninger av den publiserte utgaven fra 1754. Jeg har brukt oversettelsene for å bedre kunne forstå primærkilden. Den originale utgaven av reisebeskrivelsen er skrevet på 1700-talls dansk, derfor vil enhver utgivelse være preget

⁶¹ Johannes Rask, *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea*. Trykt hos Jens Christensen Winding. 1754. Medvirker Fredrik Nannestad.

⁶² Rask, overs. Winsnes, 2009: 12-13.

⁶³ Store norske leksikon, «Reiselitteratur» av Christine Hamm. 05.02.2021. <https://snl.no/reiselitteratur>

⁶⁴ Rask, I biskop Nannestads forord. 1754.

⁶⁵ Jon Olav Hove, «Sukkerhuset i Trondheim: Historia og minnet om industrietablering og transatlantisk slavehandel», 2016: 52.

av oversettelsen, og valgene oversetterne har gjort i deres prosess.⁶⁶ Dette har jeg gjort for å kunne ha et kritisk blikk på både mine egne tolkninger av primærkilden, opp mot Winsnes og Øvrelid tolkninger av teksten i reisebeskrivelsen.

Johannes Rasks reisebeskrivelse kan anvendes og har tidligere blitt brukt som både beretning og levning. Det er som skiller reisebeskrivelsen fra å være en beretning eller en levning er bruken av den som kilde. Rasks reisebeskrivelse er en levning fra 1700-tallet, som denne avhandlingen har anvendt som en kilde til hvordan Johannes Rask tenkte, i tillegg til at reisebeskrivelsen forteller oss som en levning både verdier og tenkemåter hos en prest på 1700-tallet.⁶⁷ Bruken av reisebeskrivelsen som beretning er knyttet opp Rasks liv på Christiansborg for å kunne finne ut i hvilken grad han tilegnet seg impulser på reisen. Når jeg da bruker reisebeskrivelsen som både en levning og beretning vil jeg få en bredere forståelse av Johannes Rask og de impulsene han omga seg med. Ved å i tillegg bruke reisebeskrivelsen som en beretning kan jeg si noe om situasjonene rundt kilden, som for eksempel omstendighetene på Christiansborg.⁶⁸ I tillegg til å bruke reisebeskrivelsen som beretning har jeg anvendt andre beretninger for å få et mer fullstendig bilde av hvilke impulser han ble utsatt for.

Det meste av den historiske konteksten Øvrelid og Winsnes presenterer, baserer seg på biskop Nannestads tekst i den publiserte utgaven fra 1754. De har primært arbeidet med å oversette reisebeskrivelsen til Rask. De har ikke analysert innholdet utover hva som spesifikt var skrevet i reisebeskrivelsen. Winsnes forklarer enkelte deler av innholdet i boken, der hun i fotnoter forklarer blant annet hva som legges ulike i begreper og lokale ord. Min avhandling er dermed faglig interessant fordi det er ikke tidligere blitt reist spørsmål om hva som kunne ha påvirket Rask under skrivingen, og i hvilken grad Rask og hans kunnskap kan ha blitt formidlet til lokalsamfunnet han var i, og hvilke kulturelle forbindelser som kunne blitt styrket av hans skildringer av verden i hans reisebeskrivelse. Den transatlantiske slavehandelen i forbindelse med Danmark-Norge er også et tema som er blitt forsket på tidligere, men jeg anser dette som et viktig og interessant tema å belyse videre gjennom det globale perspektivet.

For å gjøre en bredere analyse har jeg i avhandlingen basert meg på annet kildemateriale. I tillegg til trykte og oversatte kilder, har jeg i stor grad basert mye av analysen min på håndskrevne gotiske kilder. Noen av kildene har vært tilgjengelig digitalt, mens andre har jeg oppsøkt fysisk på Statsarkivet i Trondheim.

Skifteprotokollen etter Johannes Rask er et viktig materiale for avhandlingen.⁶⁹ Dette arkivmaterialet er digitalisert, i tillegg til at det er tilgjengelig på Statsarkivet i Trondheim. Statsarkivet viser at skifter er en av de mest anvendte kildene i deres arkiv. Et skifte gir opplysninger om den avdødes familie og deres ressurser ved å se på hvilke eiendeler personen hadde som kan være med på å forme oppfatningen av personen som blir undersøkt. På Johannes Rask sin tid arvet sønnen dobbelt så mye som døtre gjorde. Enken arvet halve boet.⁷⁰ Ifølge historiker Johan Jørgensens bok *Skifter og testamenter* vil en historiker få et viktig innblikk ved å anvende et skifte som kilde. Ved å bruke et slik

⁶⁶ Dette kommenterer Winsnes selv. Hun har ikke vært konsekvent med å direkte oversatte reisebeskrivelsens innhold, og at hun har selv har fokusert på å gi en helhetlig forståelse av teksten.

⁶⁷ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, 1999: 170-175.

⁶⁸ Kjeldstadli, 1999: 170-175.

⁶⁹ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

⁷⁰ Riksarkivaren. u.d. *Skifter - Førstehjelp for arkivbrukere 5*. Statsarkivet i Trondheim: 2-3.

materiale som kilde vil informasjonen som blir tilegnet kunne kontekstualisere samtiden, og skifteprotokollene har en god form for pålitelighet.⁷¹ Litteraturen Rask satt med på Rørstad kan gi et direkte innblikk i Rask sin samtid. I tillegg til å gi et slikt innblikk, gir skiftet innsikt i den materielle delen av livet til et menneske, spesifikt hva de etterlot seg av materielle gjenstander da de døde. Det som er viktig å tenke på når jeg skal anvende skifteprotokollen til Rask er at den gir kun et øyeblikksbilde av hva han eide akkurat når han døde, og ikke gjennom hele livet. I utgangspunktet er det mulig å forholde seg til at skifteprotokollens innhold er objektivt, og gir rom for å reflektere Rask sin karakter og hva som påvirket han, og hvordan han fremstod. Dette kan gi oss innsikt i hans muligheter til å fungere som et «globalt vindu».

Utfordringen med dette arkivmaterialet var å tolke den gotiske håndskriften. Dette var den første kilden i denne kategorien jeg analyserte, og var relativt fersk på å tolke gotisk håndskrift. Jeg måtte sette meg inn i hvordan en skifteprotokoll var oppsatt, og hvilke opplysninger jeg kunne hente ut fra et slikt materiale. Å tilnærme seg metoden og teknikken for å tolke gotisk håndskrift var en varig utfordring, da hver kilde hadde ulike håndskrifter som gjorde at jeg måtte ha en tilvenningsperiode for hver kilde.

I tillegg til Johannes Rasks skifte har jeg benyttet en annen oversatt kilde, en transkribert versjon av skifteprotokollen etter sognepresten Anders Dass fra 1736. Transkripsjonen er gjort av Kåre Hasselberg. Jeg fikk tilgang på denne versjonen gjennom Petter Dass-museet, siden denne versjonen ikke er offentlig publisert. Den originale skifteprotokollen etter Anders Dass er også digitalisert hos Statsarkivet.⁷² Jeg har brukt Dass' skifteprotokoll i sammenheng med Johannes Rask sitt, og har dermed anvendt Hasselbergs oversettelse for å være mer effektiv i arbeidsprosessen ved å unngå gotisk håndskrift. Skiftet etter Anders Dass gir en bedre forståelse av Rasks skifte, i tillegg får jeg også et bedre inntrykk av andre bøker som fantes i Nordland i samme periode.

Et menneske fra 1700-tallet legger fra seg spor i ulike arkivmateriale. Som jeg allerede har gjort rede for, er skifteprotokoller en ofte anvendt kilde på menneskers liv. Det finnes også rettsaker som oppbevares av arkivverket. På 1700-tallet lå disse under sorenskriverembetet. I tillegg er kirkebøker eller ministerialbøker en god kilde på menneskers liv, der det finnes opplysninger om blant annet fødte og døde som presten var ansvarlig til å føre inn. På Statsarkivet i Trondheim fant jeg arkivmateriale som omhandlet en rettsak ført mot Johannes Rask på Rørstad i 1741. Dette arkivmaterialet bød på flere utfordringer, både å finne relevant materiale i arkivet og tolke flere skribenters håndskrift.⁷³ Da jeg fant arkivmateriale som var relevant for Rasks tid på Rørstad, ble materialet et viktig bidrag til avhandlingen. På Digitalarkivet fant jeg også ministerialprotokollen som tilhørte Johannes Rask. Ministerialprotokollen tilførte mye informasjon om Rasks liv på Rørstad. Denne informasjonen kan gi informasjon om Rasks liv på to nivåer. For det første gir den innsikt i fødsel, giftemål og død, slik en ministerialprotokollen opplyser om også andre menneskers liv. For det andre er boken skrevet av Rask, og gir oss et innblikk i hans liv som prest. Kildematerialet bød på de samme utfordringen med at det var vanskelig å tyde håndskriften.

⁷¹ Johan Jørgensen, *Skifter og testamenter*. København: Dansk historisk fællesforenings håndbøger, 1968: 89.

⁷²«Digitalarkivet.no, Skifte- og inventar protokoller for 1728-1753 Helgelands prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25141/102>, sist nedlastet 10.05.2021.

⁷³ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

For å supplere reisebeskrivelsen til Rask og for å få mer innsikt i den globale reisen til Rask, har jeg også anvendt skipslogger og korrespondanser mellom Christiansborg og direktørene av det Vestindisk-guineisk Kompagni. For å gjøre dette har jeg brukt skipsloggen fra *Fridericus Qvartus*⁷⁴ og Ole Justesens oversatte kilder i boken *Danish Sources for the History of Ghana 1657-175*,⁷⁵ samt å lese brev som ligger publisert digitalt via Rigsarkivets nettsider.⁷⁶ De fleste brevene fra perioden mellom 1709-1712 som er relevant avhandlingens analyse er også å finne i Justesen. Ved å anvende skipsloggene fikk jeg muligheten til å sammenligne datoene for blant annet ankomst til de ulike havnene, for å kunne se om tidsperspektivet samkjørte med Rasks opplysninger. Skipsloggen er skrevet i en kronologisk rekkefølge, og inneholder oppføringer av hendelser slik som ankomst til havn, avreise og begivenheter på reisen. Det var utfordrende å lese den gotiske håndskriften og kunne kritisere hvilke opplysninger som var relevante for avhandlingen min. Jeg hadde ønsket å anvende skipsloggen til skipet Rask reiste med hjemover, *Falmouth*, men skipet var engelsk og dette arkivmaterialet er i Storbritannia. På grunn av koronapandemien, reiserestriksjoner og redusert tilbud i det britiske arkivet fikk jeg ikke innsyn i dette arkivmaterialet.⁷⁷

Formålet med å anvende brevvekslingene mellom Guvernørene og deres overordnede og Justesens bok var å se på andre kilder som viser til tiden Rask oppholdt seg på Christiansborg. Justesen har oversatt korrespondanse mellom de stasjonerte i dagens Ghana og handelskompaniet i Danmark. Kildene om Rasks tid på slavefortet, og mye av informasjonen, gjenspeiler de ulike temaene og opplysningene Rask berettet om i sin reisebeskrivelse. Det hadde blitt for omfattende å gå gjennom arkivet selv, så ved å bruke Justesens fikk jeg muligheten til å en viss grad få innsikt i arkivene, og det ble enklere å navigere seg frem på Rigsarkivets digitale arkiv da jeg skulle undersøke primærkildene med informasjonen fra Justesen. Til tross for at jeg gjennom arbeidsprosessen ble mer stødig på å lese og tyde gotisk skrift, dukket det stadig opp utfordringer med utydelig skrift, enten om utydeligheten baserte seg på håndskriften eller papirkvaliteten. Da var det fint å kunne støtte seg på ulikt arkivmateriale som allerede var oversatt eller transkribert av andre.

Jeg hadde planlagt å dra på arkivtur til København, for å se på eventuelt kildemateriale som kunne vært blant annet prestearkivene. Der finnes det prestebrev som ifølge i kildekommentarene til Pernille Ipsen i boken *Daughters of the Trade* er lengre beskrivelser av for eksemplet livene på fortene.⁷⁸ Dessverre kunne ikke dette gjennomføres på grunn av koronapandemien, og reiserestriksjonene. En annen konsekvens av reiserestriksjonene er at jeg ikke har funnet noe kildemateriale som omhandler Rasks liv før han reiste til Guinea. Heldigvis er mye av arkivmaterialet som omhandler Rasks liv på Christiansborg å finne digitalisert på Rigsarkivets nettsider. I utgangspunkt hadde jeg basert meg på at denne avhandlingen skulle basere seg på arkivstudier, men på grunn av hensynene som måtte bli tatt i sammenheng med koronapandemien baserte jeg meg mer på at dette skulle være et litteraturstudium som støtter seg på relevant og tilgjengelig kildemateriale. Jeg

⁷⁴ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1706-1708 Dokumenter vedr. skibsekspeditioner til Vestindien og Guinea (1671 - 1754)» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=20202389#292978,59135377>, sist nedlastet 11.05.2021).

⁷⁵ Ole Justesen, *Danish Sources for the History of Ghana 1657-1754*. 2005.

⁷⁶ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1705-1722 Breve og dokumenter fra Guinea» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256>, sist nedlastet 11.05.2021.

⁷⁷ The National Archives: Discovery: ADM 33/282, Ship: Falmouth, 1. juli 1709-6.juni 1713, tilgjengelig på <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C6166099>.

⁷⁸ Pernille Ipsen, *Daughters of the Trade*. Under «Note on sources». 2015: 233.

skulle også reise til Bodø på arkivtur for å besøke Rørstad kirke, Arkiv i Nordland og møte lokalhistorielaget der, noe som dessverre ikke ble noe av. Til tross for endringer i planene har jeg hatt kontakt med lokalhistorielaget via telefon, og hatt e-postkorrespondanse med Arkiv i Nordland. Som vi nå har sett har jeg til tross for koronapandemiens restriksjoner hatt kildemateriale tilgjengelig både digitalt og gjennom trykte kilder.

Avhandlingens struktur

Etter innledningskapitlet har jeg valgt å starte rett på avhandlingens to empirikapitler. Underveis i kapitlene gjør jeg rede for den relevante historiske konteksten for de temaer kapitlene fokuserer på. Jeg har valgt å bygge kapitlene opp etter de to underproblemstillingene presentert i innledningen; 1) Hvilke impulser påvirket Rask? 2) Hvilket potensial hadde Rask til å påvirke andre?

I kapittel 2 skal jeg undersøke i hvilken grad Johannes Rask tilegnet seg globale impulser. For å undersøke de globale impulsene har jeg anvendt Rasks egen reisebeskrivelse og supplerende arkivmateriale. Kapitlet vil først gjennomgå Rasks reise, med fokus på opphold hans på Christiansborg slott (1709-1712). Deretter undersøke litterære impulser gjennom blant annet hans egen skifteprotokoll fra 1744. Til slutt vil de relevante funnen knyttet opp til underproblemstillingen bli oppsummert.

I kapittel 3 skal jeg undersøke i hvilken grad Johannes Rask hadde et potensiale til å påvirke andre med globale impulser. Kapitlet tar for seg elementer om hvorvidt Johannes Rask var et globalt vindu. Dette blir analysert og drøftet basert på Rasksegne skildringer i reisebeskrivelsen, samt arkivmateriale som viser Johannes Rasks tid som sogneprest på Rørstad (1715-1744). Jeg skal også presentere Johannes Rasks globale ettermæle, hvor jeg vil se på effekten etter at reisebeskrivelsen ble publisert. I dette kapitlet vil også de relevante funnene bli oppsummert til slutt.

I det fjerde og siste kapitlet vil avhandlingen bli oppsummert, og en konklusjon på den overordnede problemstillingen, samt underproblemstillingene vil bli presentert.

Kapittel 2: Johannes Rasks reise til og fra Guinea

I dette kapittelet skal jeg se nærmere på hvilke globale impulser Johannes Rask kunne tilegnet seg gjennom sin globale reise, og i hvilken grad han ble påvirket av globale impulser. Dette skal jeg gjøre ved å kontekstualisere Rask med det historiske bakteppet; viktige fenomener slik som den transatlantiske slavehandelen og imperialismen vil være et bakteppe for hvorfor Rask ble stasjonert på Christiansborg, hva han opplevde og hvordan samfunnets holdninger var med på å forme han. Som en del av dette kapittelet vil jeg bruke reisebeskrivelsen som beretning for å undersøke impulser han kunne tilegnet seg på reisen til og fra Guinea. Det vil bli introdusert og anvendt andre samtidskilder for å supplere reisebeskrivelsen. Etter den historiske konteksten vil jeg undersøke impulsene til den bereiste presten fra da reisen startet i 1708 til 1714 i det første delkapittelet. I det følgende delkapitlet vil jeg analysere den beleste presten gjennom hans egen skifteprotokoll, for å undersøke de globale impulsene han kunne ha tilegnet seg gjennom litterære impulser.

Den bereiste presten

På 1700-tallet hadde den europeiske imperialismens tidsalder satt sine spor på verden.⁷⁹ Europa hadde erfart en økonomisk vekst, som var en av faktorene for at europeiske stater fikk et forsprang i sjøfartsteknologien. Et resultat av deres økonomiske fremvekst var at de forbedret sin maktposisjon i verdensammenhengen.⁸⁰ Imperialismens utbredelse førte med seg ulike konsekvenser. En kjent konsekvens av europeernes oppdagelser og ekspansjoner var at de brakte med seg ukjente sykdommer, som først og fremst bidro til store mennesketap i Sør-Amerika. De bidro også til de store mennesketapene med blant annet vold. Kysten langs Afrika ble kjent som «The white man's grave» der europeerne selv døde av blant annet lokale sykdommer og egen livsstil. I tillegg til sykdommene, led mange av innbyggerne på de europeiske fortene av mentale sykdommer, som depresjon.

Det var ikke bare sykdommer som endret det demografiske mønsteret i denne perioden, europeere bosatte seg i koloniene og den transatlantiske slavehandelen førte til demografiske konsekvenser både i Afrika og på de andre kontinentene.⁸¹ Slavehandelen var et svært viktig økonomisk moment i den atlantiske handelen. I trekanthandelen fraktet europeerne varer fra Europa til Afrika. Med varene fra Europa handlet europeerne til seg varer, hvor slaver var den viktigste ressursen, som de videre fraktet til Vestindia. I Vestindia ble slavene enten solgt til kjøpmenn eller benyttet på europeernes egne plantasjer. Fra Vestindia fikk europeerne med seg varer slik som bomull og sukker, som de tok med seg tilbake til Europa.⁸² Fra den afrikanske Vest-Kysten ble det fraktet om lag 10-15 millioner slaver over Atlanterhavet,⁸³ hvor omtrent 100 000 av disse slavene ble fraktet med dansk-norske skip.⁸⁴ Disse demografiske endringene viser til en sammenheng mellom globalisering og imperialisme. Globaliseringsstrømmingene som kom med europeernes oppdagelse av verden endret det kulturelle og sosiale mønsteret til både imperialistene og menneskene som allerede var etablert i «Den nye verden» og i Afrika.

⁷⁹ Abernethy, 2000: 6.

⁸⁰ Abernethy, 2000: 45.

⁸¹ Abernethy 2000: 53-54. Winsnes 2019: 68-69.

⁸² Jeremy Black, *Europe and the World, 1650-1830*, 2002: 87.

⁸³ Store norske leksikon, «Slaveri» av Ketil Fred Hansen. 11.12. 2020. <https://snl.no/slaveri#-Den-transatlantiske-slavehandelen>

⁸⁴ Hove, 2016: 47.

De demografiske konsekvensene kan vise at imperialismen i sammenheng med globaliseringen skapte en endring i det kulturelle mønsteret.⁸⁵

Fortene og slottene på Gullkysten var konstruert som en militær institusjon for å beskytte de økonomiske og politiske interessene til europeerne.⁸⁶ Fra andre halvdel av 1600-tallet og til begynnelsen av 1800-tallet tok Danmark-Norge del i den transatlantiske slavehandelen.⁸⁷ Dette innebar at Danmark-Norge på ulike tidspunkt i perioden hadde kolonier i Vestindia, St. Croix, St. Thomas og St. Jan, samt slavefortene langs Gullkysten,⁸⁸ hvor Danmark-Norge primært etablerte seg med handelsstasjoner.⁸⁹ Under Johannes Rasks tid på Gullkysten hadde Danmark-Norge kun St. Thomas i Vestindia. Fra Danmark-Norge ble det fraktet varer, som ble byttet med slaver på fort slik som Christiansborg lokalisert i Guineabukta, dagens Ghana. Slaver og andre varer ble da lastet opp i skip eid av det Vestindiske og guineiske kompani, og fraktet over Atlanteren. I Vestindia, dagens Karibia ble slavene enten solgt til andre europeere eller brukt som arbeidskraft i danskenes egne kolonier. Gjennom denne handelen fikk Danmark-Norge tak i råvarer slik som sukker og kaffebønner. Fra 1658 til 1850 var det representanter fra handelskompanier fra Danmark-Norge på Gullkysten. Først og fremst baserte disse seg på ulike handels fort slik som Christiansborg.⁹⁰

Mellom 1708 og 1713 deltok Johannes Rask i denne atlantiske verden. 22. november 1708 gikk Johannes Rask ombord i skipet *Fridericus Qvartus* for å begynne sin reise mot Guinea, en reise som nesten skulle ta fem måneder.⁹¹ På sin reise til og fra Gullkysten var han innom flere havner og steder, som han skildrer i reisebeskrivelsen. For å vise i hvilken grad Rask reiste innenfor det atlantiske området vil jeg gi en oversikt over hans reise, og som vi skal se var han en svært bereist mann.

Da *Fridericus Qvartus* forlot København var det første stoppet utenfor Europa Cape Verde, en øygruppe i Atlanterhavet vest for Senegal, da hadde skipet allerede passert Kanariøyene. Her møtte skipet på det engelske krigsskipet *Falmouth*. På Cape Verde fikk mannskapet på *Fridericus Qvartus* gjort sin første handel på ruten langs Afrika.⁹² Reisen gikk videre til Capo de Monte og Capo Masurado, hvor oppholdet var kort på begge stedene, da de ikke så noe mulighet for handel.⁹³ På sin reise mot Christiansborg handlet skipet i ulike havner, derav med andre handelsskip og kjøpmenn, skipet kjøpte både råvarer og slaver. *Fridericus Qvartus* deltakelse i den transatlantiske slavehandelen hadde allerede begynt da skipet satt seil fra København, og Rasks møte med slavehandelen ble tidlig presentert i reisebeskrivelsen. Rasks første møte med Gullkysten var 22. mars 1709, da skipet ankret opp ved det tyske fortet Brandenburg fort. Her fikk de forsyninger til skipet i form av vann og ved.⁹⁴ Fra han for første gang gikk i havn på Gullkysten til skipet ankom Christiansborg, tok det omtrent en måned. I løpet av denne tiden hadde Rask allerede vitnet og berettet om kulturelle, sosiale og naturens fenomener, som han

⁸⁵ Stearns, 2020: 3.

⁸⁶ John K. Osei-Tutu, Introduction.» I *Forts, castles and society in West Africa. Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, 2018: 1.

⁸⁷ Scocozza, Benito, *Ved afgrundens rand 1600–1700. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, 1990: 85.

⁸⁸ Ragnhild Hutchison, *En kort introduksjon til Norges økonomiske historie på 1700-tallet*, 2019: 8. Danmark-Norge hadde også kolonier i India.

⁸⁹ Hove, 2016: 50.

⁹⁰ Justesen, 2005: V.

⁹¹ Rask, 1754: 2.

⁹² Rask, 1754; 6-10. Rask skrev selv på disse sidene i reisebeskrivelsen at *Falmouth* var det samme skipet han reiste tilbake fra Gullkysten til England.

⁹³ Rask, 1754: 28.

⁹⁴ Rask, 1754: 39.

reflekterte rundt og fortalte om i reisebeskrivelsen. Da skipet ankom Afrikas kystlinje, begynner jeg å se hans interesse for forskjellene og likhetene mellom hans hjemland og det afrikanske kontinentet.

Rask loggførte også opplysninger om blant annet handel og ulike situasjoner som oppsto ombord på *Fridericus Qvartus*, som for eksempel begravelsseremonier for menn som omkom på reisen. Han loggførte alle dødsfall som forekom. Den 5. mars 1709 døde en av matrosene på skipet. I reisebeskrivelsen oppga Rask tidspunktet matrosen døde, og nevnte han med navn; «Ole Christensøn Træden».⁹⁵ I skipsloggen til *Fridericus Qvartus* er det samme dødsfallet registret for 5. mars 1709.⁹⁶ Hvordan kunne Rask navnet til alle som var ombord på skipet? I skipsloggen er det dokumentert når skipet passerte de ulike stedene langs reiseruten, og oppføringen i skipsloggen korresponderer med oppføringene Rask gjorde i reisebeskrivelsen. Jeg undersøkte skipsloggen hva som ble oppført og på hvilke datoer. Basert på denne undersøkelsen kunne jeg konkludere med at opplysningene i skipsloggen stemte overens med opplysningene fra reisebeskrivelsen. På den ene siden er det derfor mulig å antyde at Rask kopiert skipsloggen under noen omstendigheter, trolig for å få tilstrekkelig med opplysninger til reisebeskrivelsen. Han ga detaljerte opplysninger, som navn på mennesker, steder, skip og datoer. Dette var mye informasjon, og skipsloggen kunne da ha vært behjelpelig for Rask. På en annen side viker opplysningene i skipsloggen og i reisebeskrivelsen fra hverandre ved enkelte anledninger. I reisedagboken supplerer Rask med flere oppføringer enn hva som var oppført i skipsloggen. Det indikerer at Rask selv måtte ha ført notater utover det som ble rapportert i skipsloggen.

Den 25. april 1709 kom Rask, som han selv skrev, «*Same aften kom vi, Gud være velsignet og lovet! med liv og behold til Christiansborg*».⁹⁷ Dette slottet skulle bli Rasks hjem frem til september 1712. Her holdte han messer, vitnet «tigerangrep»,⁹⁸ deltok i kuppforsøk, hadde interaksjoner med lokalbefolkningen og vitnet sykdom og død. Rask måtte forholde seg til harde kår på grunn av konflikten mellom de lokale maktene rundt fortet og guvernørens innblandinger. Etter tre år med tjeneste ble Rask selv syk, og dette førte til en ny reise – over Atlanterhavet og tilbake til Danmark-Norge.⁹⁹ Han reiste med skipet *Falmouth* til Karibia og videre til England. For å komme til skipet måtte Rask reise fra Christiansborg til Capo Tres Puntas som ligger lengre nord langs vest-kysten. Reisen var relativt lang for den syke presten, som på et tidspunkt måtte bli båret i en hengekøye av fire slaver.¹⁰⁰ Han ankom skipet, og reisen over Atlanterhavet begynte. *Falmouth* ankret ved flere anledninger i Vestindia. Etter et opphold på øya Anna Bona i Karibia, var Rask lettet over at skipet skulle gå direkte til England. Slik ble det ikke, skipet hadde for lite varer og ressurser til å reise hele veien til Europa å måtte derfor stoppe i Barbados.¹⁰¹ Her ble de værende i en måned før de til slutt kunne slippe anker å reise til Plymouth, England. Fra Plymouth reiste Rask til London. I London dro han til guvernør Franz Boyes hjem, der Rask leverte brev for han til hans kone og familie.¹⁰² Han besøkte også en rekke severdigheter som han skildret i reisebeskrivelsen, og det er rimelig å anta at dette må ha gjort inntrykk. I tillegg deltok Rask blant annet på feiringen av at Dronning Annes krig var

⁹⁵ Rask, 1754: 34.

⁹⁶ «Sa.dk,Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1706-1708 Dokumenter vedr. skibsekspeditioner til Vestindien og Guinea (1671 - 1754)» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=20202389#292978,59135377>, sist nedlastet 11.05.2021).

⁹⁷ Rask 1754: 64.

⁹⁸ I reisebeskrivelsen skriver Rask selv at dette var et tigerangrep. Tiger kunne bety leopard, løve, villkatt etc.

⁹⁹ Rask, 1754: 263.

¹⁰⁰ Rask, 1754: 264-268.

¹⁰¹ Rask, 1754: 278.

¹⁰² Rask, 1754: 296.

over, hvor England og Frankrike nok en gang hadde vært i krig, før han tok et skip over til København.¹⁰³ Her endte Rask sin reise til og fra Guinea, men en ny reise fra København til et lokalsamfunn i Nordland begynte året etter.

For å videre kontekstualisere Johannes Rask, er hendelsene som oppsto rundt han vesentlig for å få en forståelse av kapitlets videre analyse. Danskene på Christiansborg levde tett på lokalsamfunnet og andre samfunn i nærheten. John Osei-Tutu poengterer i introduksjonen til artikkelsamlingen *Forts, Castles and society in West Africa* at europeiske handelskompanier var bevisst på at de trengte å ha gode relasjoner til afrikanerne på Vestkysten. Uten afrikanerens samtykke ville ikke etableringen av fortene og handelen vært en realitet for europeerne. Et slikt samtykke måtte være basert på deres felles politiske, økonomiske og militære interesser.¹⁰⁴

Gullet på den afrikanske vestkysten var tiltrekkende for europeerne. Dette var med på å rette blikket til europeerne mot Gullkysten, men det var slavehandelen som fikk dem til å bli. For danskene var det handelen som var deres holdepunkt på Gullkysten. I tillegg til handelen av slaver og utvinningen av gull, var fortene også viktig for europeiske stater i den imperialistiske konkurransen, der de beskyttet deres økonomiske og politiske interesser. Fortene var et sted for overføring av personlige relasjoner basert på sosiale, politiske, religiøse og økonomiske aspekter. Dette vil si at mens fortene i stor grad var befolket av europeerne var det tett interaksjon mellom fort og byen rundt. I Christiansborg sitt tilfelle var byen Osu, som i dag er en bydel i byen Accra.

På 1700-tallet startet det en politisk utvikling på Gullkysten. Den økonomiske utviklingen var et resultat av europeernes gull- og slavehandel, som videre fikk konsekvenser for det politiske bildet hos de lokale afrikanske aktørene. En fremvekst av større statsdannelser blant afrikanerne resulterte i at de mindre byene langs kysten ble satt i skyggen av de sentraliserte statene. Det var Akankulturens Akwamu, Akyem og Asante som var de fremtredende maktene.¹⁰⁵ Ifølge Hernæs ble 1700-tallets Gullkyst en del av en sosial revolusjon der de statene som opplevde en fremvekst ble betydelig påvirkningsfull på en økonomisk og politisk basis. Dette fikk konsekvenser for den indre dynamikken på Gullkysten. Den lokale kongens makt ble sterkere i sammenheng med europeerens økonomiske aktivitet på den afrikanske vestkysten.¹⁰⁶ Europeerne på Gullkysten hadde interaksjon med de lokale gjennom tre arenaer: selve fortet, «fort community» og den lokale byen. På disse stedene ble det inngått sosial interaksjon mellom europeerne og de lokale.¹⁰⁷ På Christiansborg var den lokale byen Osu.

Det var to guvernører under perioden Johannes Rask var stasjonert på Christiansborg. Fra 1705 til 1711 var Erik Olsen Lygaard guvernør. Lygaard ble erstattet som guvernør av Frantz Boye i august 1711. Boye var fungerende Guvernør på Christiansborg frem til han reiste fra kysten i slutten av 1717.¹⁰⁸ Det var disse to guvernørene som i stor grad stod for produksjon av arkivmaterialet fra Christiansborg i denne perioden. Erik Lygaard ønsket

¹⁰³ Rask 1754: 310. Rask refererer ikke til krigen med navn, men det er rimelig å anta at dette var feiringen av det som i dag er kjent som Dronning Annes krig. På grunnlag av at Dronning Annes krig ble avsluttet i samme tidsrom som det Rask refererer til, der både Frankrike og England var involvert.

¹⁰⁴ Osei-Tutu, 2018: 9-10.

¹⁰⁵ Per O. Hernæs, «I Akwamuimperiets vold 1700-30.» I Vestafrika. *Fortene på Gullkysten*, av Per Oluf Hernæs 2017: 102.

¹⁰⁶ Hernæs, 2017: 103-104.

¹⁰⁷ Simensen, 2018: 43.

¹⁰⁸ Hernæs, 2017: 112.

å tilegne Christiansborg større forsyninger av slaver, og ønsket å alliere seg med Akwamu for å utnytte deres krigføringer, og dermed anskaffe seg slaver gjennom økonomiske og politiske avtaler. Spenninger mellom de som var stasjonert på fortene førte til et kuppforsøk mot Lygaard i 1711. Johannes Rask deltok i dette, og ifølge Winsnes var Rask mannen som sto bak opposisjonen.¹⁰⁹ Bakgrunnen for dette kuppforsøket var en interessekonflikt mellom de stasjonerte på Christiansborg og Lygaards politiske håndtering av konflikten mellom Akwamu og Osu. Konflikten mellom de to afrikanske maktene gikk ut over tjenestemennene ved Christiansborg fordi de hadde interesser hos Osu, som ble utsatt for plyndringer av Akwamu. I kildematerialet fra Christiansborg er det oppført bemerkelser i fortets inventarlistene som tilsier at en rekke eiendeler fra for eksempel smien ble stjålet under plyndringen av Osu.¹¹⁰ Misnøyen var da relatert til Lygaards nøytrale holdning til Akwamu.¹¹¹ Boye hadde tidligere vært stasjonert på Christiansborg, men hadde forlatt slavefortet i 1709. Han var en av pådriverne til kuppforsøket på Lygaard i 1711. Da Boye kom tilbake i 1711 hadde han overbevist det vestindiske kompaniets direktører om at han hadde kvalifikasjonene som skulle til for å være guvernør på Christiansborg. Boye stilte Lygaard for retten da han ankom Christiansborg, der anklagene mot Lygaard var basert på svindel og underslag.¹¹²

Guvernørene hadde ulike holdninger til hvordan de skulle forholde seg til de viktige lokale aktørene for å fremme den danske handelen. Deres politikk og samarbeid med de lokale aktørene fikk økonomiske konsekvenser for handelen.¹¹³ Derfor var danskene avhengige av Osu og Akwamu, og da krigen brøt ut i 1711 førte det til problemer for danskene, for det økonomiske og politiske forholdet mellom fortet og de lokale. I tillegg førte krigen mellom Osu og Akwamu til spenninger mellom danskene, som resulterte i kuppforsøket i 1711. Johannes Rask refererte til krigen slik «som i den saa kaldede Lygaards Orlog».¹¹⁴ Mer blir ikke skrevet om konflikten av Rask. Som vi ser var Akwamuperiet fremvekst et viktig bakteppe for den historiske konteksten rundt Johannes Rask, der den satt en standard for den politiske situasjonen på Christiansborg via videre interne konflikter som blir presentert videre i kapitlets analyse.

Jeg har gjort en analyse av kildemateriale i tillegg til reisebeskrivelsen til Johannes Rask. Målet med analysen er å få noe innblikk i hva Rask har tatt med i sin reiseskildring og hva han eventuelt, bevisst eller ubevisst har utelatt. Jeg har valgt å bruke brevvekslinger mellom guvernørene ved Christiansborg og deres overordnede i København. Analysen vil ta for seg brevvekslinger som ble gjort mens Johannes Rask var stasjonert på Christiansborg (1709-1712). Ved å supplere annet kildemateriale fra Christiansborg vil vi få et innblikk i hvilke impulser som omga Rask, sett vekk ifra det Rask selv ga uttrykk for i sine egne reiseskildringer. Vi vil også kunne se hvorvidt det er kontraster mellom det supplerende kildematerialet og reisebeskrivelsen.

Ifølge Johannes Rask ankom *Fredricuis Qvartus* Guinea, og Christiansborg, den 25. april 1709. Den samme informasjonen finnes også i en rapport gitt av guvernør Erik Lygaard,

¹⁰⁹ Fredrik Svensli, *Et trøblete "ekteskap"? Danskenes forhold til Akwamu på Gullkysten i perioden 1690-1730.*, 2011: 62. Rask, overs. Winsnes, 2009: 21.

¹¹⁰ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Bogholderen på Christiansborg for 1698-1718 Inventarie- og consumptiebøger» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202977#293501,59324134>, ist nedlastet 11.05.2021.

¹¹¹ Svensli 2011: 64.

¹¹² Hernæs, 2017: 112-113.

¹¹³ Svensli 2011: 74. Orlog er det nederlandske ordet for krig.

¹¹⁴ Rask, 1754: 103.

sendt fra Christiansborg 3. mai 1709. Denne rapporten ble sendt til direktørene av Det Vestindisk-Guineisk kompagni i København. I den samme rapporten skildret Ligaard sin misnøye med at kompaniet sendte to skip samtidig; *Christianus Qvintus* og *Fredricuis Qvartus*.¹¹⁵ Fra skipene hadde de lastet av slaver, og Lygaard berettet i brevet at slavene måtte stasjoneres på Christiansborg fordi det ikke var nok til å laste et skip. Lygaard kommuniserer at skipene tok med seg lite nødvendige varer fra København, og delte sin misnøye med sine oppdragsgivere i København. For å kunne handle med afrikanerne var det nødvendig å få tilsendt tilstrekkelig med varer som kunne byttes. Denne rapporten omhandler den økonomiske situasjonen og logistikk.¹¹⁶ I tillegg gir brevet innsikt i den konflikten mellom Akwamu og Oso. Lygaard rapporterer om at Akwamu og Oso enda er i krig, og at Akwamu hadde ødelagt og frastjålet verdier i fire nærliggende byer, inkludert «deres» by utenfor slottet. Selv om Lygaard påpekte at krigen ikke var deres bekymring, var det her, som vi skal komme inn på senere i delkapitlet, de stasjonerte på Christiansborg drev handel og etablerte seg med familier.¹¹⁷

I Rasks reisebeskrivelse skrev han om handelen som tok sted på reisen nedover til Christiansborg, mellom *Fredricuis Qvartus* og handelsmenn. På reisen nedover handlet skipet slaver, og andre forsyninger som var til mannskapet på skipet. Som vi så innledningsvis var skipet innom både Capo de Monte og Caspo Masurdo mellom 20. februar 1709 og 22. februar, begge stedene hevet de ankeret siden det ikke var handelsmuligheter der.¹¹⁸ Disse stedene ligger i dagens Liberia, der Capo de Monte er dagens Grand Cape Mount County, og Caspo Masurdo blir i dag kalt for Cape Mesurado. Liberia var en del av et område på Afrikas vestkyst kjent som Pepperkysten. Basert på opplysningene fra Johannes Rasks dagbok ser jeg en tendens til at det var færre muligheter for handel tidlig på reisen, der handelen tok seg opp da de kom lengre sør. Eventuelt hadde de enda forsyninger fra København, og var derfor mindre avhengig av handel tidlig på reisen. Den 5. mars 1709 la skipet anker ved Grand Setre. Her fikk skipet mulighet til å kjøpe til seg varer. Rask skrev at det var nærmere 40 kanoer med lokale kjøpmenn som tilnærmet seg skipet for å bedrive handel.¹¹⁹ Rask gikk også i land på Groß Friedrichsburg fort, der han fikk invitasjon til å oppholde seg i et par dager av guvernør-general Henrik Lahme, mens *Fredricuis Qvartus* fikk tilførsel av ved og vann.¹²⁰ I tillegg til å handle med lokale og andre europeere for mannskapets eget bruk, handlet skipet med seg slaver og gull. *Fredricuis Qvartus* kjøpte blant annet med seg fire slaver fra Kutru. Et par dager senere ble det kjøpt fire slaver til. Her reflekterte Rask over at slavene måtte ha blitt behandlet dårlig i sitt lokalsamfunn og av deres afrikanske selgere, da de velvillig gikk ombord i *Fredricuis Qvartus*.¹²¹ Denne bemerkningen av Rask skal jeg diskutere nærmere i neste delkapittel «Møtet med slavehandelen».

Den transatlantiske slavehandelen blir mer tydelig i korrespondansen mellom guvernøren på Christiansborg og direktørene i kompaniet, enn hva som kommer frem i Rask sin reisebeskrivelse. I reisebeskrivelsen beretter han om hvilket utbytte skipet han reiste med tok med seg fra de ulike havnene og fortene de ankeret ved, som for eksempel Groß

¹¹⁵ Peter Wessel Tordenskjold har vært på sjøfartsreise med begge disse skipene. Da Johannes Rask reiste mot Guinea, var Tordenskjold også ombord på *Fredricuis Qvartus*. Rask nevnte ikke den unge Tordenskjold i reisebeskrivelsen sin.

¹¹⁶ Justesen, 2005: 215-216, (V. 18) V.-g.k; 121.

¹¹⁷ Justesen, 2005: 215-216, (V. 18) V.-g.k; 121.

¹¹⁸ Rask, 1754: 27-28.

¹¹⁹ Rask, 1754: 34-35.

¹²⁰ Rask, 1754: 39.

¹²¹ Rask, 1754: 37-39.

Friedrichsburg. Rask skriver om det han observerte på reisen sin nedover, mens i Lygaards rapport til sine overordnede i kompaniet beretter om det økonomiske og konkrete rundt handelen. Dette er på grunn av at kildenes opprinnelige funksjon var ulike. Imidlertid supplerer guvernørens brev Rasks reisebeskrivelse ved at de både kontekstualiserer og åpner opp til en videre tolkning av Johannes Rasks reise.

Til nå har opplevelsene til Rask på reisen nedover til Christiansborg blitt analysert. Nå skal avhandlingen gå dypere inn på oppholdet hans på Christiansborg. I reisebeskrivelsen til Rask refererer han til guvernør Lygaards konflikt med Akwamuimperiet som «Lygaards orlog».¹²² I det samme brevet som viser til *Fredricuis Qvartus* ankomst til Christiansborg, viser Lygaard til denne konflikten, men som en økonomisk faktor. Han beretter at konflikten mellom Akwamu og Osu fører til at prisene på slavene stiger, og at fortet selger våpen til Akwamu. Slik som det ble presentert i den historiske konteksten var det en indre og ytre konflikt på Christiansborg, der det ble vist misnøye om Lygaards politiske føringer som guvernør angående den ytre konflikten til den lokale befolkningen. I brevet beretter Lygaard selv at både de innfødte og «kristne» ønsket at han skulle reise fra fortet.¹²³

6. juni 1711 blir enda et brev sendt fra guvernør Lygaard til direktørene i København. I dette brevet er det informasjon om Rasks liv på Gullkysten som ikke kommer frem i hans reisebeskrivelse. Lygaard beretter om dårlig handel og lite varer på Christiansborg, og i denne sammenheng blir det nevnt at Johannes Rask hadde tilegnet seg en egen hytte i byen utenfor Christiansborg. I denne hytten skal han ha lagret varer han selv hadde tilegnet seg gjennom handel med utenlandske skip.¹²⁴ Om Lygaard var troverdig i sine opplysninger om Rask i dette brevet, hadde Rask dermed etablert seg i lokalsamfunnet på utsiden av Christiansborgs vegger. Vi skal nå se på argumenter for at Lygaards informasjon var sannsynlig. Det kan tenkes til at fortets tilgang på ressurser og Rasks interesser som kommer frem i reisebeskrivelsen kan ha vært årsaken til at han utvidet den geografiske horisonten sin. De ansatte på de dansk-norske fortene fikk en del av deres betaling i penger, og en annen del i varer. Pengeinntekten deres var ikke nok til å være økonomisk levedyktig. Dette førte til at de som arbeidet på fortet måtte drive handel for å få byttet til seg varer.¹²⁵ Med andre ord drev de fleste med handel i lokalsamfunnet, men gjennom opplysningene vi får fra brevet til Lygaard, tyder det på at Rask drev handel i et litt større omfang. 22. november 1709 skrev Johannes Rask et brev til Guvernør Lygaard. I brevet kommer det frem at Rask drev handel med Hollandske og Nederlandske skip, og Rask forklarer til Lygaard hva han har gjort og hvorfor.¹²⁶ Ifølge Winsnes hadde Lygaard en negativ holdning til at Rask drev med privat handel, da Lygaard mente handelen ikke var forenelig med Rasks stilling på Christiansborg.¹²⁷

På en annen side kan både Selena A. Winsnes og Pernille Ipsen fortelle i sin forskning at det ikke var uvanlig at europeerne i Afrika etablerte seg med familie utenfor fortene.¹²⁸

¹²² Rask, 1754: 132.

¹²³ Justesen, 2005: 215-216, (V. 18) V.-g.k; 121.

¹²⁴ Justesen, 2005: 232, (V. 32) V.-g.k; 121. «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1705-1722 Breve og dokumenter fra Guinea» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112495>, sist nedlastet 11.05.2021.

¹²⁵ Winsnes, 2018: 62-63.

¹²⁶ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1705-1722 Breve og dokumenter fra Guinea» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256>, sist nedlastet 11.05.2021.

¹²⁷ Rask, overs. Winsnes, 2009: 21.

¹²⁸ Winsnes, Selena Axelrod, «Heaven Is High Above and Europe Is Far Away, so Christiansborg Prevails» 2018. og Pernille Ipsen, *Daughters of the Trade. Atlantic Slavers and Interracial Marriage on the Gold Coast*. 2015.

Spørsmålet som nå skal diskuteres ut fra opplysningene fra Winsnes og kildematerialet er om motstanden til Rask mot Lygaard ikke bare dreide seg om handel og politikk, men om hvordan Lygaard utsatte Osu for plyndring. Plyndringen ville ikke satt en stopper for Rasks handel, men kunne satt en eventuell familie i fare. Winsnes skrev i artikkelen «Heaven is High Above and Europe is Far Away» at mange europeiske menn henvendte seg afrikanske kvinner for å få omsorg, på grunn av deres egne fysiske og mentale helse. De afrikanske kvinnene kunne tilby mennene både mat og alternativ hjelp ved bruk av urter, som kurerte både depresjonen og mennenes hjemlengsel. De fleste av de danske mennene som kom til Christiansborg var også ugifte, og derfor var det lovlig for danskene å fritt gifte seg med afrikanske kvinner.¹²⁹ Hadde Rask kone og barn? Vi vet at Johannes Rask forlot Christiansborg i 1712 på grunn av sin helsetilstand, men vi vet ikke om det var hans mentale eller fysiske helse som var rammet av sykdom. Vi vet heller ikke om dette var en helsetilstand som oppsto før eller imens den indre konflikten på Christiansborg pågikk. Den første gangen Rask nevnte sin sykdom var i september 1712 «som min sidste maaned paa Christiansborg, hvilken jeg næsten ventede at skulde blevet min sidste maaned her i verden».¹³⁰ Som vi ser var Rask ifølge sin egen beskrivelse såpass syk at han fryktet for sitt eget liv. Derfor er det rimelig å anta at dette var en plutselig sykdom. På den samme siden i reisebeskrivelsen skrev Rask om en gardist som døde av sykdom noen dager i forkant, i tillegg til en kvinne som ble bitt av en slange som fikk fatale konsekvenser. Rasks sykdom kan ha vært relatert til en av disse, enten han led av samme sykdom som gardisten eller kunne blitt utsatt for et slangebitt av en annen slange. Ut ifra informasjonen fra reisebeskrivelsen var sykdommen mest sannsynligvis akutt, men det trenger ikke å bety at Rask ikke hadde en slik hjemlengsel tidligere slik Winsnes beskriver mange europeere i Afrika erfarte.

De fleste menn på Christiansborg inngikk ekteskap under sitt opphold der, men forholdet tok ofte slutt da mennene forlot Gullkysten. Arbeidskontrakten på gullkysten var som regel seks år.¹³¹ Noen av disse forholdene førte til barn, og noen menn bidro med økonomisk støtte også etter de forlot Afrika, der noen av barna også ble sendt til Europa på et senere tidspunkt for å ta utdanning.¹³² Rask skrev også om europeere som hadde giftet seg, og som fikk barn med de innfødte. Han diskuterte blant annet barn født med både afrikanske og europeiske foreldre, og hvordan han selv hadde sett barn med ulik etnisk bakgrunn. Det var hans ansvar som kapellan å døpe barn med en dansk-norsk far, som kan forklare hans skildringer om barna. Han beskrev også barna med afrikanske og europeiske foreldre som vakre.¹³³ I reisebeskrivelsen skildrer Rask ritualer, normer og tradisjoner innenfor ekteskapet i den afrikanske kulturen. Som vi nå har sett hadde Rask god kjennskap til afrikanske tradisjoner og skikker, i tillegg til interkulturelle skikker skapt mellom afrikanere og europeere.

Basert på kildematerialet og de videre uttalelsene i Lygaards brev, vil jeg argumentere for at det både var sannsynlig at det var den indre konflikten mellom de danske offiserene og muligheten for at Rask etablerte seg med en eventuell familie, som fikk Rask til ty til egen handel og at han etablerte seg utenfor fortet. I denne konflikten var Rask en av bidragsyterne til opprøret mot Lygaard.¹³⁴ Hverken Rasks deltagelse i kuppforsøket mot

¹²⁹ Ipsen, 2015: 38.

¹³⁰ Rask, 1754: 263.

¹³¹ Winsnes, 2018: 63.

¹³² Winsnes 2018: 70.

¹³³ Rask, 1754: 130-132.

¹³⁴ Justesen, 2005: 232, (V. 32) V.-g.k; 121. Svensli 2011: 64.

Lygaard eller den indre konflikter blir skildrer av Rask i reisebeskrivelsen. Konflikten med Lygaard er derfor en vesentlig faktor for at Rask utelot denne situasjonen fra reisebeskrivelsen. Samt om Rask etablerte seg med familie utenfor Christiansborgs vegger, da eventuelt en kone eller barn kan dette også ha vært en faktor.

Det kan være flere grunner til at Rask utelot den interne konflikten fra reisebeskrivelsen, og for at han unnlot å nevne at han hadde en hytte i Osu. Jeg vil argumentere for at til tross for at reisebeskrivelsen ofte hadde et format som en dagbok, der Rask berettet om hverdagslige situasjoner og hendelser i en kronologisk rekkefølge, kommer det frem i boken at han selv forfattet boken for å belyse sine lesere om de temaene han selv syntes var interessant at leseren fikk informasjon om. Fra det jeg har forstått var formålet med boken å belyse leseren utover deres horisont og forståelse av verden, med vekt på botanikk, natur og kultur. Samt hvordan han henviser seg til leseren ved å forklare ulike fenomener gjennom å sammenligne dem med aspekter leseren kan assosiere til. Dermed er det viktig å poengtere at boken, til tross for å være en førstehåndskilde også er et produkt av forfatterens opplevelser og preferanser. På den ene siden var ikke dette nødvendigvis tilfellet. Det kan være at Rask utelot denne skildringen selv da han forfattet boken, men på en annen side kan det ha blitt gjort en senere redigering. Med hensyn av eller for familien Rask etterlot seg på Rørstad.

I august 1711 fikk Christiansborg en ny guvernør, Franz Boye. Det første brevet han sender om sin ankomst til Christiansborg er datert til den 18. mai 1711. I dette brevet beretter han om sin ankomst til fortet.¹³⁵ Johannes Rask beretter også om Boyes ankomst i reisebeskrivelsen, der Rask forteller at Boye ankom den 17. august 1711.¹³⁶ På den neste siden i Johannes Rasks dagbok skrev Rask at Lygaard hadde dødd den 13. november samme år.¹³⁷

I et brev fra den nyinnsatte guvernøren Franz Boye til direktørene i København forklarer hvordan offiseren på fortet opplevde Lygaards styre. Ifølge guvernør Boye hadde Lygaard oppført seg urettferdig, skamfullt og nådeløs mot offiserene, og at Lygaards væremåte fikk dem til å ønske og forlate fortet. I brevet får vi også lese at Johannes Rask «(..) *been deprived of his office*».¹³⁸ Hva som ligger i denne informasjonen er noe uklart når man leser Justesens oversettelse. På den ene siden viser dette til at Rask ble fratatt sitt kontor inne på Christiansborg, mens på en annen side at han trolig ble avsatt som prest. Om han ble avsatt som prest var det en mer betydelig konsekvens, og noe Rask trolig ville ha utelatt fra sin reisebeskrivelse fordi det kunne ha svekket hans senere posisjon som prest, og hans eget rykte. Dette styrker også min konklusjon der Johannes Rask etablerte seg utenfor Christiansborg som et resultat av den interne konflikten. For å undersøke nærmere hva Boye egentlig opplyste om Rask i brevet, undersøkte jeg primærkilden nærmere. Brevet har deler som er utydelige å lese, og det trolig derfor Justesen har utelatt store deler av brevets begynnelse i sin oversettelse. Til tross for mye utydelig tekst var det mulig å kunne trekke konklusjonen at Johannes Rask ble fratatt sitt embete under Lygaards administrasjon, ut ifra noen opplysninger i primærkilden. Denne konklusjonen har jeg basert på at Boye berettet at de stasjonerte på Christiansborg ikke fikk høre Guds ord, før

¹³⁵ Justesen, 2005: 234, (VI.1) V.-g.k; 121.

¹³⁶ Rask, 1754: 237.

¹³⁷ Rask, 1754: 238.

¹³⁸ Justesen, 2005: 235, (VI.2) V.-g.k; 121.

han videre skrev at «Pastor Johannes Rasch» ble fratatt (...) av Lygaard.¹³⁹ Dette stemmer også overens med Justesens oversettelse når «office» tolkes som embete. Johannes Rask mistet faktisk sin stilling på Christiansborg i en gitt periode. Siden Rask stadig skriver om for eksempel dødsfall i reisebeskrivelsen mellom 1709 og 1711 er det vanskelig å si hvor lang perioden var. Det vi vet er opplysningene Lygaard gir om Rasks hytte 6. juni 1711. Rask skrev om et dødsfall den 19. januar 1711, og til tross for at han følte seg overveldet og syk kunne han fortsatt gjennomføre sin plikt.¹⁴⁰ Dette indikerer at Rask fortsatt var i sitt embete på dette tidspunktet. Derfor vil jeg argumentere for at han var avsatt fra sitt embete i en periode ikke lengre enn et halvt år. Den nøyaktige årsaken for at Lygaard avsatte Rask har jeg ikke kommet over i noe av kildematerialet, men som vi tidligere har sett var det en del uenigheter mellom partene. Da Boye ble innsatt som Guvernør ble Rask gjeninnsatt i sin stilling på Christiansborg.

I en korrespondanse mellom Boye og hans overordnede i København 29. september 1712, beretter han at kapellanen Johannes Rask hadde blitt sendt hjem på grunn av sykdom.¹⁴¹ Dette stemmer overens med Rasks egne uttalelser i reisebeskrivelsen, der han selv skrev at han forespurte begjæring til Boye og formannskapet på Christiansborg om å få forlate sin post. Rask bekrefter selv at han reiste samtidig som Boye hadde berettet: «*Derpaa jeg og 29. september:, St. Michels Dag, takede ofentlig av fra mit embete*».¹⁴²

Hva er fokuset til andre kilder sammenlignet med Rask? Rask fokuserte på andre aspekter enn da han skrev sin reisebeskrivelse. Rask valgte selv tema og hva han ønsket å fokusere på i sin bok. Andre kilder slik som brevkorrespondansen mellom guvernørene fulgte gjerne retningslinjer for hvilken informasjon som skulle være med. Guvernørene vektla å gi opplysninger om spesifikke økonomiske og politiske situasjoner. Brevene ble sendt med skip som skulle tilbake til København, og det var viktig informasjon for kompaniet som var primært prioritert i brevene. Rask ønsket ikke å forholde seg objektiv, mens brevene i stor grad skulle være objektive. Om de var det er et annet spørsmål. Rask kan bekrefte og avkreffe informasjon hentet fra annet samtidig kildemateriale, for eksempel datoer, personers tilstedeværelse på blant annet skip og fort. I tidligere forskning har vi sett ulike måter Johannes Rask er blitt anvendt som en kilde på. I artikkelen «Bilder av andre» henviser Simensen til Johannes Rasks reisebeskrivelse som en førstehåndskilde på den transatlantiske slavehandelen.¹⁴³ Dette er en av måtene Rask tidligere er blitt brukt som kilde, og reisebeskrivelsen er blitt brukt for å supplere andre kilder.

I dette delkapitlet har jeg anvendt reisebeskrivelsen som en beretning. Vi har sett nærmere på Johannes Rasks liv på Christiansborg, og reisebeskrivelsen er blitt brukt for å analysere livet hans på Christiansborg. Dette har jeg gjort ved å aktivt bruke reisebeskrivelsen som en beretning, for å kunne si noe om det som foregikk utover reisebeskrivelsen og skildringene til Rask. Når jeg da har supplert analysen med annet kildemateriale og sekundærlitteratur, har jeg kunnet bekrefte og avkreffe fenomener og spørsmål knyttet til ulike opplysninger reisebeskrivelsen har utelatt.

¹³⁹ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen for 1705-1722 Breve og dokumenter fra Guinea» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256>, sist nedlastet 11.05.2021.

¹⁴⁰ Rask, 1754: 232.

¹⁴¹ Justesen, 2005: 240-241, (VI.6) V.-g.k; 121.

¹⁴² Rask, 1754: 263-264.

¹⁴³ Simensen, 2018: 33.

Den beleste presten

For å undersøke hvorvidt Johannes Rask fungerte som et «globalt vindu» mens han virket som sogneprest i Nordland, er det viktig å undersøke hva som kunne vært med på å påvirke hans idéer og tankeprosess mens han forfattet reisebeskrivelsen. I dette delkapitlet skal jeg derfor ta for meg hva Rask eide da han døde, og om noen av disse gjenstandene kan gi oss et inntrykk av hvilke globale impulser Rask tilegnet seg gjennom sin reise. Ikke minst kan en oversikt over litteraturen han omgav seg med å gi oss en pekepinn på hva som styrket hans karakter og hva som inspirerte han. Målet med å undersøke bøkene i skifteprotokollen er altså å få et innblikk i hva som eventuelt bidro til å forme hans egen skrivning, samt om bøkene gjenspeiler globale impulser. Bøkene er gjenstander som han omga seg med mens han var på Rørstad, og som han etterlot seg. Dette vil si at vi skal se om det han omga seg av gjenstander som reflektere hvorvidt han var påvirket av globale impulser og opplysningstidens tanker.

Skifteprotokollen etter Johannes Rask er datert til 20. desember 1744, og er nedskrevet av Peder Bruun prost over Saltens Prosti, og sogneprest til Gildeskål gjeld.¹⁴⁴ I tillegg til bøkene som er oppført i skifteprotokollen hadde Rask tilgang på annen litteratur gjennom sin levetid. For eksempel henviste Rask til andre forfattere i reisebeskrivelsen, som ikke listet opp i skifteprotokollen. Rask ble også gift med Anne Pedersdatter Scheldrup. Hun var tidligere gift med Prost Kiell Strub.¹⁴⁵ Det var ikke uvanlig at det ble inngått ekteskap mellom prester og tidligere presters enker. Med tanke på analysen av skifteprotokollen etter Johannes Rask er det rimelig anta at noen av gjenstandene fra hennes tidligere ekteskap ville blitt oppført i skiftet etter Johannes Rask, da hun ville arvet disse og siden hun døde før Rask. Til tross for annen litteratur Rask har forholdt seg til, er det bøkene oppført i skifteprotokollen som jeg først og fremst fokuserer på. Dette for å gi et konkret inntrykk av hva som var med å forme hans tilværelse på Rørstad, basert på kildematerialet.

I en skifteprotokoll blir eiendelene til den avdøde med verdi oppført. Bøkene i Johannes Rask sin skifteprotokoll ble oppført først. Dette sier noe om hva han eide av verdi da han døde. I andre skifteprotokoller er det ofte oppført gjenstander slikt som kobber, gull, sølv og annet som har mer verdi enn bøker først. Basert på kildematerialet vil jeg derfor argumentere for at hadde Rask hadde lite sammenlignet med for eksempel Anders Dass som etterlot seg betydelig mye av verdi. Anders Dass var sønn av dikterpresten Petter Dass. Han var gift med Rebekka Angell, niesen til Thomas Angell.¹⁴⁶ I tillegg til sitt embete som sogneprest på Alstahaug, på Sør-Helgeland, drev han også med en omfattende handel.¹⁴⁷

Jeg har valgt å gjennomføre en kvalitativ vurdering av hvilke bøker Johannes Rask etterlot seg som er hensiktsmessig for avhandlingens diskusjon. Den kvalitative vurderingen baserer seg på å få nærmere innblikk om hvorvidt bøkene kan speile hvilke temaer Rask interesserte seg i, og i hvilken grad de ulike bøkene kan vise til en belest og global mann. For å kunne vise til konkrete og interessante funn i skiftet til Johannes Rask vil noen utvalgte bøker bli presentert. Eksemplene vil fremheve bøker i ulike temaer, for å kunne vise et mangfold i en samling der majoriteten av bøkene er av teologisk tematikk. Dette

¹⁴⁴ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁴⁵ Fygle, 1991: 93.

¹⁴⁶ Birgitta Berglund, *Alstahaug på Helgeland 1000-1750. Dassdynastiet og presteskapet iscenesetter seg selv*, 2007: 64.

¹⁴⁷ Hutchison, 2019: 54-55.

mangfoldet vil basere seg på litteratur han også hadde innenfor politikk, teologi, skjønnlitteratur og naturvitenskap.¹⁴⁸ Ved å gjøre dette vil det være mulig å spore hva som inspirerte Rask, og hva som kunne vært hans inspirasjon, meninger og interesser. Det kan gi et innblikk i hvem han var, om disse bøkene styrker det globale perspektivet eller ikke. Det oppsto også utfordringer ved å gjennomføre den kvantitative vurderingen. De manglende titlene, forfatterne og utgivelsesårene i en del av oppføringene gjorde kategoriseringen av bøkene vanskelig.

Bøkene i Rasks skifteprotokoll ble delt opp i kategorier etter bøkernes format, først kommer «Bøger in folio», fulgt av «In Quarto», «Libri in Octavo» og til slutt «Libri in Duodecimo et forma minoris». Disse formatene definerer bøkernes størrelse, der listen over bøker starter på det største formatet «in folio» til det minste formatet «minoris». Under hver liste er bøkene i hovedsak ramset opp etter utgivelsesår, fra eldste til nyeste publiserings-år. Årstallene blir etter hvert oppført sjeldnere.¹⁴⁹ Siden slike skifteprotokoller er oppført for hånd er det rimelig å anta at avvik slik som mindre detaljerte oppføringer var tidskrevende arbeid. Samt at å kategorisere bøkene etter tema ble ansett som viktigere å dokumenter enn utgivelsesårene.

Det litterære temaet som dominerer skifteprotokollen, er teologi. Rask var en mann av sin tid og yrke. Det ble listet opp om lag hundre bøker til sammen, der de fleste bøkene var bibler eller katekismer. For eksempel hadde Rask en bok av Martin Luther, oppført som «M. Lutheri, Leipzig 1581» i skifteprotokollen.¹⁵⁰ Etter årstallet og Leipzig å dømme er dette boken *Frag und Antwort auf Lutheri, Catechismo gezogen begriffen werden, Leipzig, 1581*. Fra en annen viktig skikkelse innen protestantisk litteratur til en annen dukker også Thomas Kingo opp i skifteprotokollen til Rask, med boken *Aandelige Siunge-Koors*.¹⁵¹ På Nasjonalbiblioteket finnes det en utgave fra 1677, og siden den finnes i tilsvarende utgave bekrefter det funnet. Da Rask var prest, var det Thomas Kingos salmebok som ble mest anvendt i de dansk-norske kirkene. Dermed er det ikke overraskende at denne boken var i Johannes Rasks sitt eie. På denne tiden var befolkningen i kongeriket Luthers Ortodokse, der Pietismen var en retning innen den lutherske kirken.¹⁵² I tillegg til Luther og Kingo, ble det oppført enda en bibel; *Christian Quart Dansk Bibel* 1633. I følge Bibel.no hadde bibelen et opplag på 2000 eksemplarer, og i Norge i dag finnes det 53 eksemplarer. Bibelen var utsmykket med illustrasjoner av Kong Christian den 4, og ulike bibelske scener.¹⁵³ Basert på disse opplysningene var ikke dette en uvanlig sjelden bibel, men at Rask hadde den er ikke tilfeldig. Han kunne hatt tilgang på denne bibelen fra før han reiste til Gullkysten, arvet den av sin far eller kjøpt den via teologistudiet i København.

Rask refererte ofte til bibelen i reisebeskrivelsen. Jeg har undersøkt om Rask refererer til konkrete bibler i reisebeskrivelsen for å finne ut eksakt hvilken bibel han brukte på sin

¹⁴⁸ Naturvitenskap i vår forstand. Naturvitenskapen som vitenskap var definert av andre premisser.

¹⁴⁹ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁵⁰ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁵¹ Thomas Kingo, *Kingos Aandelige Siunge-Koors*, 1677. For videre lesning er denne å finne på Nasjonal Bibliotekets digitalbibliotek.

¹⁵² I tillegg ble denne bibelen solgt først for syv riksdalere, men ble til slutt solgt for kun fire riksdalere. Basert på opplysningene også på de andre biblene fra samme tidsperiode, var et opplag på 2000 bibler av gjennomsnittlig størrelse. Én av de 2000 utgavene hadde Johannes Rask på Rørstad, og det er kun 53 utgaver i Norge som er blitt gjort rede for. En av utgavene ligger i spesialsamlingen til Universitet i Bergen.

¹⁵³ Bibelselskapet, s.v. «Beskrivelse av bibelutgaver fra 1550 til 1938». Nedlastet 15.04.2021. <https://bibel.no/bibelgaven/bibeldagen/hvordan-markere-bibeldagen/bibelutstilling/beskrivelse-av-bibelutgaver-fra-1550-til-1938>

reise. Dette har han dessverre ikke dokumentert. Med det omfanget av bibler og katekismer han hadde tilgjengelig på Rørstad, kan han ha hatt noen, om ikke én av disse tilgjengelig på reisen til og fra Guinea, men vi vet fra inventarlistene fra Christiansborg at de hadde egne bibler der.¹⁵⁴ Rask skrev reisebeskrivelsen mens han var hjemme på Rørstad, og derfor kan det tenkes at dette var biblene han satt med på skrivebordet sitt når han da skrev. Selv om Rask mest sannsynlig hadde tilgang på bibler og relevant litteratur på kapellet i Christiansborg slott, er det rimelig å anta hadde med seg et eget eksemplar av bibelen på krevende reise på havet.

For å trekke paralleller til Johannes Rask på Gullkysten, undersøkte jeg hvilke bøker og forfattere han henviser seg til i reisebeskrivelsen. I reisebeskrivelsen skrev Rask at han lånte bort en bok til en venn mens han oppholdte seg på Christiansborg. Winsnes viser til boken slik «D. Casp. Brokmands Postill» i hennes oversettelse av reisebeskrivelsen til Rask.¹⁵⁵ Jeg undersøkte skifteprotokollen til Rask for å se om Rask kunne fått den utlånte boken tilbake før han reiste hjem fra Gullkysten. Denne boken var ikke listet opp i skifteprotokollen, men samme forfatteren er blitt ført opp som «D. Jesper Brochmann», men tittelen til boken stemmer ikke med tittelen til boken Rask lånte bort. Basert på dette konkluderte jeg med at boken i skifteprotokollen er av samme forfatter, men ikke den samme boken han hadde i Guinea.¹⁵⁶

Videre fra den teologiske tematikken som preget Rasks boksamling i Rørstad til de temaene han vektla mest i reisebeskrivelsen; naturvitenskap. For eksempel var det oppført ulike leksikon i samlingen. Mange av disse ble oppført som «lexicon»,¹⁵⁷ der det hverken er oppført tittel eller årstall. Eksempler på leksikon som var oppført med mer utfyllende informasjon, var «Lexicon Tosfani» publisert i 1687 i «Francof». Samt «Lexicon Calepini» publisert i 1579, som det er rimelig å anta var en ordbok for latin.¹⁵⁸ På 1700-tallet ville et leksikon også fungert som et oppslagsverk eller ordbøker, der noen leksikon var for eksempel for anatomi eller historie. Noe som forklarer hvorfor leksikonene i Rasks skifte er på andre språk (som tysk og latin), er at det i Norden ikke ble utgitt leksikon vellykket før på 1800-tallet.¹⁵⁹

I skifteprotokollen er det blitt oppført et «Herbarium».¹⁶⁰ Det ble ikke oppført mer informasjon om denne boken. Et herbarium er en bok som oftest består av bevarte tørkede blomster og andre arter i planteriket. Boken viser at Rask hadde en spesiell interesse for botanikk, og at han også hadde bøker knytt til dette.

¹⁵⁴ «Sa.dk, Vestindisk-Guineisk Kompagni, Bogholderen på Christiansborg for 1698-1718 Inventarie- og consumptiebøger» <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202977#293501,59324134>, sist nedlastet 11.05.2021.

¹⁵⁵ Rask, overs. Winsnes: 164.

¹⁵⁶ Etter å ha undersøkt skifteprotokollen etter Anders Dass dukket navnet til forfatteren opp nok en gang, og ble ført opp under folio som «Brockmands danske Postilla» (Skiftet etter Anders Dass, side 68). Dette er den samme boken som Rask hadde med seg til Guinea. Forfatteren av boken var Jesper Rasmussen Brochmand (1585-1652). Han var en dansk teolog, og den fulle tittelen til boken er Sabbati sanctificatio; det er Gudelig Betænkning og kort Forklaring over alle Evangelier og Epistler.

¹⁵⁷ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁵⁸ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁵⁹ Store norske leksikon, «Leksikon» av Siv Frødis Berg. 14.04.2021. <https://snl.no/leksikon>

¹⁶⁰ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

Innenfor naturvitenskapen eide også Rask et verk om legekunster; *De Lege Naturae Apodictica Methodus* av Niels Hemmingsen.¹⁶¹ At Rask hadde denne boken, er et tegn på at opplysningstidens ideer hadde påvirket han. Opplysningstidens behov for å systematisere og organisere verden. Boken er i seg selv et verk fra 1577. *De Lege Naturae Apodictica Methodus* trekker også linjer til Rask egne interesser for naturen. Botanikk, planter og urter ble ofte brukt som vitenskapelig medisin, gjennom å lese dette verket ville han ha tilegnet seg kunnskap planter.

Johannes Rask eide også bøker som baserte seg på samfunnsvitenskap, fra politiske verk til historiske verk. Den første boken som er listet opp i skiftet er «Norske lov». Dette er et svært generelt eksempel. Et mer spesifikt funn er en bok av Olai Rosenkrantz «Apologio Nobilitatis Danicæ». Det ble ikke oppført utgivelsesår, men basert på min tolkning av denne boken har jeg konkludert med at den er av Oluf Rozenkrantz, som har publisert et verk der han forsvarte den danske adelens rettigheter.¹⁶² Denne boken representerer den politiske situasjonen i Danmark-Norge. Norge hadde ikke en betydelig adel, slik som for eksempel Sverige hadde. Det temaet boken tar opp var et svært aktuelt tema, der en sterkere adel var noe en prest som viser seg å ikke være like resurssterk som andre ønsket å engasjere seg i.

Et annet eksempel fra skifteprotokollen som viser Rasks politiske interesse kan være bok av Georg Albrechts. Hvem denne forfatteren var er ukjent, men ut fra tittelen til boka *Ekeatika, politica og ekonomika* er det rimelig å anta at denne boken tok opp politisk og økonomiske problemstillinger.¹⁶³ Tittelen er på trolig på gresk, men om innholdet tilsvarer det samme språket er ikke gitt. Etter å ha sett at Rask hadde tilgang på en bok som tok opp politiske problemstillinger om det sosiale hierarkiet i Danmark-Norge, supplerer denne boken til Rasks politiske interesser. Boken ble publisert under tidlig opplysningstid, og i neste kapittel skal vi se på Rask som et opplysningsmenneske. En person som levde mens samfunnets idealer var i endring ville trolig ønsket å holde seg oppdatert på det politiske bildet som omringet dem, for å holde seg opplyst på samfunnets stadige omveltninger.

I forhold til religion og politikk eide Rask også en bok som problematiserte og diskuterte magi i det europeiske samfunnet. Nærmere bestemt en bok som tok for seg hekseforfølgelsen i Europa. Til tross for få opplysninger om boken i skifteprotokollen, har jeg konkludert med at boken var *Admonitio de magicis superstitionib* av Nicolao Hemmingii.¹⁶⁴ På 1500- og 1600-tallet var hekseprosessene i Europa ført av blant annet de teologiske fakultetene. På universitetet i København var dette et diskutert tema, der blant annet Brockmand stilte frem en teologisk begrunnelse for å rettferdiggjøre hekseforfølgelsen i boken *Universæ theologiæ systema*. Vi har tidligere sett at Brochmands huspostill var et av verkene i Rasks boksamling. Ifølge Tor-Helge Allern i artikkelen «Såkorn, urtehave og kadaverdisiplin» hadde dikterpresten Petter Dass ortodoksiens bøker pensum ved sin utdanning.¹⁶⁵ Om Petter Dass hadde disse bøkene som pensum under sin teologiske utdanning ved samme universitet som Rask studerte ved, er stor

¹⁶¹ Niels Hemmingen, *De Lege Naturae Apodictia Methodus. Crato*, 1577.

¹⁶² «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021. Oluf Rosenkrantz, *Apologio Nobilitatis Danicæ*, 1681.

¹⁶³ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁶⁴ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021. Boken er oppført under bibliografi i en annen bok: Paulus Bolduan, *Bibliotheca philosophica*, 1614.

¹⁶⁵ Tor-Helge Allern, *Såkorn, urtehave og kadaverdisiplin*. 2008: 250.

sannsynlighet for at Rask også var opplært i det samme. Prestene var kjent med hekseprosessene, og argumentasjonene for at de drev hedensk og djevelens verk.

En bok som skilte seg ut, var Jonas Ramus (1649-1718) *Et Otinus Unus & idem*. Boken i skifteprotokollen er fra 1716, som indikerer at Rask tilegnet denne boken til boksamlingen etter reisen over Atlanterhavet. Den originale utgaven av Ramus' bok ble publisert i 1702. Det er et latinsk verk, der Ramus argumenterte for at Odin og Odyssevs var den samme skikkelsen, og hadde en rekke bemerkelser som indikerte at den Norrøne mytologien og de greske gudene opprinnelig var de samme. Derfor konkluderte han med at det som utspiller seg i gresk mytologi egentlig fant sted i Norge.¹⁶⁶ Ramus var selv forfatter og prest, akkurat som Johannes Rask. De levde samtidig, og Ramus sine verk ble publisert i flere opplag, i tillegg til andre kjente verk slik som *Nori regnum*. Da Rask hadde et verk av Ramus, kan det tenkes at han var kjent med noen av hans tidligere verk, og kanskje var en av inspirasjonskildene til Rask.

En annen inspirasjonskilde til Rasks reisebeskrivelse kunne vært *Epistolae Ho-Elinae* (eller Familiar Letters) av historikeren James Howells.¹⁶⁷ Dette verket er en reisebeskrivelse av Howells, der det meste av materialet ble skrevet mens han ble holdt til fange. Verket ble nokså kjent, og han skildret sine egne opplevelser av menneskene og stedene han så.¹⁶⁸ Både Howells og Rask diskuterer mye av den samme tematikken, og siden Howells bok er publisert før Rasks, er det mulig å forestille seg at Rask brukte *Epistolae Ho-Elinae* da han forfattet reisebeskrivelsen på Rørstad.

I reisebeskrivelsen til Rask refererte han til ulike forfattere, i tillegg til Bibelen. Disse forfatterne ble ikke gjengitt i skifteprotokollen etter Rask, men er bøker leste, kommenterte og ikke minst lot seg påvirke og inspirere av. Johannes Rask henviste til Olfert Dapper ved flere anledninger i sin reisebeskrivelse. Dapper skrev boken *Description of Africa*, eller som den originalt heter, *Eigentliche der Insulen in Africa*.¹⁶⁹ Der beskrev selv Dapper, og analyserte ulike steder i Afrika. Han baserte sine analyser og fortellinger på andres skildringer av det afrikanske kontinentet. Boken er derfor basert på sekundærlitteratur og mulige førstehåndsskildringer. Denne boken har Rask lest, og referer til den. Når Rask referer til Dapper er det ikke bare for å henvise til Dappers litteratur, men også for å rette på Dappers konklusjoner. Bemerkelsene til Rask skapte en type debatt mellom de to forfatterne. Jeg har undersøkt hvor Rask henviser seg til Dapper for å se nærmere på om Dappers bok kunne vært en av Rasks inspirasjonskilder. Ved å undersøke Dappers påvirkning vil vi kunne se hvilke globale impulser Rask selv ble påvirket av.

For å trekke frem noen eksempler fra Rasks reisebeskrivelse hadde Rask studert kanoer, og var selv veldig overrasket over størrelsen på treet som hadde blitt brukt for å lage kanoen. Da henvendte Rask seg til Dapper slik «som Dapper P: 476. siger» og videre

¹⁶⁶«Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021. Store norske leksikon, «Jonas Ramus» av Arne Bugge Amundsen. 13.03.2021. https://nbl.snl.no/Jonas_Ramus. Nasjonal Biblioteket har en versjon av boken fra 1713 tilgjengelig digitalt.

¹⁶⁷ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁶⁸ Oxford Dictionary of National Biography, «Howell, James» av D.R. Woolf. 01.05.2021. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-13974;jsessionid=A093389DDB3AC3F9D772FF9221777568>

¹⁶⁹ En utgave av boken fra 1671 ligger digitalisert på Google Books. Den er vell og merke på tysk. Jeg hadde tenkt å se hva Dapper selv skrev på på de ulike sidene Rask henviste til i reisebeskrivelsen. Dessverre tilsvarende ikke sidetallene på denne versjonen med sidetallene Rask selv refererer til.

forklarer at Dappers beskrivelse av kanoers størrelse var en overdrivelse. Rask hadde faktisk sett og målt en hel del kanoer langs den afrikanske vestkysten, og derfor kunne han informere leseren om presise mål og hvordan kanoene faktisk var konstruert.¹⁷⁰ Dette er typiske bemerkninger Rask gjorde gjennom reisebeskrivelsen.¹⁷¹ Det er tydelig at Rask har vært inspirert av Dapper. Enten kunne han ha lest Dappers beskrivelser av Afrika før han reiste til Gullkysten, for å opplyse seg selv om hva han hadde i vente. I tillegg ville han ha fått inspirasjon til hvilke aspekter han skulle fokusere på for sin egen bok. Som tidligere vist ble ikke Dappers bok oppført i skifteprotokollen til Rask, og derfor kan det være sannsynlig at han tok notater fra den mens han reiste. Eller så er det grunn til å anta at Rask hadde Dappers bok mens han var på Rørstad. Det ville vært problematiske å skrive reisebeskrivelsen og referere til Dapper med eksakt sidetall uten å ha den tilgjengelig. Uansett har Dappers bok vært med på å påvirke Rask med globale impulser gjennom sitt litterære verk.

I tillegg til Dappers ekspertise om det afrikanske kontinentet, refererte Rask også til den tyske orientlisten Job Ludolf (1624-1704). Ludolf fokuserte ikke bare på Asia, men grunnla også studiet av etiopisk språk og litteratur i Europa.¹⁷² Når Rask henviste til andre samtidsforfattere var det i sammenheng med sine egne observasjoner. Det var ved en observasjon av palmeblader han kom til å referere til Ludolfs bok *Histor. Æthiop.* Rask argumenterte for at disse bladene ble brukt for å dekke seg til, slik det var beskrevet at Adam og Eva gjorde i Bibelen.¹⁷³ Også da Rask observerte gresshopper, kom han selv til å tenke på Ludolfs teori som gikk ut på at gresshopper var den delikatesse i Egypt.¹⁷⁴ Han ønsket å styrke sin argumentasjon ved å blant annet referere til boken *Histor. Æthiop.* I *A Brief and Truthful Description of a Journey to and from Guinea* har Winsnes undersøkt om hun kunne finne lokalisere *Histor. Æthiop.*, men det gjorde hun dessverre ikke. Da jeg undersøkte skifteprotokollen etter Rask, var boken ikke oppført der heller.¹⁷⁵

Det er uvisst hvor godt Johannes Rask kjente til andre litterære verk av disse to forfatterne, og ingen av dem ble gjort rede for i skifteprotokollen til Rask. Det vi vet er at på et stadium i livet måtte Rask ha lest disse bøkene for å kunne referere til dem i reisebeskrivelsen. For det meste brukte han Bibelen for å støtte sine argumenter, og for å finne en mening med sine observasjoner. Som vi ser her anvender han andre forfattere som et supplement, for å belyse leseren om andre observasjoner og for å støtte under sine utsagn. Dette gjorde Rask trolig for å tilføye litteraturen sin med den tidens forskning. Dette forteller oss at Rask hadde blitt påvirket av både opplysningstiden og globale impulser, men dette var ikke i en veldig stor grad. Opplysningstiden førte med seg en tanke om å supplere tidligere informasjon med ny, der fokuset ofte var å sammenligne ulike opplysninger med hverandre for å få en videre kunnskap om ulike temaer. Det viser også at tross for at Rask ikke eide en stor andel bøker da han døde, så hadde han en interesse og nysgjerrighet om verden. Om Rask leste disse eller lignende bøker før og under oppholdet på Gullkysten, ville han ha hatt forutbestemte inntrykk, og ville da allerede blitt påvirket av andres globale impulser gjennom litteratur. De videre globale impulsene som han tilegnet seg var gjennom egne observasjoner i møtet med andre mennesker, nye kulturer og en natur som sto i kontrast til det han tidligere hadde erfart. Som vi også har sett fra eksemplene fra Rasks litterære

¹⁷⁰ Rask, 1754: 32.

¹⁷¹ Flere slike bemerkninger kan leses på side 130, 137 og 220 i *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea fra 1754* eller i Selena Winsnes oversettelse på side 103, 108 og 159.

¹⁷² Rask, overs. Winsnes, 2009: 61, i fotnote 30.

¹⁷³ Rask, 1754: 56.

¹⁷⁴ Rask, 1754: 230.

¹⁷⁵ Rask, overs. Winsnes, 2009: 61, i fotnote 30.

verk var de fleste av bøkene i Rasks boksamling fra barokktiden og tidlig opplysningstid. Han omgav seg derfor med mye eldre litteratur. Basert på funnene i analysen av litteratur indikerer bøkene ikke bøkene at Rask i en stor grad var en mann preget av nyere tanker og ideer innenfor opplysningstiden.

Som presentert i delkapitlets innledning var Anders Dass sogneprest ved Alstahaug kirke, i Helgeland Prosti. Han hadde andre økonomiske forutsetninger enn Johannes Rask, gjennom ekteskapet med Rebecca Angell og via handelsvirksomhet.¹⁷⁶ Ut ifra opplysningene som kommer frem i skifteprotokollen etter Anders Dass var det betydelige materielle forskjeller mellom disse to samtidige prestene.¹⁷⁷ Målet med undersøkelsen av Dass' skifteprotokoll er for å kunne kontekstualisere skifteprotokollen til Rask, for å kunne se hva Rask ikke eide og hvilke bøker som fantes i Nordland på samme tid. Eventuelt hvilke andre bøker Rask kunne ha hatt tilgang til. Det er ikke naturlig å sammenligne disse på grunnlag av deres økonomiske bakgrunn, men grunnlaget for sammenligningen baserer seg på at begge var sogneprester på første halvdel av 1700-tallet i Nordland. Prestene hadde helt klart ulike forutsetninger, men det vil vise kontrastene mellom sogneprestene slik som Dass og den ordinære presten slik som Rask. Skifteprotokollen etter Anders Dass er valgt ut for å kunne vise konkrete forskjeller mellom Rask og andre prester i Nordland. Det er ikke gitt at Rask via sin stilling som sogneprest hadde et påvirkningspotensial, og det er dette jeg nå skal undersøke nærmere.

Arkeologen Birgitta Berglund har tidligere gjort et omfattende arbeid med å analysere innholdet i skifteprotokollen etter Anders Dass. I Berglunds bok *Alstahaug på Helgeland 1000-1705* konkluderer hun at skiftet etter Anders Dass' er det rikeste som er blitt gjort rede for i Norge etter en prest.¹⁷⁸ Det sier mye om Dass maktposisjon, noe som vil komme enda mer frem nå i en videre presentasjon av skifteprotokollen fra 1736. Oppføringene starter med først å gjøre rede for gull, som hadde en verdi på til sammen 462 riksdaler og 5 ort. Videre blant annet sølv, tin, messing, malm etc. oppført. Sølvvet hadde en verdi på 1492 riksdaler og 4 skillinger, i tillegg hadde Dass 3627 riksdaler spart opp i et skrin. Før listen over bøker, ble alt av interiør og inventar i boligen gjort rede for slik som sengeklær, bomull, og diverse annet tøy. I tillegg til hvilke redskaper det var i smien, gårdshusene og ved sjøen.

Som vi tidligere har sett var bøkene i Johannes Rasks skifteprotokoll det første som ble oppført, og derfor indikerte det at Rask ikke hadde mye av verdi da han døde. I Dass sitt tilfelle var bøkene det siste som ble oppført av gjenstander, til tross for at det var en boksamling på mer enn 1000 bøker. Det er derfor ikke gitt at bøkene hadde minst verdi i Dass' skifteprotokoll fordi de ble ført opp til slutt. Det er heller rimelig å anta det var på grunn av det store antallet bøker at det var en ryddig måte å gjennomføre opptellingen på. Siden avhandlingen fokuserer på å redegjøre for Rasks globale impulser, det litterære livet hans har vært en viktig argumentasjon er det en sammenligning mellom bøkene i skifteprotokollen som vil stå i fokus videre.

Som vi tidligere har sett eide Dass den samme utgaven av *Brochmands danske postilla*, som Rask hadde med seg til Christiansborg og som han ga videre til en venn der. Etter å

¹⁷⁶ Berglund, 2007: 44.

¹⁷⁷ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

¹⁷⁸ Berglund, 2007: 142.

undersøke skifteprotokollene opp mot hverandre eide de ikke mange av de samme bøkene. Som sogneprester hadde de noen av de samme salmebøkene og postillene. Dass' eide ingen av de samme bøkene som omhandlet kultur og historie, slik som Dapper og Jonas Ramus sine bøker. En stor andel av bøkene til Dass var latinske, akkurat som Rask sine. Til tross for at de eide lite av de samme, hadde Dass med sin vesentlige større boksamling bøker innenfor de fleste temaer. En oppføring som trekker assosiasjoner til Jonas Remus bok *Et Otinus Unus & idem er Homeri Opera Græco-latina*¹⁷⁹. En publisert utgave av Homer som tar for seg blant annet Odysse.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett nærmere på hva Johannes Rask tilegnet seg gjennom sin globale reise og gjennom bøkene han leste. Dette er blitt gjort ved å se på det historiske bakteppet, derav motivasjonen til hvorfor Johannes Rask i det hele tatt ble stasjonert på Christiansborg. Videre har vi sett hvordan reisebeskrivelsen reflekterer hvilke globale impulser Rask tilegnet seg, og hvordan brevvekslingene mellom guvernørene og kompaniet supplerte reisebeskrivelsens opplysninger. Rask utelot en del opplysninger om hendelser og inntrykk som skjedde under oppholdet på det dansk-norske slavefortet. Til slutt har jeg undersøkt hvorvidt vi kan se globale impulser gjennom hans litterære liv.

Basert på analysene og funnene som er blitt presentert i kapittel 2, har vi fått et inntrykk av hvilke globale impulser Rask tilegnet seg på reisen til og fra Guinea. Gjennom møtet med en ny verden vitnet Rask mye han ikke hadde opplevd før. Dette gjorde at han fikk nye inntrykk av ulike kulturer, det sosiale og natur. Som vi ser i kapitlet var Rask en bereist mann, som hadde satt sin fot på tre kontinenter. På reisen ned til Christiansborg opplevde han trekanthandelen, hvor skipet han reiste nedover med fraktet med seg varer til Christiansborg, samt at skipet handlet slaver langs den afrikanske vestkysten. Under oppholdet på Christiansborg møtte han en ny hverdag, der han måtte forholde seg til afrikanernes kriger, indre konflikter på fortet og sosiale relasjoner med lokalbefolkningen. De som var stasjonert på Christiansborg måtte bedrive handel for å få nok økonomiske kapital til å overleve, og som vist i kapitlet sysselsatte Rask seg med en mer omfattende handel. Han intrigerte seg i lokalsamfunnet, og etablerte utenfor fortet. Etter 3 år med tjeneste utvidet Rask sin globale horisont, da han igjen la på en reise over Atlanterhavet. Da han kom til England, hadde han vært vitne til trekanthandelen i sin helhet. Før han reiste fra England, fikk han besøkt en europeisk storby, ulikt fra både Christiansborg og lokalsamfunnet på Rørstad. Basert på erfaringene han fikk og interaksjonene hans med mennesker tilegnet Rask seg globale impulser på reisen til og fra Guinea.

I kapitlets siste delkapittel ble det undersøkt nærmere i hvilken grad Rask tilegnet seg globale impulser gjennom bøkene han eide og leste. Målet med å analysere skifteprotokollen var for å få et inntrykk av hvilke globale impulser det var å finne i skifteprotokollen. Bøkene Rask eide var preget av teologiske verk, og det var ikke mange bøker som skilte seg ut fra det religiøse temaet. Til tross var det mulig å se noen tendenser for globale impulser gjennom noen av bøkene, som for eksempel den tidligere reisebeskrivelsen *Epistolae Ho-Eliaenae* av historikeren James Howells, hvor verket var en mulig inspirasjonskilde til Rasks egen reisebeskrivelse. Bøkene ga ikke mye inntrykk av at Rask omgav seg med mye litteratur om verdenen, og heller ikke inntrykk av at han var en mann av opplysningstiden. Basert på analysen av bøkene i både skifteprotokollen og av de

¹⁷⁹ «Digitalarkivet.no, Skifteprotokoll for 1744-1832 Salten prosti», <https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

som Rask refererte til kan vi se at litteraturen viste globale impulser i en mindre grad. Fra det vi har sett i dette kapitlet var den viktigste impulsen reisen. Det var gjennom reisen Rask besøkte mange nye steder, omgav seg med lokalbefolkningen og fikk nye livserfaringer som skapte inntrykk.

Kapittel 3: Johannes Rask på Rørstad

I dette kapitlet skal jeg se på Johannes Rasks liv etter den verdensomspennende reisen hans. Vi har i kapittel 2 sett hvorvidt Rask tilegnet seg globale impulser og ble påvirket av dem. Nå jeg skal ta utgangspunkt i avhandlingens andre underproblemstilling; Hvilket potensial hadde Rask til å påvirke andre? Dette skal jeg gjøre ved å plassere Rask inn i en historisk kontekst, der jeg skal undersøke nærmere hvordan det var å være prest i Nord-Norge på 1700-tallet. Videre skal jeg gå dypere inn på kildematerialet relatert til Rasks liv som sogneprest på Rørstad, for å undersøke hva det forteller oss om Rask som prest, og hans virke på Rørstad. I tillegg til å undersøke hvilke ideer og tanker Rask hadde om det globale. I tillegg til å undersøke hans ideer og refleksjoner nærmere, gjennom å se på hva han vektla i sine komparasjoner i reisebeskrivelsen. Ved å utføre en analyse av livet hans på Rørstad, samt hans egne komparasjoner vil jeg kunne undersøke den globale sammenhengen. «Den globale sammenhengen» er et begrep Ida Bull anvender ved å se på mennesker som et utgangspunkt for disse globale forbindelsene.¹⁸⁰ I mitt tilfelle er Johannes Rask et eksempel på den globale sammenhengen, på grunn av forbindelsene han opprettet mellom Nordland og Gullkysten. Altså; hvordan Rask gjennom sine reiser knyttet kontakt med omverdenen, og se hvilke impulser han tok med seg til Rørstad i Nordland

Fra en ytterkant av verden til en annen gjorde Rask seg opp noen slutninger og refleksjoner av de fenomener og hendelser han vitnet. Han anvende sin oppfattelse om naturen, kulturen og samfunnet ved å sammenligne den ene ytterkanten, Afrikas vestkyst, med den andre ytterkanten; Rørstad.

Prestens rolle i lokalsamfunnet

26. mai 1713 ankom Johannes Rask sitt «fæderne land» etter «4. Aar og 5. Maaneder» på reise i den atlantiske verdenen. Han kommenterte også sin helsetilstand som «dog ikun maadelig Sundhed». Slik vi har sett tidligere hadde Johannes Rask både som prest på det dansk-norske slavefortet og personlig vært vitne til at mange ble syke og døde, og var nok lettet over å selv komme hjem i live. Ellers hadde reisen opplagt vært en stor opplevelse der han hadde «seet mange Guds underlige Gjæringer til at berøme hans Store magt».¹⁸¹ Rask oppsummerer sine inntrykk av reisen i dette korte avsnittet, og gav leseren et innblikk i hvordan han selv opplevde denne reisen, fra start til slutt. Rask refererte direkte til det han har sett, alt av kultur og natur. Han fortalte hvordan han selv følte det var å komme hjem etter så lang tid. Dette avsnittet gir oss som leser mye informasjon og inntrykk, blant annet om reiselengde, helse og opplevelser. Ordet «underlige»¹⁸² betydning i denne konteksten kan forklares med synonymord slik som bemerkelsesverdig, bisarr og egenartet. Ord som jeg mener forklarer, og supplerer ordet Rask valgte for å beskrive Guds verden. På reisen til og fra Guinea fikk Rask muligheten til å kjenne sin Guds bemerkelsesverdige verden, gjennom ulike inntrykk. Inntrykk som gjerne kunne oppleves bisarre, på grunnlag av blant annet kulturelleforskjeller og landskap som sto i store kontraster til det Rask hadde vokst opp med i Danmark-Norge. Rask hadde altså opplevd en egenartet verden skapt i Guds spesielle originale og fremmedartede bilde.

22. oktober 1714 da Rask var i København ble han tilbudt stillingen som sogneprest i Salten Prosti over Folden, Rørstad og Kjerringøy sogn. Fra lokalsamfunnet Osu på

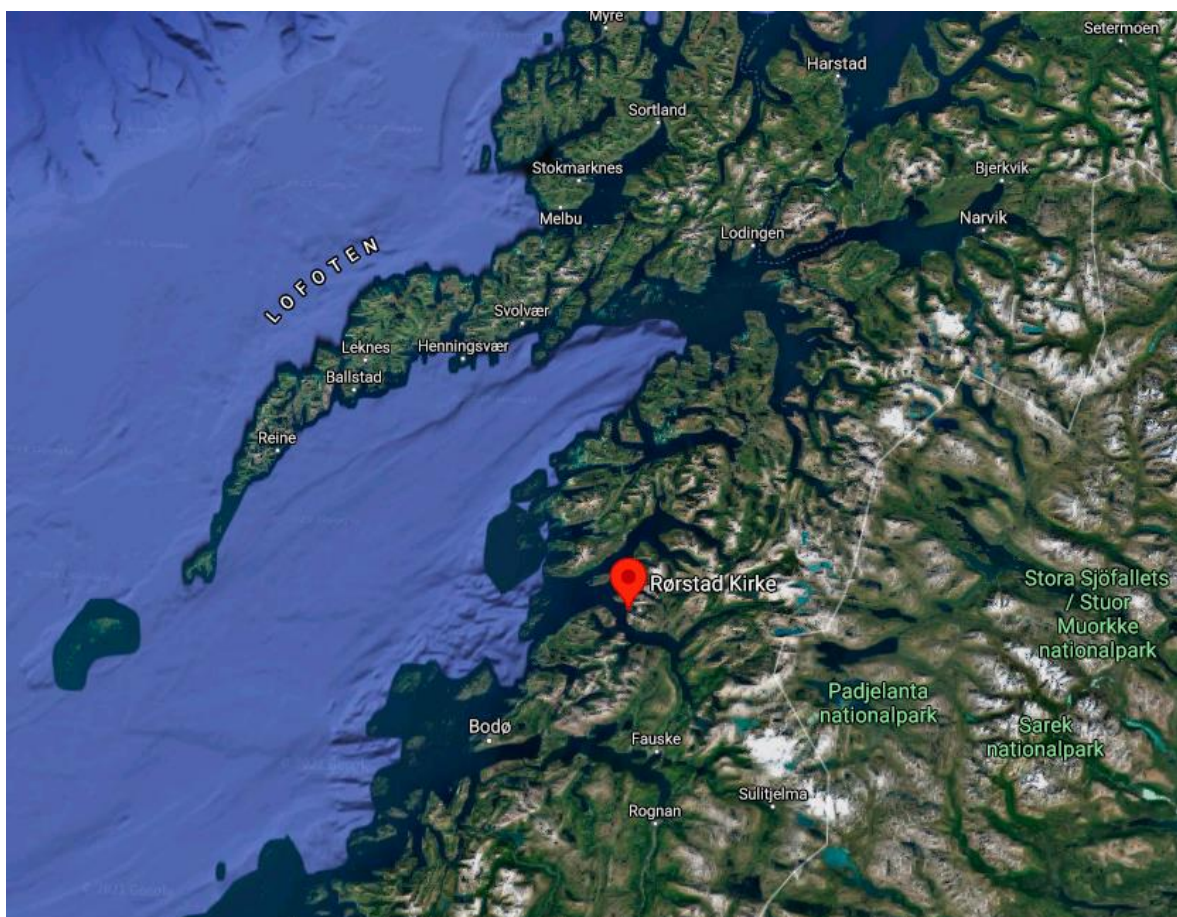
¹⁸⁰ Bull, 2020: 24.

¹⁸¹ Rask, 1754: 313.

¹⁸² Rask, 1754: 313.

Gullkysten reiste han sommeren 1715 til et nytt lokalsamfunn i en annen ytterkant av det dansk-norske kongeriket.¹⁸³ Rørstad var og er et lokalsamfunn litt nord for det som i dag er Bodø i Nordland fylke.

For å få en bedre forståelse av hvordan samfunnet og normene i denne tiden kunne preget Rask mens han var sogneprest på Rørstad, skal Rask bli kontekstualisert også i denne perioden av sitt liv. Den historiske konteksten vil basere på seg historiske fenomener og opplysninger om Johannes Rasks liv på Rørstad. Først vil jeg se på den generelle historiske bakgrunnen, hvordan Norge var inndelt, prestens rolle og opplysningstidens ideer og impulser. Dette vil basere seg på det generelle historiske bakteppet til Danmark-Norge, og videre ved å se nærmere på Nord-Norges historie. Underveis vil også den historiske konteksten bli knyttet opp mot Rask, og vi vil da kunne se hvorvidt Rask passet inn det generelle mønsteret. Til slutt vil jeg presentere Rasks personlige liv etter 1715. Til slutt vil jeg analysere avhandlingens kildemateriale for å kunne undersøke i hvilken grad Rask hadde potensiale til å påvirke andre med globale impulser, gjennom hans stilling som sogneprest og gjennom skildringene i reisebeskrivelsen.

Kartet viser Rørstad Kirkes posisjon, i forhold til blant annet Bodø.¹⁸⁴

¹⁸³ Rask, overs. Winsnes, 2009: 214.

¹⁸⁴ Bilde 2: Skjermbilde fra Google Maps.

Danmark-Norge var et langstrakt kongerike, og avstandene var store. Da Johannes Rask bodde i Nordland var Norge geografisk oppbygget av amt, tidligere hovedlen. Etter 1658 var det tre amt i Norge; Akershus, Bergenhus og Trondheim. Disse ble administrert av amtmennene.¹⁸⁵ I 1700-tallets Danmark-Norge var Enevoldskongen kirkens overhode, og sognepresten svarte direkte til kongen. Kong Fredrik 4. var enevoldskongen over Danmark-Norge i denne perioden (1699-1730). Det var biskopen som hadde ansvaret for sognepresten, derunder å sørge for at han utførte sitt arbeid i samsvar med de teologiske nødvendig kvalifikasjoner, slik som utdanning i teologi.¹⁸⁶ Da Johannes Rask var sogneprest i Salten prosti, lå dette sognet under Nidaros bispedømme. Det var ikke før i 1804 at Nordlandene og Finnmarken (Nord-Norge) ble utskilt fra Nidaros og fikk egen biskop.¹⁸⁷ Under Rask sitt virke som sogneprest i Salten prosti (1715-1744) var det flere biskoper. Da Rask begynte i sin stilling i 1715, var det Peder Krog som var biskop i Nidaros bispedømme. Han var biskop fra 1689 til 1731. I Rask sine siste år var Eiler Hagerup biskop (1731 til 1747).¹⁸⁸ Biskop Hagerup var en sentral skikkelse i de kildene som viser Rasks siste år. Hagerups rolle vil bli nærmere beskrevet i kapitlets hoveddel.

Prestene hadde en sentral rolle i lokalsamfunnene, basert på de forventningene og kriteriene en 1700-talls prest hadde. Det politiske bildet i Danmark-Norge var preget av kirkens sentrale rolle. Det var kirkens oppgave å forsvare og legitimere kongens makt. På denne måten ble kongestaten og kirken bundet sammen. Dette vises blant annet under prekenene til presten, der det var lovpålagt at bønningen skulle inneholde en bønn til kongen. Dette for å styrke kongens posisjon i øyene til befolkningen.¹⁸⁹ Presten hadde også en sentral rolle i menneskers liv. Det var presten som skulle lede sine sognebarn til den rette tro, og lede dem gjennom livets store spørsmål. Når det kom til prestens rolle under kongen, var det å arbeide under kongens administrasjon. Under gudstjenesten skulle presten i tillegg til å be for kongen, lese utdrag fra Bibelen. Gjennom dåpen, vielsen og begravelsen, som var livets tre merkedager, hadde presten ansvar for kongens undersåtter.¹⁹⁰ Enevoldskongen fikk makt direkte fra Gud, og derfor var kongens makt direkte legitimert av Gud. Det ansvaret presten hadde var med på å styrke deres posisjon i lokalsamfunnet. Det var i tillegg prestens oppgave å holde samfunnsorden gjennom prekenene, i tillegg til å være en sjelesørger for sitt sogn.

På Rørstad var Rask en del det vi kan kalle en «middelklasse». Sammenlignet med andre europeiske land hadde ikke Norge en tydelig adel, og dermed ikke den samme strukturen på klasseforskjellene. Ifølge Ida Bulls må den norske overklassen bli sett på som middelklasse, dersom klasseforskjellene skal sammenlignes med andre europeiske land, slik som i Sverige og England. I lokalsamfunnet, slik som bygder og mindre tettsteder, ville denne norske «middelklassen» bestå av for eksempel storbønder, eiere av lokale handelssteder og kongens lokale embetsmenn.¹⁹¹ Presten var en viktig embetsmann, og faller også under kategorien «middelklassen» i det dansk/norske klassesystemet. Dette sier noe om den generelle presten økonomiske og politiske situasjon på 1700-tallet. Derfor vil dette kunne knyttes opp mot det som skal undersøkes i kapitlet.

¹⁸⁵ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I Pettersen, og Erling Sandmo, *Norsk historie II. 1537-1814*, 2015: 235.

¹⁸⁶ Ole Feldbæk, *Danmark-Norge 1380-1814. Nærhet og adskillelse 1720-1814*, 1998: 113

¹⁸⁷ Store norske leksikon, «Mathias Krogh» av Terje Ellingsen. 09.10.2020. https://nbl.snl.no/Mathias_Krogh

¹⁸⁸ Kirken.no, «Biskoper i Den norske kirke 1537-2019» av Kirkerådets kommunikasjonsavdeling. https://kirken.no/globalassets/kirken.no/bispemotet/2019/biskoper_1537_2019.pdf 19.01.2021.

¹⁸⁹ Feldbæk, 1998: 114.

¹⁹⁰ Feldbæk, 1998: 113-114.

¹⁹¹ Bull, 2020: 172.

Den økonomiske utviklingen i Norge på 1700-tallet var preget av en befolkningsvekst, noe som resulterte i en økning både i forbruk og produksjon. Det var dermed en økende økonomisk aktivitet.¹⁹² Tørrfisk var den viktigste varen fra Nordland på begynnelsen av 1700-tallet. Handelen med tørrfisk skapte en direkte kontakt mellom fiskerne i Nordland og kjøpmennene i Bergen gjennom de lokale handelsmennene.¹⁹³ Slik var også disse aktørene i Nordland knyttet indirekte til internasjonale nettverk, gjennom det økonomiske systemet og nettverk. Handelen førte med seg ideer og ny kunnskap. Dette forteller oss at Rask ikke bosatte seg på et øde sted avskilt fra omverden da han kom til Nordland. Rørstad var med andre ord knytt både politisk og økonomisk til resten av verden.

Johannes Rask levde under opplysningstiden, en periode fra midten av 1600-tallet til slutten av 1700-tallet. Perioden var definert av nye ideer innenfor vitenskap og filosofi. Disse strømmingene kom fra England og bredte seg utover det europeiske kontinentet. Opplysningstidens ideer ble overført og forflyttet over landegrensene av mennesker. Menneskene ble derfor påvirket av det globale nettverkets impulser.¹⁹⁴ Opplysningstiden må forstås som en prosess, og ikke som en statisk hendelse. Derfor er det viktig å problematisere opplysningstiden når den skal bli sett i sammenheng med Johannes Rask. Jarle Simensen argumenter i artikkelen *Nærbilde av andre* for at Rask var representant for den tidlige opplysningstid.¹⁹⁵ Da Johannes Rask på begynnelsen av 1700-tallet førte sine notater som skulle bli til en reisebeskrivelse, og senere forfattet boken i Rørstad, var dette enda i opplysningstidens tidlige faser. Det er mulig, gjennom hans skildringer og sammenligninger av blant annet naturen, å se at hans interessefelt var preget av samtiden. Ifølge Pernille Ipsen var reisedagboken til Rask et eksempel på et verk som ble skrevet i en forandringsfase. I skildringene om afrikanerne ser hun tendenser til perspektiver preget av tidlig nytid, hvor hun trekker frem Rasks skildringer om kannibalene som et eksempel på dette. På den andre siden peker Ipsen på at reisebeskrivelsen har elementer lik andre velinformerte skildringer på 1700-tallet. Denne argumentasjonen baserer hun på at Rask rettet på tidligere forfattere i reisebeskrivelsen.¹⁹⁶ Slik vi allerede har sett i kapittel 2, hvor vi så nærmere på Dapper og andre litterære impulser.

Ved å se på den litteraturen som ble skrevet i Danmark-Norge på et generelt nivå er det mulig å konkludere med at kongeriket var preget av opplysningstidens tanker og ideer. Til tross for dette peker Moseng på at den kristne tro og kirken sto sterkt hos den dansk-norske befolkningen.¹⁹⁷ I opplysningstidens tidlige fase ble ideen om trosfrihet og ytringsfrihet lansert. Der staten og kirken skulle ha mindre kontroll over hvert individs liv. Dette viser til at staten også sto indirekte sterkt, og dermed preget ikke opplysningstidens krefter Danmark-Norge i like stor grad, sammenlignet med andre europeiske land. At kristendommen var godt etablert i det danske og norske samfunnet, fikk ikke de nye ideene et like godt fotfeste. Dette viser at selv ikke Rask levde i et samfunn som bar sterkt preg av opplysningstidens ideer. Dette kan også forklare hvorfor boken til Rask ble publisert som et religiøst verk gjennom biskop Nannestad. Til tross for dette har reiseberetninger blitt brukt for å skildre virkeligheten, og ved det kan det bli definert som en sakprosatext. Reisebeskrivelsen har en teologisk tyngde, men inneholdte også ulike vitenskapelige

¹⁹² Hutchison, 2019: 39.

¹⁹³ Bull, 2020: 71.

¹⁹⁴ Store norske leksjon, «Opplysningstiden», av Ellen Krefting. 12.05.2021. <https://snl.no/opplysningstiden>

¹⁹⁵ Simensen, 2011: 34.

¹⁹⁶ Ipsen, 2015: 50.

¹⁹⁷ Moseng, 2015: 339.

aspekter, slik som botanikk. Dermed kunne boken ha tilhørt en annen litterær sjanger. Selv om reisebeskrivelsen ble skrevet tidlig i opplysningstiden, ble den publisert i 1754, på et punkt der opplysningstiden var godt etablert i Europa.

I tillegg til opplysningstiden, etablerte det seg også en ny retning innenfor den kristne trosretningen. Det kom en ny retning innenfor kristendommen, ofte omtalt som pietismen. Opplysningstid og pietisme blir ofte sett på som motsetninger, men de har også hadde en del likheter. Pietismen var en retning innenfor det kristne tankesettet, og hadde noen av de samme tankene rundt individet slik som opplysningstidens ideer hadde. Det var et skille mellom tro og vitenskap, men der begge retningene var preget av at de vektla enkeltindividets selvstendige forhold til både Gud og verden.¹⁹⁸ Dette viser hvordan opplysningstiden var en langvarig prosess, der ideer om det selvstendige menneske også tok fatt i religioner. Pietismen kom også til Norge – og til Nord-Norge. Ved å vise til det religiøse aspektet i denne sammenhengen setter jeg Johannes Rask sitt livssyn og karriere i en direkte sammenheng med de kulturelle og intellektuelle utviklingene han ble eksponert for.

Johannes Rask kom ikke alene til Rørstad i juli 1715. Han var allerede gift med Christine Blomstrup, og fire måneder etter deres ankomst ble deres første barn Johan Georg født. I 1722 døde imidlertid Christine Blomstrup, og som Rask selv skrev i ministerialboken ble fem umyndige barn etterlat uten sin mor.¹⁹⁹ Siden Rask selv oppførte denne begravelsen henviste han ikke til konen med navn, noe som var et gjentakende problem jeg støtte på i mine søk i ministerialboken. Siden Rask selv skrev opp slike begivenheter i sognet, også for seg selv, kommer han og hans familie ikke opp med enkle søk. På dette tidspunktet var et av barna ha vært om lag åtte år, mens det minste barnet skal ikke ha vært mer en ett år.

For å få en nærmere og mer personlig forståelse av Johannes Rask, undersøkte jeg hans familiære forhold nærmere. Barna som var til stede under begravelsen til Rasks første kone Christine var Johan Georg, Sara, Anna Maria, Elsebet og Enevold.²⁰⁰ Tre av disse fant jeg igjen i ulike kilder, som peker på at disse vokste opp. Johan Georg overtok rollen som sogneprest etter sin fars død.²⁰¹ Han er også nevnt av biskop Nannestad i forordet til den publiserte reisebeskrivelsen. Johan Georg begynte sin karriere under sin far, da han fungerte som personalkapellan.²⁰² Sara fant jeg igjen ved at hennes bryllup i 1740 ble oppført i skifteprotokollen.²⁰³ Anna Marias bryllup som fant sted i 1739 er også berettet om i ministerialprotokollen til Johannes Rask.²⁰⁴ I 1726 giftet Johannes Rask seg på nytt,

¹⁹⁸ Feldbæk, 1998: 108-109.

¹⁹⁹ Leif G. Strømdal, *Menneskers møte*. 2011 Ministerialprotokollen

²⁰⁰ «Digitalarkivet.no, Folda prestegjeld for 1715-1745 Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland» <https://media.digitalarkivet.no/view/16647/1>, sist nedlastet 09.05.2021.

²⁰¹ Rask, 1754. I Nannestads forord.

²⁰² Svein Fygle, *Steigen bygdebok. B. 3. Nordfol: fjorden og folket*, 1991: 93.

²⁰³ «Digitalarkivet.no, ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland for 1715-1745 Folda prestegjeld, viede: Sara Rasch» <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000002391509>, sist nedlastet 09.05.2021.

²⁰⁴ «Digitalarkivet.no, ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland for 1715-1745 Folda prestegjeld, viede: Anna Maria Rasch» <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000002391473>, sist nedlastet 09.05.2021.

denne gangen med enken Anna Pedersdatter Scheldrup.²⁰⁵ I 1741 døde Anne, og Johannes var enkemann i tre år før han selv gikk bort i 1744.²⁰⁶

Et dybdykk inn i Rørstads sogneprest

Nå skal jeg undersøke nærmere om det finnes noe som indikerer og direkte kan vise Johannes Rask som et globalt vindu, basert på kildematerialet som viser Rasks yrkesliv. Dette gjennom hans egen ministerialbok, som direkte viser til hans arbeid som sogneprest. Jeg skal se nærmere på hvilke opplysninger som finnes i boken, som kan være med på å gi oss et innblikk i hva han vektla og hvordan han var i sin stilling som sogneprest. For å kunne undersøke Rask nærmere har jeg i tillegg sett på to andre kilder, den ene er en rettsak som ble ført mot Johannes Rask for salg og produksjon av brennevin, og den andre er et brev fra biskop Hagerup der han utaler sin misnøye med en aldrende Rask som prest.²⁰⁷ Disse kildene viser hans virke, men også andres refleksjoner og perspektiver på Rasks yrkesliv.

Ministerialprotokollen til Johannes Rask viser konkret hans virke i Nordland. Den viser den praktiske delen av hans arbeid, samtidig som det er en direkte kilde til hans liv etter Gullkysten. Rask introduserer selv på første side av ministerialboken at han virker i Folden og Kjærringøyen. Det er også her han bekrefter at han inntok sin stilling 19. juni 1715.²⁰⁸ En slik bok ble brukt til å loggføre alle begivenhetene som tok sted i kirken, fra gudstjeneste til bryllup. Han loggførte også personlige begivenheter, blant annet dåp, giftemål og begravelse i nær familie. Boken er datert fra 1715 til 1744, som er hele perioden han virket frem til hans egen død i 1744. Boken skildrer ikke kun Rasks profesjonelle side av livet, men bokens utviklinger over tid sier også noe om Rasks liv. I de første årene utfyller Rask hver begivenhet, men over tid er det tydelig at det er en aldrende mann som fører boken. I korte trekk er det en utvikling der notatene blir mindre konkret, gir mindre informasjon og selve håndskriften blir vanskeligere å tyde. Det som er interessant med denne kilden er at den viser hva som ble vektlagt blant annet politisk, gjennom å se på hva kollekten gikk til. Den viser også til Johannes Rask sitt nærområde, og hvilke mennesker som bodde der.

Ministerialprotokollen viser at det regelmessig ble holdt kollekt til inntekt for dansk-norske slaver i Middelhavet. Den første av disse kollektene kan vi se den 1. desember 1715. Dette var kort tid etter at Slavekassen i København ble opprettet.²⁰⁹ Dette er en av mange kollekter som ble oppført i ministerialboken, men siden den trekker paralleller til Rasks tidligere liv, er det spennende å trekke frem. I kontrast til slavene i som ble kjøpt og solgt gjennom den transatlantiske slavehandelen, kunne de europeiske slavene bli kjøpt ut av fangenskapet.²¹⁰ Kollekten ble holdt for å kjøpe tilbake dansk-norske slaver som hadde

²⁰⁵ Fygle, 1991: 93.

²⁰⁶ «Digitalarkivet.no, ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland for 1715-1745 Folda prestegjeld, viede: Anna Pedersdatter Shelderup» <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000002391205>, sist nedlastet 09.05.2021.

²⁰⁷ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²⁰⁸ «Digitalarkivet.no, Folda prestegjeld for 1715-1745 Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland» <https://media.digitalarkivet.no/view/16647/1>, sist nedlastet 09.05.2021.

²⁰⁹ «Digitalarkivet.no, Folda prestegjeld for 1715-1745 Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte – Nordland» <https://media.digitalarkivet.no/view/16647/1>, sist nedlastet 09.05.2021.

²¹⁰ Emil Kaukonen & Mats Wickström, «Encountring Mid-Eighteenth Century Morocco from Below: Slavery, Race, and Religion in two Scandinavian Captivity Narratives.» I *Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*, av Holger Weiss 2020: 183-184. I denne artikkelen kan det også lese mer om det «glokale» perspektivet gjennom to skandinaviske menn som ble fanget og ble slaver.

blitt tatt til fange av islamske kapere. Dette var et fenomen som foregikk fra midten av 1600-tallet og frem til en avtale mellom partene fra midten av 1700-tallet. Dermed ble det gjort kollekt for dette formålet, å samle inn penger til slavekassen.²¹¹

Rask viser nok en gang sine egne følelser gjennom sine skildringer av sin første kones begravelse. Rasks følelser kom også frem i reisebeskrivelsen da han vitnet slavehandelen i Mellom-Amerika. Til tross for mange skildringer i reisebeskrivelsen, er det sjeldent jeg fikk en følelse av hva som lå bak fasaden. En fasade der Rask ikke ofte uttrykte sine egne følelser, og heller forholde seg objektiv og profesjonell.

Utover ministerialboken er det lite kildemateriale som kaster lys over arbeidshverdagen til Rask. Det finnes imidlertid materiale etter en rettsak Rask var en del av på 1740-tallet. Mot slutten av 1741 ble Johannes Rask stilt for retten.²¹² Rask hadde blitt beskyldt for produksjon og salg av brennevin, i tillegg til manglende konfirmasjonsundervisning. Ifølge *Steigen Bygdebok* foregikk salget av brennevinet i sammenheng med kirkelige arrangementer, der anklagen var at personer skulle ha forlatt prestegården tydelig beruset. I tillegg hadde vitner sett det bli båret brennevin gjennom prestegården. De dansk-norske myndighetene på 1700-tallet begrenset importen av varer de anså som unødvendige alkohol, og var en av disse varene. Myndighetene begrenset importen for å både beskytte de økonomiske interessene; import av andre varer som ble ansett viktigere ble prioritert, og bøndernes arbeidskraft ble ivaretatt ved å unngå redusert effektivitet forårsaket av alkohol. I tillegg til myndighetenes reguleringer sto det i tråd med den kristne tro at edruelighet var et krav på hellisdagene.²¹³ Som vi har sett tidligere hadde pietismen fått gjennomslag i Norge på 1700-tallet, og som trolig førte med seg en mer konservativ holdning rettet mot alkohol på hellisdager og i andre religiøse sammenhenger.²¹⁴ Da saken ble ført for retten var det mange vitner, og klokkeren var et av hovedvitnene. Bygdebokas forfatter, Svein Fygle mener vitnene forsøkte å dekke over for Johannes Rask, men at de til slutt innrømte at det ble båret brennevin gjennom prestegården. Til tross for disse vitneutsagnene, ble ikke Rask dømt for produksjonen eller salget, siden ingen kunne bekrefte at de så noen forlate prestegården synlig beruset.²¹⁵ Rask var imidlertid involvert i en annen sak i tillegg til brennevinssaken.

Ut fra rettsaken som ble ført mot Rask får vi ikke kun direkte innsyn i Rasks liv på Rørstad, men kildematerialet gir et direkte innblikk i hvordan han ble oppfattet som person, og hvorvidt han ble anerkjent som en viktig skikkelse i lokalsamfunnet. Presten skulle ha en autoritær rolle, og var ofte en respektert person i sitt sogn. Det meste av kildematerialet som omhandler rettsaken er ikke skrevet av Rask selv. Kildene supplerer derfor til avhandlingen fordi de representerer andres syn på Rask. I kildematerialet som er å finnes på Statsarkivet i Trondheim, er et av dokumentene/ skrivene skrevet av Rask selv. Analysen får da både Rask sitt perspektiv og sakføreres perspektiv. Som presentert tidligere ble saken henlagt fordi ingen av vitnene kunne bekrefte at brennevinet ble båret gjennom prestegården, kun at de hadde sett personer være synlig beruset. Sentrale skikkelser i denne saken var Prost Peder Bruun, samme mann som skrev ned skifteprotokollen etter Johannes Rask og biskop Hagerup.²¹⁶

²¹¹ Kulturhistorisk museum, «Nordiske slaver – afrikanske herrer», N.N. 12.05.2021.

<https://www.khm.uio.no/besok-oss/historisk-museum/utstillingsarkiv/nordiske-slaver-afrikanske-herrer/>

²¹² Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²¹³ Ragnar Hauge, «Alkohol i norsk historie» i Norsk Epidemiologi. 1996: 17.

²¹⁴ Hauge, 1996: 17.

²¹⁵ Fygle, 1991: 109.

²¹⁶ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

For å få en dypere forståelse av rettsakens forløp og utfall har det blitt utført en analyse av kildematerialet fra Statsarkivet i Trondheim. Saken om manglende konfirmasjonsundervisning skal ifølge kildematerialet ha hatt bakgrunn i en rettsak som ble ført 12. mars 1735. I denne rettsaken ble Johannes Rask dømt til å betale flere bøter, blant annet en bot til de fattige, og en bot på 16 riksdaler til justiskassen. Dokumentet fra kildematerialet ble datert til 5. desember 1741, og ble underskrevet av sognepresten i Salten, Niels Hegelund.²¹⁷ Hegelund var en gjentagende skikkelse i straffeforfølgelsen av Rask i 1741, og de fleste dokumentene ble skrevet av han. Den manglende konfirmasjonsundervisningen ble nevnt i flere anledninger. Også i Johannes Rask egen «vitneutsagn» henviser Rask selv til den manglende konfirmasjonsundervisningen som han tidligere hadde blitt dømt for. Rask kom med begrunnelser for hvorfor disse uteble, og derfor bekrefter Rask selv ved å innrømme at han hadde begått lovbruddet og brutt Almueskoleloven fra 1739.²¹⁸ I Rasks brev henvender seg til sakførerne og berettet om at konfirmasjonsundervisningen hadde uteblitt tre ganger. Rask skrev at det var på grunn av en formell visitas at den ene konfirmasjonsundervisningen uteble. I dette dokumentet skrev Johannes Rask under, og det er datert til 4. november 1741.²¹⁹ Dette stemmer med datoen fra Hegelunds dokument, der han antydte at Rask var skyldig også i brennevinssaken.

I et dokument fra 2. november 1741 kommer det frem at rettsaken ble ført fra biskop Hagerup ordre fra 17. juni 1741, og i her blir det opplyst at saken dreide seg om at Johannes Rask produserte brennevin.²²⁰ Det var altså i juni anklagelsene ble sendt inn. Rettsaken mot Rask varte frem til 16. desember 1741. Da ble det i et skriv av Niels Janson Scheldrup prost over Salten Protsti bekreftet at Rask ble frifunnet for salg og produksjon av brennevin, basert på manglende bevis.²²¹ Forfatterne av *Steigen Bygdebok* kom også til en lignende konklusjon av rettsakens utfall, men de så forbi faktumet at Johannes Rask faktisk ble dømt for noe annet. Det var ikke bare presten ble anklaget, noe som insinuerte at Rask ikke var særlig likt i lokalsamfunnet.²²² Han ble dømt for manglende konfirmasjonsundervisning, noe som skulle sette en standard for den danske presten. Biskop Hagerup henvender senere sin misnøye med den eldre Johannes Rask, noe som er dokumentert i kildematerialet fra Salten prosti. Den aldrende Rask hadde vært gjennom en rettsak som preget hans rykte, og som indikerer at Rask ikke var respektert i lokalsamfunnet. I tillegg til rettsaken om brennevin fant jeg opplysninger om at han hadde vært mangelfull i konfirmasjonsundervisningen, noe som var med på å styrke saken som ble ført mot han.²²³

Hva sier dette arkivmaterialet om Rask, og hva gjør den relevant opp mot hans karakter? Jeg har tidligere presentert hvilken rolle presten hadde i sitt lokalsamfunn, og Johannes Rask var ikke et unntak i å være en kjent skikkelse blant sine sognebarn. Presten skulle oppfylle kravene som var satt, og dermed var en offentlig rettssak ført mot Rask et brudd på de normene han som prest skulle følge i sitt embete. Et av disse kravene var edruelighet på helligdagene, noe Rask ville brutt om han hadde solgt brennevin på en søndag.²²⁴ Denne

²¹⁷ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²¹⁸ Fygle, 1991: 205.

²¹⁹ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²²⁰ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²²¹ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²²² Fygle, 1991: 109.

²²³ Statsarkivet i Trondheim, Salten prosti. Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

²²⁴ Ragnar Hauge, *Alkohol i norsk historie*, 1996: 17.

rettsaken reflekterer en eldre mann, og gjennom de opplysningene som nå er blitt presentert er det rimelig å anta at han ikke var en konservativ mann.

For å igjen trekke inn Andres Dass som et eksempel på sammenligning, baserte han ikke sin rikdom og innflytelse kun på sin stilling som sogneprest. Han hadde et bedre økonomisk utgangspunkt gjennom farens arv og gjennom giftemål. Dass hadde inntekter av jekter, handel med Bergen, og mye jord som strakk seg geografisk fra kysten til innlandet.²²⁵ Rask hadde ikke et slik økonomisk utgangspunkt. Dette har allerede blitt vist til gjennom de store kontrastene mellom skifteprotokollene. Selv peker Rask også på hvor dyrt det er for ulike varer på Rørstad kontra de ulike stedene han reiste i reisebeskrivelsen. Han sammenligner blant annet prisen for brennevin i Accra mot prisene hjemme.²²⁶ Han viser også selv til at lønnen for prestene i de store kirkene i London har mer betalt enn han. Det kan virke som at Rask var opptatt av sin privatøkonomi. Som vist tidligere drev han med handel på Christiansborg, i en litt større grad enn hva de fleste andre stasjonert på fortet gjorde. Om Rask produserte og solgte brennevin, ville dette ha vært en ekstraintekt.

I Carl Von Linnés *Lapländske resa* beretter botanikeren at han oppsøkte Johannes Rask sommeren 1743. På grunn av hans kjennskap og skildringer av både norsk og afrikansk natur. Skildringen om Rask av Linné er kortfattet, men kan være en med på å styrke at Rask også hadde et bredere interessefelt, også utenfor teologi.²²⁷ Rask var selv i personlig kontakt med den svenske botanikeren Carl von Linné, som ifølge Moseng var en viktig skikkelse for den nordiske opplysningstiden.²²⁸ På grunn av Linnés sentrale rolle, viser møtet mellom de to botanikerne at Rask var i kontakt med opplysningstidens ideer. Det er viktig å sette Rask inn i denne konteksten, for å få en forståelse av hvordan samfunnet rundt han var i en stadig endring, og for å se hvorvidt dette kunne ha preget han som et globalt vindu.

Linnés møte med Rask representerer hans botaniske interesser, og supplerer inntrykkene leseren av reisebeskrivelsen får om Rasks botaniske interesser. Å avlegge et besøk til sognepresten på Rørstad var ikke et naturlig valg for Linnés på grunn av reiseruten. Det er dermed rimelig å anta at Rasks reise til og fra Guinea hadde blitt omtalt blant folk langs Linnés opprinnelige rute. Dette indikerer at det måtte ha vært kjent blant lokalbefolkningen at deres sogneprest var bereist. Rask måtte da ha snakket om sin reise, og delt sine globale impulser med menneskene rundt seg.

Det kan virke som Rasks regionale personlighet viker fra hans globale personlighet. Basert på funnene forrige kapittel presenterte, i tillegg til funnene presentert under dette delkapitlet, ser jeg kontraster mellom kapellanen på Christiansborg og sognepresten på Rørstad. Ifølge det som kan leses i reisebeskrivelsen var Rask svært opptatt av å skrive om sine geistlige plikter og oppgaver mens han var stasjonert på Christiansborg. På Rask sine senere år som sogneprest ved Rørstad kirke ser vi en endring i hans arbeidsinnsats. Den globale personligheten skaper et bilde av en mann som viste interesse for sitt fagfelt og den naturen som omga han. Han viste en annen karakter, som hadde et større

²²⁵ Hutchison, 2019:54-55.

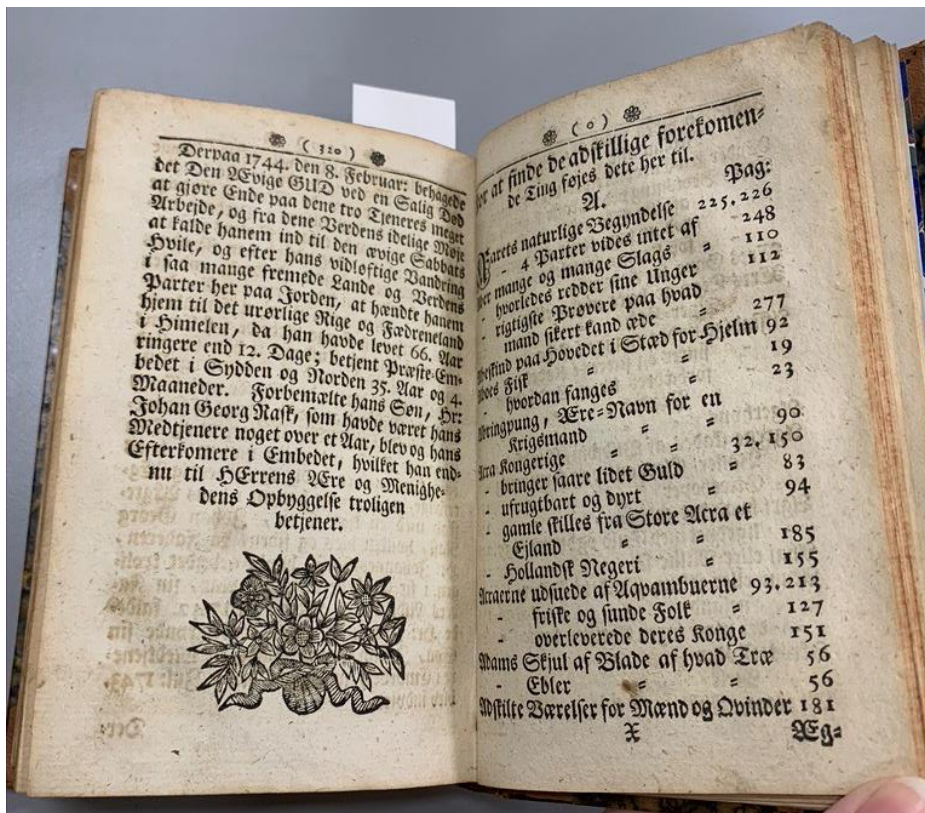
²²⁶ Øvrelid, 1963: 63.

²²⁷ Carl von Linné, *Lapländske resa*, overs. Bjørn Julén. 1962: 105. I lokalhistorieboken *Menneskers møte* kan det leses mer om dette tenkte møtet, fra side 45 til side 53. I boka kan det leses en hel del om hvordan dette møtet kunne ha foregått. Forfatterne skriver blant annet om en gitt romanse mellom Linné og Rasks datter, Sara. Denne romansen har de basert på Linnés egne skildringer der han blant annet beskrev Sara som «extraordinært skön».

²²⁸ Moseng, 2015: 378.

potensiale til å ha en viss påvirkningskraft, både gjennom sitt embete på Christiansborg og hans personlige interesser for hva som var å finnes i den globale verden. På Røstad ser vi en tendens til at hans påvirkningspotensiale ble mindre, da prestens rolle og makt avhenger av personlighet og hvor likt de var i sitt sogn. Dette trekker oss tilbake til at det ble ført to rettsaker mot presten i bygda, hvilket sier mye om stillingen Rask hadde på Røstad mot slutten av sitt liv.

Nå skal jeg se nærmere på hvorvidt de globale impulsene fra reisen kom frem gjennom skildringene i reisebeskrivelsen. Ved å gjennomføre en analyse av komparasjonene Rask gjorde mellom Nordland og Gullkysten, vil jeg undersøke nærmere i hvilken grad Rask hadde potensiale til å påvirke andre. Her skal jeg undersøke Rask sine egne ideer og refleksjoner nærmere. Målet for den videre undersøkelsen er å se på hans eget tankesett, for å se hva han selv vektlegger i sine reiseskildringer. Dette skal gjøres ved å se på hva han sammenlignet av planter, dyr, mennesker, religion og kultur. Dette skal jeg gjøre ved å bruke reiseskildringen til Johannes Rask, der jeg skal bruke den som en levning. Målet er videre å finne svar på hvordan så han på verden, hvilke opplysninger han kommer med som kan tyde på at han har vært påvirket av globale impulser, og hvilket potensial hadde Rask da til å være et globalt vindu.

Bilde: En kort og Sandferdig Rejse-Beskrivelse fra 1754.²²⁹

Som tidligere vist ser Jarle Simensen på reisebeskrivelsen til Rask som en levning i artikkelsamlingen *Gold Coast, Forts and Castles* på Rask. Dette er noe jeg tar utgangspunkt i nå når jeg skal forestå en nærmere analyse av boken. Det jeg skal gjøre nå er å bruke boken som en levning. For å dykke dypere inn i hvem Rask var, og hans ideer og tanker

²²⁹ Bilde 3: Bildet tok jeg da jeg var på Gunnerusbiblioteket i september 2020, hvor jeg fikk muligheten til å se en original utgave av reisebeskrivelsen. Bildet viser den siste siden av Rasks egne tekst og en indeks av utvalgte fenomener. Illustrasjonen har jeg merket meg er å finne i flere bøker fra samme tidsperiode.

skal jeg bruke eksempler fra hans egen bok der han sammenligner ulikheter og forskjeller mellom Nord-Norge/ Europa og Gullkysten innenfor kultur, natur og religion. Som vi nå vet skrev Rask reisebeskrivelsen etter sin endte reise. Han satt dermed med sine minner og notater fra reisen på Rørstad, mens han så på sine egne omgivelser og gjorde seg opp noen tanker for sammenligning.

Selve reisebeskrivelsen begynner med biskop Nannestads forord der han beretter om hvordan han fikk boken av Johan Georg Rask på en biskopvisitas ved Rørstad menighet 14. mai 1753.²³⁰ Han brukte reisebeskrivelsens innhold og at boken ble overrakt til han fra Rasks egen sønn som argumenterer for hvorfor han valgte å publisere boken uten forfatterens samtykke. Nannestad skrev også at Johannes Rask selv ønsket å publisere boken, men at det var for store avstander mellom Nordland og trykkeriet i København for at dette kunne la seg gjøre.²³¹ Dette bidrar til å styrke den tidligere konklusjonen om at Rask ønsket å henvise seg til et publikum. Etter forordet går boken videre Johannes Rasks tekst som startet slik «Aar 1708. Den 6. October. Blev jeg i Herrens navn af det Vestindiske og Guineiske Compagnies Directeurer i København (...)».²³² Rask forfattet boken på Rørstadm og ut ifra bokens struktur antas det at Rask daglig noterte begivenheter under sin reise. Da jeg først leste boken fikk jeg inntrykk av at den ble fremstilt systematisk, men at det ikke var en gjennomgående rød tråd i hans oppsett. Ofte forekom det plutselige anekdoter om ulke temaer han ønsket å fordype seg i. Etter å ha lest boken flere ganger, i ulike format og på ulike språk så jeg sammenhengen i mønstret han skrev i. Reisebeskrivelsen har en nøye planlagt struktur, der han på starten av reisen skrev en type logg fra dag til dag. Da han ankom den afrikanske vestkysten, er det en tydelig endring i skrivestilen. Han skrev skildringene av hva han så mer utdypende, noe som er gjentakende gjennom boken. Til tross for at det hender at noen anekdoter kommer brått på i ulike sammenhenger, går han som regel tilbake til sin loggførende skrivestil.

Rask sammenlignet ofte dyr og planter, noe som illustrerer hans interesse innenfor botanikk og natur. Når han sammenlignet disse, forsøkte han å se likhetene mellom de ulike objektene han studerte. Når han forklarte i reisebeskrivelsen, var det lett å kunne gjenkjenne dyrene og plantene han beskrev, og det kan tenkes at det også var enkelt for lesere i hans samtid å danne seg et bilde av hva han beskrev. Han fremmet også forskjellene, og funderte og reflekterte rundt disse. Til tider utfordret han også sine forfatterkollegaer ved å kontraktivt kritisere deres verks tidligere konklusjoner.

Havbruk og fiske hadde stor betydning for den norske befolkningen på kysten, og spesielt viktig for næringslivet i Nordland på 1700-tallet. Som tidligere beskrevet var handelen av tørrfisk og annen fisk viktig for den generelle handelen med blant annet Bergen, og dermed en viktig økonomisk naturressurs, også i Rørstad. Rask skildrer gjennom boken en del ulike fiskearter langs den afrikanske vestkysten, hvordan de ser ut, smaker og kanskje viktigst hvordan fiskingen fungerer der. Rask observerte ulike fenomener og teknikker for å kunne opplyse sin leser. Det faktumet at Rask helt tydelig ønsket å nå ut til en leser, gir et innblikk i hvorfor han ønsket å forfatte en slik bok, ikke bare for sine egne interesser. Derav hvilke metoder og utstyr den afrikanske befolkningen brukte for å fange fisken. Da han enda var på sin reise til Guinea hadde han allerede observert ulike fiskemetoder, og sett dette opp mot hvordan det gjøres «hjemme».²³³ Det han skriver at han har observert er hvordan

²³⁰ Rask, 1754: I biskop Nannestads forord.

²³¹ Rask, 1754. I forordet til Nannestad.

²³² Rask, 1754: 1.

²³³ Når Rask referer til «hjemme» i reisebeskrivelsen henviser han seg til Rørstad.

afrikanerne brukte kroker som ligner på krokene som ble brukt til å dra opp kveite med. På disse krokene hadde de festet hvite filler eller knuter som agn, og at de i noen tilfeller brukte et par hønsefjær. Deretter forklarte han at fiskingen skjedde mens båten var i fart, og dermed kom fisken etter.²³⁴

Rask viser til at det var kjent også der at fisken ikke gikk dypt under hundedagene, slik som «her i Nordland», og dermed antyder til at dette var en god metode for å fiske på overflaten. Hundedagene er perioden fra slutten av juli til slutten av august. I denne perioden sies det at det blant annet er farlig å bade, fordi alt som er råttent fra havbunden stiger opp.²³⁵ Da Rask diskuterte fisket fokuserte han både på arter og metoder. I dette eksemplet fra boken hans sammenligner han ikke artene, men viser til de ulike metodene for fisking. Han så også der likheter mellom krokene og prosessen for å fiske fisken, men det skal sies at han beskrev at sardinene også gikk sammen i store stimer og dermed ble det stor fangst i nettet, slik som småsild på norskekysten.²³⁶ Selv om han så mange ulike teknikker og metoder for fiske persisterte Rask at de til tross for å ha båter og redskaper ikke hadde den samme kunnskapen om fiske som fiskerne i Norge hadde, selv om det var et mye rikere spekter av fisker der enn hjemme i Norge.²³⁷

Når Rask sammenligner metoder for blant annet fiske skaper han en global sammenheng mellom Nordland og Gullkysten. Han så og fremhevet likhetene mellom stedene, samtidig som at han delte ulike perspektiver for hvordan ting ble gjort i ulike kulturer. For å kunne skrive disse sammenligningene måtte han etter oppholdet på Gullkysten ha studert hvordan fiskerene i Nordland drev sitt arbeid. Rask så verdien i både metoden fiskerne langs Gullkysten og fiskerne i Nordland brukte. Rask konkluderte selv med at fiskerne i Norge var bedre fiskere slik

Og fiskerne der paa kysten haver hverken saadane baade eller saadane redskaber, ike heller den videnskab paa fiskeriet, som er i Norge, end skønt havet er det langt rigere paa fisk end her, og der ikke saa der rigere paa got beir, som her.²³⁸

Dette er et eksempel på hvordan Rask plasserer det lokale i Nordland inn i det globale. Til tross for at han så noen likheter i metodene som ble brukt, hadde de norske fiskerne bedre redskaper og bedre kunnskap på hvordan fiske skulle bedrives. Da Rask først vitnet hvordan fiskerne langs Afrikas vestkyst fisket, hadde han ikke erfart fiskekulturen i Nordland. Derfor ville hans konklusjon om fisket blitt til mens han skrev boken, og dermed ikke ha hatt en forutinntatt mening om hvordan fisket ble drevet. Derfor er dette en av mange komparasjoner han gjorde seg da han skrev boken. Det viser også hvordan oppholdet på Rørstad påvirket reisebeskrivelsene, og skildringene i den. I tillegg viser det hvordan det lokale påvirker hans forståelse og formidling av det globale. Han måtte da ha aktivt oppsøkt lignende fenomener i Nord-Norge, for å kunne sammenligne dem. Dette sier noe om hvordan han potensielt kunne ha delt de globale impulsene med andre i lokalsamfunnet, fordi det indikerer at Rask har ført samtaler og derfor kunne delt sine kunnskaper om hvordan blant annet fiske i andre deler av verden foregikk.

²³⁴ Dette minner i prinsippet om å dorge, en fiskemetode som er vanlig også i Norge i dag.

²³⁵ Store norske leksikon, «Hundedagene». av Audun Dybdahl & Brynjulf Alver. 14.05.2021. <https://snl.no/hundredagene>

²³⁶ Rask, 1754: 18-19.

²³⁷ Rask, 1754: 18.

²³⁸ Rask, 1754: 24.

På reisen sin ned til Guinea gikk skipet Rask reiste med til havn langs den afrikanske vestkysten. De gikk i havn i Kapp Verde og Rask uttalte seg om de vakre omgivelsene han så slik «Saa er det et meget dejligt flet land ud imod Sør-Kanten, og sanden ved strandbredden så glimrende at den i klart solskin ligesom gnistrede for øjnene».²³⁹ Her sammenlignet ikke Rask naturen, men han viste sin begeistring for den.

I reisebeskrivelsen beskriver Rast et frodig planteliv i Accra og området rundt. Det vokste korn, og Rask beskrev det opp mot det han kunne minnes fra kornet fra Danmark, og beskrev kornet slikt «men hvert korn er ike størt større end et got hampa-frø, den giver meget got brød».²⁴⁰ Pløyingen av jorden foregikk annerledes der enn hjemme i Nordland. Der de i Accra brukte hakker for å hakke opp jorda, men satte frøene på samme måte som de i Norge satt sukkererter. I kontrast til fiskerne, ville Rask gi noen positive bemerkelser om hvordan afrikanerne fordelte arbeidsoppgavene mellom hverandre under pløyingen og såingen; «Til Akraernes ros må dog siges, at det er vist, at ingen skal fornærme den anden ved at indtage deres naboes jord eller ager»,²⁴¹ noe han hadde bemerket seg at ofte var roten til konflikt blant europeerne.

Rask beskrev at kyrene han så ikke var så ulike de små kyrene som også fant sted i Valdres; «Nogle faa køver og kalve, Valdres smaa fæ her i Norge ike ulige».²⁴² Siden han sammenlignet kyrene i Kapp Verde med kyrene på Valdres, kan det antas at han først studerte kyrene i Kapp Verde, og deretter fant en sammenligning på Valdres på reisen sin opp mot Nordland. Reiseruten hans fra København til Rørstad i 1715 er ikke dokumentert, men om han ikke tok sjøveien er det mulig dette var noe han også reflekterte over på sin reise til Nordland. Det kan virke som at studerte naturen rundt seg gjennom hele sin reise. Det at han senere fant eksempler til sammenligning i Norge, kan tyde på at han ønsket å belyse og gi den dansk-norske befolkningen av hva som fantes der ute. Som vi har sett tidligere var det å belyse leseren et mål Rask hadde med å skrive reisebeskrivelsen. Ved å sammenligne konkrete dyr og planter fra sitt nærmiljø på Rørstad ville det ha vært lettere for en eventuell leser å skape seg et bilde av verden forbi kongerikets, og Europas landegrenser for en gjennomsnittlig person på 1700-tallet.

Etter å ha kort skildret kyrene som gikk rundt de små trehyttene i landsbyen, forklarte Rask videre at han ønsket å skildre fuglene kort. Han forklarer at Fasanene på Kapp Verde og på Guineakysten var mye større enn de i Europa. Fasanene der hadde høye ben, og han sammenligner bena til disse fuglene med bena til en ung kalkun. Videre beskrev han dem som større enn en høne, med en hengende stjert og med en vakker strak hals. Videre forklarte han selve utseende til disse fuglene, uten å sammenligne.²⁴³

Etter å ha oppholdt seg en lengre stund langs vestkysten og på Gullkysten hadde Rask samlet nok notater til å kunne sammenligne flere dyr og planteriket. Han introduserte at han ønsket å berette hvilke dyr som fantes i landet, fordi han ønsket å vise hvilken mat som fantes. Han viste til de husdyrene som var kjent i Norge, og deretter til mer eksotiske dyr som elefanter og papegøyer. Han sammenlignet hestene, og påpekte at hestene i Norge var sterkere og mer robuste, og det fantes færre hester i Guinea, eller som Rask selv skrev «hester faller vel der og paa kysten af Guinea, men baade ganske så, dets

²³⁹ Rask, 1754: 6.

²⁴⁰ Rask, 1754: 185.

²⁴¹ Rask, 1754: 186.

²⁴² Rask, 1754: 14.

²⁴³ Rask, 1754: 14.

fonden og meget slete, Heel uanseelige imod vores norske heste, som almindelig ere sønderlig levende, modige og muntre».²⁴⁴ Beskrivelsen av hestene i Nordland reflekterer hvordan Rasks språk ikke alltid var like formelt. Språket hans varierte gjennom reisebeskrivelsen, da han beskrev fenomener innenfor sine egne interesser var språket mer fritt, mens når han berettet om hendelser som var i sammenheng med hans geistlige plikter var språket mer preget av en alvorlighet. Han viste også til de ulike prisforskjellene på varer, og tyder til en sterk misnøye med de høye prisene hjemme i forhold til de andre delene av verden han hadde besøkt, der han for å ta et par eksempler viser til prisforskjellene på smør (palmeolje) og brennevin.²⁴⁵

Han sammenlignet ikke bare forskjeller mellom dyr og planter, men også ulike aspekter mellom kulturen på Gullkysten opp mot kulturen hjemme i Nordland. Han beskrev ofte ulike ritualer innenfor innbyggernes kultur og religion. Dette er mer bemerkninger han gjorde seg, uten å sammenligne. Beskrivelsene hans om afrikanerne varierte, og leseren fikk nok ulike assosiasjoner til det afrikanske folket. Da Rask forklarte hvorfor det var vesentlig økning i handelen på slutten av 1709, trakk han frem afrikanernes væremåte som et argument;

handeel og vel mulighet formedelst de hollandske og engelskes alt for store gemenskab med de sorte, hvor ved de, som ellers af naturen eier beslagne hoveder og besønderlig til deres egen fordeel utrolig snedige, tredske og underfundige, blive alt for meget beløbne og underfundige.²⁴⁶

Rask pekte på at afrikanernes væremåte var preget av at de hadde fått kunnskap om hva prisene på varer var i Europa, og nå kunne føre en mer omfattende handel med europeerne gjennom å beskytte sine egne interesser.²⁴⁷ Ordene han brukte for å beskrive afrikanerne er negative til tross for at han skal forklare deres klokskap. Det kan være forbundet i at det var ugunstig for handelsmennene på kysten at afrikaneren hadde tilegnet seg denne kunnskapen, for da ble prisen for blant annet slaver høyere. Dette kunne også vært et irritasjonsmoment for Rask som selv drev handel. Det var mange fordommer om afrikanerne, og når de da viste seg å ikke stemme ble det negative reaksjoner fra europeerne. Som vi ser i dette sitatet fra Rasks reisebeskrivelse virker det som det var nødvendig å undergrave afrikanerens kunnskap ved å gi de assosiasjoner til å istedenfor være utspekulerte. Ved en senere anledning rosete Rask afrikanerens for deres velvilje til å dele mat med hverandre. Han hadde bemerket seg den sterke solidariteten de hadde med hverandre, og at de alltid delte det de hadde, uansett hvor lite det var.²⁴⁸

Rask skildret ulike afrikanske skikker. Han tok blant annet for seg hvordan folket i Accra ikke inngikk ekteskap i den forstand han var vandt med gjennom det kristelige ekteskapet, men at mennene heller tok seg flere koner, og derav fikk mange barn. Han refererte til en mann som han kjente til, med middels rang vell og merke, som hadde 43 koner og 60 barn, og kommenterte rykter han hadde hørt om menn som hadde flere koner en dette; «Ja kongen af Aavambu haver over 100. og kongen af Tida siges at have 500. kvinder. Saaledes er Guds hellige stiftelse ugudeligt forvendt til en fæeske omgængelse.»²⁴⁹ Ifølge Rask skulle ekteskapet holdes hellig, og være mellom én mann og én kvinne. Afrikanerens kunnskap om hans Gud var ikke til stede, men afrikanerne rundt Accra hadde en egen Gud

²⁴⁴ Rask, 1754: 103.

²⁴⁵ Rask, 1754: 96.

²⁴⁶ Rask, 1754: 78.

²⁴⁷ Rask, 1754: 78.

²⁴⁸ Rask, 1754: 140-141.

²⁴⁹ Rask, 1754, 128.

«Jungo». Rask reagerte på at afrikanere ikke var konsekvent i sine ritualer og tro.²⁵⁰ Det virker ikke som at Rask forsøkte å være misjonerende blant de lokale. Han observerte heller deres skikker i forhold til deres egen Gud. En av skikkene som skilte seg ut i sammenheng med begravelse og ekteskap var hvordan afrikanerne på Gullkysten valgte å begrave de levende konene med deres avdøde ektemenn. Når en Akwanum kabuseer ble altså konen gravlagt, og døde etter to til tre dager senere. Denne skikken var «meget hedenske og grume» ifølge Rask.²⁵¹ En annen fordom mot afrikanere som gir gjenklang den dag i dag er at de har en høyere terskel for smerte. Denne fordommen stammer blant annet fra rettferdiggjøringen av slavehandelen. I Rasks skildringer av barnefødsel bemerket han kvinnenens styrke slik «De føder deres børn den ene dag, og geinenligen den anden dag ere de friske og vel igen, og gjøre dere arbeide».²⁵² En annen bemerkning var at de nyfødte barna var mindre enn de i Europa.²⁵³ Skildringene hans om afrikanerne og deres kultur er ofte eksempler på eksotisering, der afrikanerne blir skildret veldig som veldig fremmed og like i Rasks fremstillinger.

Folket i Accra feiret nyttår ved å gi hverandre gaver, med nye klær, og smurte seg inn i palmeolje og kull. Ifølge Rask hadde de ikke noe grunnlag at de startet et nytt år på høsten, annet dette var en gammel tradisjon, og at afrikanerne ikke tok utgangspunkt i Guds skapelse. Rask legger selv til at denne måneden også var de gamle hebreerne start på året, på grunn av at all mark og grøde var modne.²⁵⁴

Jeg har utført en analyse av Rasks skildringer av møtet med slavehandelen i Karibia. Som vi har sett tidligere forlot Johannes Rask Christiansborg med det engelske skipet *Falmouth*. De fleste andre skip som reiste på tvers av verdenshavene et mål; å utveksle varer, men i dette tilfellet var *Flamouth* et krigsskip som trolig hadde intensjon om å beskytte de økonomiske interessene til sin oppdragsgiver. Skipet skulle ta Rask tilbake til Europa, , men skipets rute tok dem først over Atlanteren og til Kariba. Dermed ble Rask med på en reise over Atlanterhavet, og fikk vitne den transatlantiske slavehandelen, fra da slavene ble fraktet ombord på skipet på Gullkysten, på reisen over verdenshavet og når de ble solgt til kjøpmennene i Karibia. Da skipet ankom den portugisiske øyen São Tomé,²⁵⁵ berettet Rask for første og siste gang sine personlige følelser angående slavehandelen. Som vi kan se, var Rask svært negativ til denne «avskyeligste handel»:

*Og her maa jeg med Den gunstig gunstige Leseres Tilladelse ved dene Anledning anføre noget, Slavehandelen betressende, som Jeg heel beveget merkede, Naar De købmænd, som driver Den asskyeligste handel, kommer til fæstningene eller handelstæderne med Slaver at selge, Da ere alle Slaverne begbundne, dog uden jern og Bolter paa fødderne: om den første slaves liv er Baste-toug eller andet Baand bunder, og Det er toug er saa langt, at De fører det ind under de efterfølgendes høire arme saa mange som de ere, saaledes driver kjøbermanden og hans folk de arme menesker for sig allesamen i een Raad ligesom Bester. Sandelig mine øine lød ofteste over ved at see det, og mig indfalt Det som apostelen skriver: Tim: 2.26.*²⁵⁶

Rask nevner ikke slavehandelen i en slik grad før eller etter dette utsagnet. Hvorfor er dette den eneste gangen slavehandelen blir nevnt spesifikt? Reisen over Atlanterhavet var

²⁵⁰ Rask, 1754: 86.

²⁵¹ Rask, 1754: 189.

²⁵² Rask, 1754: 132-133.

²⁵³ Rask, 1754: 131.

²⁵⁴ Rask, 1754: 225.

²⁵⁵ Rask: 271-272.

²⁵⁶ Rask 1754: 271.

krevende i seg selv, men for slavene var det umenneskelige kår ombord på skipene.²⁵⁷ Dette etter regulerte instruksjoner fra kompaniet, siden slavene var verdifull handel, ble det satt inn ulike restriksjoner for å bevare lasten. Her ville jeg ha anvendt skipsloggen til *Falmouth*, og jeg ville trolig fått opplysninger om hvor mange slaver de brakte med seg fra Christiansborg til Karibia. Til tross for at jeg ikke har disse opplysningene, har jeg avendt en artikkel fra UiO, der Ingvild Velure gir opplysninger om et annet slaveskip som fraktet slaver fra Christiansborg i 1768. Med forbehold om at dette er 50 år etter Johannes Rask reiste med et lignende skip over Atlanterhavet, vil denne informasjonen gi et inntrykk av lignende omstendigheter på et dansk-norsk slaveskip. Skipet *Fredensborg* hadde 144 menn, 78 kvinner og 29 barn med seg som skulle bli solgt som slaver. Videre i artikkelen skriver Velure at det var en vanlig prosedyre å merke alle slavene med brennmerker, der alle handelsskipene hadde egne merker for å kunne skille mellom deres eiendommer.²⁵⁸ Tanken på den utholdelige lukten på inne på skipets lasterom, er et inntrykk som er blitt skildret ofte av historikere som har skrevet om slavehandelen, men som nok en gang blir understreket nå for å kunne visualisere de grusomme omstendighetene på skipene. I tillegg opplevde menneskene som ble tatt til fangenskap traumer, også før og etter de ble transportert over Atlanterhavet. De ble tatt fra sine hjem, og ble utsatt for vold og dødelige sykdommer. Ifølge historikeren Jeremy Black døde om lag 10 prosent av alle slavene på reisen over Atlanterhavet.²⁵⁹ Til tross for kompaniets forsøk på å bevare den verdifulle lasten, var kårerne umenneskelig. Utav de om lag 240 slavene som ble fraktet med *Fredensborg*, omkom 24 av dem på reisen over Atlanteren, og ifølge Velure var ofte omstendighetene slik at flere av slavene også omkom kort tid etter de nådde deres destinasjon i Kariba.

Det er da rimelig å tenke at Johannes Rask opplevde grusomhetene med slavehandelen på nært hold. Det å være vitne til omstendighetene ombord på skipet kunne gitt et sterkere inntrykk enn det han tidligere hadde erfart på både reisen til Christiansborg og under oppholdet der. Som vi ser i utsagnet til Rask om slavehandelen, gir han en rekke opplysninger om forholdene til slavene da de ankom havnen på São Tomé. Der var slavene bundet sammen av tau som skulle kunne føre dem på rekke til deres kjøpmenn, og de hadde jern rundt føttene. Før Rask begynte å berette om synet som fikk han til å felle tårer, henvender Rask seg til leseren slik «Og her maa jeg med Den gunstige Leseres Tilladelse ved dene Anledning anføre noget». Dette gir innsikt i at Rask ønsket å henvise seg til et publikum, der slik informasjon kunne gi et sterkt inntrykk på en leser, og de ville fått et bilde av slavehandelens realitet, og at deres omverden baserte sine økonomiske profitter på andre menneskers liv.

Jeg mener at det har skjedd en forandring fra da Rask først vitnet slavehandelen på sin reise til Christiansborg til når han vitnet handelen i Karibia. Da Rask berettet om et av sine første møter med slavehandelen utrykte han en annen holdning enn det som ble gitt uttrykk for i São Tomé. Rask skrev det slik:

*Slaver, af hvilke jeg ike merkede den minste fortedelse, end ike ved Geberder over det, at de bleve overgivne i vores hænder hvorfor jeg slutede, at slaverne maa visseligen blive, heel ilde behandlede af deres egne folk, til faa anstiller sig misfornøiede dermed, at de blive solgt*²⁶⁰

²⁵⁷ Norges historie, «Slaveskipet Fredensborg» av Ingvild Velure, 29.04.2021.

https://www.norgeshistorie.no/enevelde/1251_slaveskipet-fredensborg-.html

²⁵⁸ Norges historie, «Slaveskipet Fredensborg» av Ingvild Velure, 29.04.2021.

https://www.norgeshistorie.no/enevelde/1251_slaveskipet-fredensborg-.html

²⁵⁹ Black, 2002: 87-88.

²⁶⁰ Rask, 1754: 37-38.

Her omtalte Rask slavehandelen som om han så dens verdi for de som blir solgt og kjøpt inn i slaveriet. Han hadde en annen oppfatning enn senere, der han ikke beskrev det som grusomt, slik som han hadde i vente, men heller la vekt på hvilke vilkår slavene levde med blant andre afrikanerne. Han så en lysere framtid for dem, da slavene velvillig ble med *Fridericus Qvartus*. Han la ikke noe mer i dette, mulig fordi han enda ikke hadde vitnet slavehandelen i sin helhet. Rask hadde sett mye mer av slavehandelen, og omstendighetene rundt den. Det er derfor mulig å trekke inn at i tiden mellom disse to utsagnene så hadde Rasks erfaringer endret hans syn på slavehandelen. Som gjentatt en rekke ganger tidligere skrev Rask reisebeskrivelsen mens han var sogneprest på Rørstad. Han skrev boken i loggform, og viket dermed ikke fra sine notater og opplevelser, som var oppført i en nok så kronologisk rekkefølge. Noe som kan enten indikere at han overtid har endret innstillingene sine om slavehandelen, eller at han motsier seg selv.

Denne bemerkningen fra et av de første møtene med handelen var mer en observasjon, der Rask tok en slutning basert på forholdene han vitnet, og reflekterte ikke over møtet basert på egne følelser. Dermed var skildringene fra slavehandelen på São Tomé den første og siste der Rask viste sine ekte følelser rundt slavehandelen. Han «omtaler» den tidligere i reisebeskrivelsen, men som en opplysning eller en bemerkning. Eksempler på dette er når han nevnte at slaver ble kjøpt, eller når han refererte til slavene på Christiansborg.

Jeg vil til slutt kommenter bibelverset Johannes Rask henviste leseren til da han skildret slavehandelen på São Tomé. Dette gjorde han slik «Sandelig mine øine lød ofteste over ved at see det, og mig indfalt Det som apostelen skriver: Tim: 2.26»²⁶¹ Ifølge to moderne bibler er Timoteus oversatt på to ulike måter: «å våkne opp av sin rus i djevelens nare, han som de er fanget av, så de må gjøre hans vilje.»²⁶² og «så de kan våkne opp av rusen og komme ut av djevlesens nare.»²⁶³ Siden det var to ulike måter å tolke dette verset på, fant jeg heller frem i *Christian Quart Dansk Bibel* fra 1633. Denne bibelen var oppført i skifteprotokollen etter Johannes Rask, og det er rimelig å anta at han har brukte denne eller en lignende versjon da han skrev reisebeskrivelsen. Dermed vil jeg ta utgangspunkt i *Christian Quart Dansk Bibel*, for å tolke hva Johannes Rask kunne lagt i dette bibelverset i sammenheng med hans refleksjoner rundt slavehandelen. I *Christian Quart Dansk Bibel* sto det skrevet: «De at blifve ædrueigen af Diefvelens snare. Af hvilken De ere fagne efter hans vilie».²⁶⁴ Jeg tolker at Johannes Rask henviste leseren til dette verset fordi han fikk et annet syn på slavehandelen, og mente han kunne se hva han vitnet. På en annen side kunne han ha referert til slavedriverne som lurt av djevelen selv. Ved å referere til Tim 2.26 fikk Johannes Rask rom til å indirekte styrke sine følelser rundt slavehandelen, og eventuelt om kjøpmennene som drev handelen. Om det var dette han mente, styrker det hypotesen om at Rask ble påvirket av ulike etiske impulser, der han mulig endret sitt syn på slavehandelen gjennom det han selv fikk erfare på sin reise.

Mellom disse to lokalsamfunnene (samt andre geografiske steder Rask omtalte) gjennomførte Rask en komparasjon. En slik komparasjon gjennomføres ved å sette likheter, forskjeller og årsakssammenhenger mellom ett eller flere lokalsamfunn opp mot hverandre. Ifølge Ida Bull gir denne komparasjonen oss innsikt i både forskjeller og likheter, og ikke minst hvordan disse ble oppfattet i samtiden.²⁶⁵ Jeg vil anvende Bulls

²⁶¹ Rask 1754: 271.

²⁶² Holy Bible, nettutgave hentet fra applikasjonen Holy Bible.

²⁶³ Ingulf Diesen, Sten Sørensen og Pål Helmersen (red.), *Bibelen Guds ord, studieutgave*, 2018: Tim 2.26.

²⁶⁴ Melchior Matzan (utgiver), *Christian Quart Dansk Bibel*. 1633: 125 – I det nye testamentet.

²⁶⁵ Bull: 17-18.

definisjon av tilnærmingen som utgangspunkt for å se på Johannes Rasks komparasjoner. Gjennom Rask komparasjon beskrev Rask både Rørstad og verdensdelene han hadde besøkt tidligere. For å si det på en litt annen måte fikk Rask impulser fra andre deler av verden, og han overførte disse impulsene til Rørstad gjennom komparasjoner. Dette kan sees i sammenheng med hans egne skildringer i reisebeskrivelsen.

Johannes Rasks globale ettermæle

Avhandlingen har tatt for seg hvordan Rask både tilegnet seg globale impulser, og hvorvidt han hadde et potensiale til å spre globale impulser gjennom sitt liv. Avhandlingen skal nå vise hvordan Johannes Rasks globale impulser påvirket andre etter sin død, og gjennom hans litterære verk *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea*. Jeg skal nå presentere etterlivet til boken, for som vi vet ble reisebeskrivelsen publisert etter Johannes Rasks død, og det er etterlivet til denne boken som kanskje har hatt mest potensiale til å spre disse globale impulsene.

Reisebeskrivelsen ble publisert av biskop Nannestad i Trondheim, 1754. Som tidligere vist la Nannestad til sitt eget etterord og forord i boken. I Nannestads forord argumenterte han for hvorfor han selv anså det som sin rett å publisere boken, da forfatterens egen familie hadde uttrykt forfatterens ønske om å få den publisert. Nannestad roste Johannes Rask i forordet, og fremhevet at Rask var en god kristen mann, som gjennom sin reise hadde berettet sannheten uten å være påvirket av djevelens makt. Derfor anså Nannestad dette som et verdig verk å publisere. Nannestad opplyser også leseren om at Rask selv ønsket å publisere boken, men at avstandene var for store mellom Nord-Norge og trykkeriet i København. Som vi har sett tidligere hadde Trondheim fått sitt eget trykkeri innen Nannestad trykte boken.²⁶⁶ I etterordet til Nannestad gir han opplysninger om Johannes Rasks liv, hvor han ble født, hvor han reiste og når han døde.²⁶⁷

Christian Molbech skrev forordet til presten H.C Monrads bok som originalt ble publisert i 1822. Som jeg har vist tidligere har Selena A. Winsnes også oversatt dette verket til engelsk; *Contribution to a Description of the Guinea Coast, and its inhabitants*. I forordet til Molbech referer han til Johannes Rasks bok som svært sjelden, der han sammenlignet Rasks bok opp mot Ludewig Ferdinand Rømers reisebeskrivelse *Tilforladelig Efterretning om Negotien paa Kysten Guinea*, som ifølge Rømer var mye mer velkjent enn Rasks reisebeskrivelse.²⁶⁸ Til tross for Molbechs uttalelser vet vi at reisebeskrivelsen av Rask ble lest i sin samtid, da den var å finne i *Fortegnelse over det Kongelig norske Videnskabers Selskabs Bogsamling* fra 1790.²⁶⁹

Det var da Jostein Øvrelid oversatte reisedagboken fra dansk til nynorsk i 1969 at reisebeskrivelsen ble gjenoppdaget, og i 2009 gjorde Selena A. Winsnes den tilgjengelig. Som vi har sett basert på avhandlingens sekundærlitteratur, er reisebeskrivelsen til Rask blitt avendt som en kilde på den transatlantiske slavehandelen, skildringer av Gullkysten fra et dansk-norsk perspektiv og som et eksempel på reisebeskrivelser fra tidlig nytid. Gjennom å bli gjenoppdaget har Rasks reiseskildringer bidratt til forskning, og vi i vår samtid har kunne avendt boken som en kilde på globale impulser fra 1700-tallet.

²⁶⁶ Rask, 1754. I forordet til Nannestad.

²⁶⁷ Rask, 1754. I etterordet til Nannestad.

²⁶⁸ H.C. Monrad, *Two Views from Christiansborg Castle: A description of the Guinea coast and its inhabitants*, overs. Selena Axelrod Winsnes, 2009: 20.

²⁶⁹ Hove, 2016: 52.

Reisebeskrivelsen gir oss en mulighet til å skildre hvordan en bereist prest skildret verden på 1700-tallet.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett på Johannes Rasks liv etter den verdensomspennende reisen hans, og undersøkt hvilket potensiale Rask hadde til å påvirke andre med globale impulser. Fra en ytterkant av verden til en annen, gjorde Rask seg opp noen slutninger og refleksjoner av de fenomener og hendelser han vitnet. Han brukte sin oppfattelse om naturen, kulturen og samfunnet ved å sammenligne Afrikas vestkyst, ved å sammenligne inntrykkene med hva han erfarte i Nord-Norge. Målet med analysene som ble gjort i dette kapitlet var å undersøke Rasks potensiale gjennom han virke som sogneprest og gjennom hans egen tankeverden.

Jeg undersøkte hvilken rolle sognepresten Rask hadde i lokalsamfunnet, og hvorvidt han hadde et potensiale til å spre globale impulser gjennom embetet. Som vi så innledningsvis i kapitlet hadde 1700-talls presten en viktig rolle i lokalsamfunnet, og presten skulle være ansvarlig for sine sognebarns liv. Et slikt ansvar baserte seg på ulike forventninger som presten måtte oppfylle, han skulle være tro til kongen, ha en utdanning i teologi og ikke minst skulle han leve opp til disse kriteriene gjennom sitt embete. Analysen av Rasks stilling som sogneprest baserte seg på rettsaken ført mot han i 1741 og ministerialprotokollen til Rask. Basert på kildematerialet som omhandler rettsaken mot Rask, har jeg konkludert med at Rask ikke hadde respekt i lokalsamfunnet, og dermed svekker dette hans potensiale til å påvirke andre. Til tross for hans stilling som sogneprest på Rørstad, ble han i sine siste år som prest ikke behandlet deretter. Presten hadde i utgangspunkt et respektert embete i sitt sogn, men basert på at det ble ført først en rettsak om manglende konfirmasjonsundervisning, der Rask ble dømt, i tillegg til at det ble ført en rettsak ved en senere anledning, tilsier at Rask karakter ikke sto sterkt blant sine kollegaer og hos sine sognebarn på sine eldre dager.

Ut fra opplysningene fra ministerialprotokollen fikk vi et innblikk i Johannes Rasks yrkesmessige og personlige liv, og i tillegg ble det også gitt en indikasjon på det globale; Rask sin tid med slaveri og slavehandel var ikke over. I ministerialprotokollen noterte Rask ned at kirken hadde samlet inn en kollekt for dansk-norske slaver. Basert på kollektens karakter, trekker den paralleller mellom Johannes Rasks tid på Christiansborg og hans senere liv på Rørstad. Basert på disse opplysningene stryket det igjen Rasks potensial til å videreføre de globale impulsene, i tillegg til å være et globalt vindu. I kapitlet blir Rasks møte med slavehandelen i Karibia analysert. I dette møtet viste Johannes Rask sine ekteføyte følelser tilknyttet handelen som han selv anså som avskyelig. Basert på hvordan Johannes Rask henvendte seg til sine lesere og opplysningene han ga rundt slavehandelen, er det rimelig å anta at han selv så paralleller til kollekten for de dansk-norske slavene, og den transatlantiske slavehandelen han selv vitnet.

Som vi har sett tidligere var det på Rørstad Rask forfattet reisebeskrivelsen sin. Derfor har jeg utført en analyse reisebeskrivelsen for å undersøke hvilke sammenlikninger han gjorde mellom Gullkysten og Nord-Norge, og hva han vektla i sine komparasjoner. Målet for analysen var å få et innblikk i hvordan Rask koblet de geografiske områdene sammen gjennom skildringene. Eksempler på de nye kulturelle impulsene så vi gjennom hans skildringer om afrikanerne. Der han i møte med deres skikker for blant annet begravelse

og deres religion fikk erfart andre måter å forholde seg til verden på. Hans beretninger fra reisen gir ikke uttrykk for at han anerkjente guden deres som noe annet enn en hedensk tro, imidlertid drøfte han om deres Gud, og fikk derfor et inntrykk av deres kultur. Da det kommer til det sosiale skrev Rask mye om hvordan afrikanere interagerer med hverandre, og for eksempel viste til hvordan de drev jordbruket uten konflikter, noe som var vanlig blant europeerne. Hans store interesser for botanikk kan vi se gjennom hans detaljerte beskrivelser av naturen. Disse inntrykkene skrev han om i sin reisebeskrivelse, hvor han da sammenlignet på grunnlag av hva han var kjent med før reisen, og det han erfarte da han var sogneprest på Rørstad. Da Rask sammenlignet de ulike dyreartene, naturen og blomstene langs Afrikas vestkyst, hadde han ofte bemerkelser som kunne beskrive de opp mot hva som allerede var kjent i Europa.

Den mest fremtredende komparasjonen av Rask var hvordan han sammenlignet fisket. Som vi så innledningsvis var handel av tørrfisk en av de viktigste økonomiske ressursene i Nordland på 1700-tallet. Gjennom selve komparasjonen kunne han videreformidle hvordan fisket ble gjort i Nordland og på Gullkysten. Han knyttet de geografiske områdene sammen, og bidro til en krysskulturell utveksling. Rask var derfor oppmerksom på likhetene og forskjellene når han skrev reisebeskrivelsen, og det indikerer at de globale impulsene hadde påvirket han. Basert på analysene kan jeg konkludere med at Rask tilegnet seg globale impulser fra reisen, som han hadde et potensiale til å videreformidle da han undersøkte de lignende fenomener også på Rørstad.

Kapittel 4: Avslutning

Innledningsvis ble to spørsmål introdusert: Hvilke impulser påvirket Rask, og hvilket potensial hadde han til å påvirke andre? Disse to spørsmålene er avhandlingens rammeverk, da underproblemstillingene ble undersøkt i avhandlingens to empirikapitler.

Gjennom avhandlingen har de ulike impulsene Johannes Rask tilegnet seg på sin reise til og fra Guinea blitt presentert. Basert på analysen av reisebeskrivelsen og det supplerende kildematerialet har vi sett at Rask ble eksponert for globale impulser gjennom møte med andre kulturer, sosiale interaksjoner, politiske hendelser, naturen og ideer. Johannes Rask bidro til å skape transkulturelle utvekslinger da han gjennom sin reisebeskrivelse skapte muligheten til en utveksling av impulser på tvers av verdenshavene.

I møtet med den lokale befolkningen i Afrika, og med andre europeere bidro den bereiste presten til å skape transkulturelle overføringer, da han på Rørstad skildret de ulike impulsene han tilegnet seg. I møtet med den afrikanske kulturen erfarte Rask nye måter å forholde seg til verden på. I reisebeskrivelsen kom det frem at han hadde forutinntatt holdninger mot afrikanerne, og refererte ofte til de innfødte som hedninger. Han aksepterte ikke deres Gud, men skildret likevel deres ritualer. Som vi har sett i kapittel 3 var presten ansvarlig for å føre sognebarna sine gjennom livets tre sentrale hendelser; fødselen, ekteskapet og begravelsen. Disse tre fenomener skildret Rask i reisebeskrivelsen, og hvordan andre kulturer forholdte seg til disse sentrale hendelsene gjennom livet. Brevvekslingene mellom guvernørene på Christiansborg og deres overordnede i København åpnet det for argumentasjon rundt Johannes Rasks sosiale interaksjoner under oppholdet på Christiansborg. Rask etablerte seg utenfor Christiansborg, hvor han i en større grad enn det som var normen, drev handel med andre europeere. I tillegg ble oppholdet hans preget av en intern konflikt med guvernør Lygaard. Basert på kildematerialet vet vi at Lygaard mente at Rasks handelsvirksomhet var uforenelig med hans stilling som kapellan. Arkivmaterialet og sekundærlitteraturen til Selena Winsnes og Pernille Ipsen ga grunnlag for å argumentere for at om Rask hadde etablerte seg med familie på Gullkysten, ville dette styrket hans misnøye av Lygaards håndtering av krigen mellom Akwamu og Osu. Rask hadde handelsinteresser i Osu, men han kunne også ha hatt en familie. Om Rask faktisk giftet seg ville han da ha integrert seg mer i lokalsamfunnet, og i større grad blitt eksponert for kulturelle og sosiale impulser.

Når Rask sammenlignet naturen, planteriket og dyreriket skapte han globale sammenhenger. Avhandlingen har tatt utgangspunkt i Johannes Rask som en global sammenheng mellom Gullkysten og Nord-Norge. Dette kom godt frem da jeg analyserte hans komparasjoner av fisket. Han beskrev metoder for hvordan fisket ble gjort på hver sin måte. Han så og fremhevet likhetene mellom stedene, samtidig som han delte ulike perspektiver på hvordan ting ble gjort i ulike kulturer. For å kunne skrive disse sammenligningene måtte han etter oppholdet på Gullkysten ha studert hvordan fiskerne i Nordland drev sitt arbeid.

I analysen av Rasks litterære impulser, var det lite som kunne vise til global påvirkning. Han eide ikke mye av verdi, og hans boksamling besto for det mest av teologiske verk. Målet med undersøkelsen av hans bøker var å kunne si noe om hvilke impulser Rask hadde tilegnet seg fra idéverdenen, og hvilken litteratur som var tilgjengelig i Nordland på 1700-tallet. I denne analysen konkluderte jeg med at Rask i liten grad hadde bøker som indikerte at han hadde tilegnet seg globale impulser gjennom litteraturen. På en annen side pekte

Rasks skildringer om slavehandelen på en endring i hans oppfatning av handelen, da han først omtalte slavehandelen som om han så dens verdi for de som blir solgt og kjøpt inn i slaveriet. Han hadde en annen oppfatning enn senere, der han ikke beskrev det som grusomt, slik som han hadde i vente, men heller la vekt på hvilke vilkår slavene levde med blant andre afrikanerne. Han så en lysere framtid for dem, da slavene velvillig ble med *Fridericus Qvartus*. Basert på at Rask endret sitt synspunkt på slavehandelen etter oppholdet på Christiansborg viser at Rask hadde blitt påvirket av globale impulser. Han hadde tilegnet seg ny kunnskap ved å selv være vitne til alle omstendighetene rundt slavehandelen.

Basert på min analyse ble Rask eksponert for globale impulser gjennom sin reise til og fra Guinea. På grunnlag av hva som er presentert i avhandlingens empiri og i dette avslutningskapittelets oppsummering, ble Rask i stor grad påvirket av globale impulser, og vi har nå sett hvilke impulser dette var. Likhetene og ulikhetene mellom Gullkysten og Danmark-Norge ble forstått og kommunisert av Johannes Rask. Jeg har i tråd med avhandlingens andre underproblemstilling undersøkt; hvilket potensial hadde Rask til å påvirke andre? Dette har vi sett nærmere på gjennom paralleller mellom kildematerialet som baserer seg på hans liv på Rørstad, og hvordan de globale impulsene ble formet da han skrev reisebeskrivelsen. Basert på kildematerialet om rettsaken er det mulig å vise at Rask ikke hadde mye potensiale til å påvirke andre, fordi rettsaken viser at Rask ikke var respektert i lokalsamfunnet på Rørstad, i den grad det var forventet en prest på 1700-tallet skulle være. Funnene i ministerialboken viser et større potensial for påvirkning i sammenheng med kollekten til slavekassen. Kollekten skapet en mulighet for Rask å være et globalt vindu, hvor han kunne delt sine impulser. Kollekten i seg selv viser en kobling opp mot den globale handelen Rask tidligere hadde vært førstehåndsvitne til.

I møtet med botanikeren Carl von Linné ser vi at Rask hadde spredd sine globale impulser, der Linné hadde hørt om den bereiste presten, som nå var sogneprest på Rørstad. Linnés skildringer om Rask viser også at Rask var i kontakt med andre som oppsøkte hans globale impulser. Basert på disse to argumentasjonene konkluderer jeg med at Rask hadde et potensial til å påvirke andre med sine globale impulser også i sin samtid. I kapittel 3 har jeg også undersøkt hvordan bokens publisering i 1754 tilsier at Rask egentlig hadde et større potensial til å påvirke andre, men som vi så var reisedagboken lite lest etter den ble publisert. Derfor hadde Rask i mindre grad potensiale til å påvirke andre med sine globale impulser. Det var altså ikke før den igjen ble gjenoppdaget på 1960-tallet vi igjen kan se potensialet for påvirkning, men i den forstand at vi kan anvende reisebeskrivelsen som en kilde til globale impulser på 1700-tallet.

Denne avhandlingen lokaliserer det globale i det lokale på Rørstad, gjennom den bereiste presten Johannes Rask. Avhandlingens overordnede problemstilling er: I hvilken grad fungerte Johannes Rask som et globalt vindu? Basert på de globale impulsene og på argumentasjonene som er blitt gjort rede for gjennom avhandlingen, og nå i avhandlingas siste kapittel har vi sett at Johannes Rask fungerte som et globalt vindu. Gjennom reisen tilegnet han seg globale impulser, hvor han som et individ på Rørstad skapte en global sammenheng mellom Nord-Norge og Gullkysten. Det er reisebeskrivelsen som er nøkkelen til hvordan Johannes Rask fungerte som et tosidig vindu. Gjennom skildringene han gjorde mens han skrev reisebeskrivelsen ble det skapt en oppfatning av en verden utenfor Nordland, hvor han koblet sammen disse nettverkene og globale impulsene opp mot sitt eget lokalsamfunn. Rask skildringer gir oss et unikt innblikk i en global verden, der vi får

en kilde på krysskulturelle møter, komparasjoner mellom tre verdensdeler og et bidrag til å videre undersøke den globale sammenhengen i et lokalt perspektiv.

Rask tilegnet seg globale impulser og hadde i noen grad et potensiale til å påvirke andre med disse globale impulsene. Gjennom hva han leste i forkant og under skriveprosessen av reisebeskrivelsen hadde han tilegnet seg inntrykk fra begge lokalsamfunnene han skildret i reisebeskrivelsen. Gjennom sine egne observasjoner hadde han mye kunnskap om den globale verden, og vi ser at han var bereist. Utviklingen av holdningen til slavehandelen kan bli brukt til å vise til hvordan de globale impulsene endret hans holdninger. I tillegg kan jeg gjennom å se på Rasks komparasjon mellom Nord-Norge og gullkysten diskutere og konkludere med at han skapte en krysskulturell kontakt, og opp mot teoriene da vise hvordan han bidro til den globale sammenhengen. Rask var gjennom det globale vinduet en global impuls. Ved å bruke reisebeskrivelsen til Rask som en kilde på det lokale i det globale har vi fått en dypere forståelse av historiske fenomener, slik som den transatlantiske slavehandelen, interaksjoner mellom mennesker på tvers av kulturelle og sosiale forskjeller. Jeg anvendte i tillegg supplerende kildemateriale for å kunne undersøke de lokale fenomener på både Christiansborg og Rørstad nærmere, for å kunne styrke besvarelsen av hvorvidt Johannes Rask fungerte som et globalt vindu sett bort fra hans narrativ.

Som et individ har Johannes Rask vært en kilde på vår forståelse av de globale strømmingene i tidlig nytid. Vi tenker kanskje først og fremst at det globale påvirker det lokale, men Rask tilegnet seg lokalkunnskap på Rørstad som han anvendte i reisebeskrivelsen sin, noe som, også har påvirket hvordan han forsto og fremstilte det globale. Et enkeltindivids oppfattinger av verdensbildet blir formet av å utvide horisonten, hvor Rask både utvidet horisonten sin på reisen til og fra Guinea, men også da han reiste og bosatte seg på Rørstad. Johannes Rask fungerte som et globalt vindu i den grad at han som individ var en bidragsyter til utvekslinger av impulser på tvers av verdenshavene. Vi har sett at Rask både tilegnet seg impulser og påvirket andre, derfor lå også den gjensidige påvirkningen til grunn.

Bildeoversikt

- Bilde 1:** Kart over Norden. Forsidebildet har tittelen Carte des Etats Danois. Opphavet: Lapie, Pierre Miller Blondeau, Alexandre. Paris, Frankrike: 1802.
Illustrerer ifølge opphavet: Island, Færøerne, Fredriksnagor, Nicobarerne, Vestindiske Øer, Virgin Islands, Malabar Kysten, Trankebar, Koromandelkysten, Guinea, Guldkysten, og Grønland.....s. *Forside*.
- Bilde 2:** Kart over deler av Nordland og Troms, med fokus på Rørstad kirkes posisjon. Skjermdump fra Google Maps. Hentet 15.05.2021.....s. 36
- Bilde 3:** Bilde av *En kort og Sandferdig Rejse-Beskrivelse* fra 1754. Fotograf Ronja Vistnes, tatt september 2020.....s.44

Bibliografi

Arkiv

Statsarkivet i Trondheim

Statsarkivet i Trondheim

Salten prosti

Et hefte med forskjellig innhold, mappe 1, 1741-1744.

SAT/A-6538/1/D/L0001/0001i

Digitalarkivet

Statsarkivet i Trondheim

Salten Prost, Skifteprotokoll, 1744-1832.

80 l. 1b.1, SAT nr. Gc 1. Skiftet etter Johannes Rask.

<https://media.digitalarkivet.no/view/25145/28>, sist nedlastet 10.05.2021.

Statsarkivet i Trondheim

Folda prestegjeld, 1715-1745.

Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistrerte - Nordland.

Mappe L0765. Protokollnr. 853A04

<https://media.digitalarkivet.no/view/16647/1>, sist nedlastet 09.05.2021.

Statsarkivet i Trondheim

Helgelands prosti, Skifte- og inventar protokoller 1728-1753.

fol. 130b-313a. Skiftet etter Anders Dass.

<https://media.digitalarkivet.no/view/25141/102>

10.05.2021

Rigsarkivet

Rigsarkivet

Vestindisk-Guineisk Kompagni, Bogholderen på Christiansborg.

Inventarie- og consumptiebøger, 1698-1718.

[https://www.sa.dk/ao-](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202977#293501,59324134)

[soegesider/da/billedviser?epid=20202977#293501,59324134](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202977#293501,59324134), sist nedlastet

11.05.2021.

Rigsarkivet

Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen.

Breve og dokumenter fra Guinea, 1705-1722. Løpenummer: 242.

[https://www.sa.dk/ao-](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256)

[soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20202279#292913,59112256),

sist nedlastet 11.05. 2021.

Rigsarkivet

Vestindisk-Guineisk Kompagni, Direktionen.

Dokumenter vedr. skibsekspeditioner til Vestindien og Guinea (1671 - 1754).

V; Christianus Qvintus (G); 1706 - V; Christianus Qvintus (G); 1708, 1706-1708.

Løpenummer: 86

[https://www.sa.dk/ao-](https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=20202389#292978,59135292)

[soegesider/en/billedviser?epid=20202389#292978,59135292](https://www.sa.dk/ao-soegesider/en/billedviser?epid=20202389#292978,59135292),

sist nedlastet 11.05. 2021.

Trykte kilder

- Hesselberg, Kåre. Helgeland Prosti, skifte-og inventar. Skiftet etter Anders Dass, prost i Helgeland prosti, sogneprest i Alstahaug Prestegjeld. Transkripsjon av Statsarkivet i Trondheim. Helgelands prosti, Skifte- og inventar protokoller 1728-1753. fol. 130b-313a. Skiftet etter Anders Dass. Tilgjengelig i Petter Dass-Museets arkiv. 2006.
- Justesen, Ole (red.). *Danish Sources for the History of Ghana 1657-1754*, vol 1: 1657-1735. København: Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab. 2005.
- Linné, Carl von. *Lapländske resa*. Oversatt av Bjørn Julén. Stockholm: Aldus Bonniers. 1962.
- Matzan, Melchior (utgiver). *Christian Quart Dansk Bibel*. 1633.
- Monrad, H.C. *Two Views from Christiansborg Castle: A description of the Guinea coast and its inhabitants*. Oversatt av Selena Axelrod Winsnes. Accra: Sub-Saharan Publishers, 2009.
- Rask, Johannes, *En kort og sandferdig Rejse-Beskrivelse, til og fra Guinea*. Medvirker Fredrik Nannestad. Trondheim: Trykt hos Jens Christensen Winding. 1754.
- Rask, Johannes. *Ferd til og frå Guinea: 1708-1713*. Oversatt av Jostein Øvreid. Halden: Fonna Forlag. 1969.
- Rask, Johannes. *Two Views from Christiansborg Castle. A Breif and Truthful Description of a Journey to and from Guinea*. Oversatt av Selena Axelrod Winsnes. Accra: Sub-Saharan Publishers, 2009.

Sekundærlitteratur

- Abernethy, David B. 2000. *The Dynamics of Global Dominance. European Overseas Empires 1415-1980*. New Haven & London: Yale University Press.
- Allern, Tor-Helge. «Såkorn, urtehave og kadaverdisiplin: Utdanning og universitetsstudier i Danmark-Norge på Petter Dass sin tid Seed corn, herb garden and slavish discipline: Education and University Studies in Denmark-Norway at the time of Petter Dass». *Nordisk Pedagogik*, volum 28;(4). 2008. 237-254.
- Berglund, Birgitta. 2007. *Alstahaug på Helgeland 1000-1750. Dassdynastiet og presteskapet iscenesetter seg selv*. Tapir akademiske forlag.
- Black, Jeremy. 2002. *Europe and the World, 1650-1830*. New York: Routledge.
- Casalilla, Bartolomé Yun. 2007. ««Localism», global history and transnational history. A Reflection from the Historian of Early Modern Europe.» *Historisk tidskrift Stockholm*, 659-678.
- Bull, Ida. 2020. *Lokalsamfunnet i verden. Norske lokalsamfunns plass i den første globaliseringen på 1600- til 1800-tallet*. Oslo: Novus Forlag.

- Dahl, Gina. 2014. *Libraries and Enlightenment - Eighteenth-Century Norway and the Outer World*. Danmark: Aarhus University press.
- Diesen, Ingulf, Sørensen, Sten og Helmersen, Pål (red.). (2018). *Bibelen Guds ord, studieutgave*. Oslo: Hermon Forlag.
- Eriksen, Tore Linné. 2010. *Globalhistorie 1750-1900. En sammenvevd og delt verden*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Feldbæk, Ole. 1998. *Danmark-Norge 1380-1814. Nærhed og adskillelse 1720-1814*. København: Akademiske forlag.
- Fygle, Svein. 1991. *Steigen bygdebok. B. 3. Nordfol: fjorden og folket*. Steigen: Steigen kommune.
- Hansen, Torkild. 1968. *Slavenes kyst*. Oslo: Gyldendal.
- Hauge, Ragnar. «Alkohol i norsk historie». *Norsk Epidemiologi* 6(1)1996: 13-21.
- Hernæs, Per Oluf. 2017. «Guld, slaver og kolonisering.» I *Vestafrika. Fortene på Guldkysten*, av Per Oluf Hernæs, 18-33. København: Gads Forlag.
- Hernæs, Per Oluf. 2017. «I Akwamuimperiets vold 1700-30.» I *Vestafrika. Fortene på Guldkysten*, av Per Oluf Hernæs, 100-123. København: Gad Forlag.
- Hove, Jon Olav. «Sukkerhuset i Trondheim: Historia og minnet om industrietablering og transatlantisk slavehandel». *Factory & Dwelling*, 2016: 46-60.
- Hutchison, Ragnhild. 2019. *En kort introduksjon til Norges økonomiske historie på 1700-tallet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Ipsen, Pernille. 2015. *Daughters of the Trade. Atlantic Slavers and Interracial Marriage on the Gold Coast*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jørgensen, Johan. 1968. *Skifter og testamenter*. København: Dansk historisk fællesforenings håndbøger.
- Kaukonen, Emil & Wickström, Mats. 2020. «Encountering Mid-Eighteenth Century Morocco from Below: Slavery, Race, and Religion in two Scandinavian Captivity Narratives.» I *Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*, av Holger Weiss, 179-202. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var*. En innføring i historiefaget. Oslo: Universitetsforlaget.
- Middel, Mathias og Katja Naumann. 2010. «Global history and the spatial trun: form the impact of area studies to the study of critical junctures of Globalization.» *Journal of Global History*, 149-170.
- Müller, Leos. RydénGöran. og Weiss, Holger. (red.) 2010. «Innledningsartikkel av redaktørene.» I *Global historia från periferin. Norden 1600-1850*, av Leos Müller, Göran Rydén og Holger (red.) Weiss, 13-37. Lund: Studentlitteratur.

- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I Pettersen, og Erling Sandmo. 2015. *Norsk historie II. 1537-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Osei-Tutu, John Kwadwo. 2018. «Introduction.» I *Forts, castles and society in West Africa. Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, 1-28. Leiden: Brill.
- Petersson, Jürgen Osterhammel & Niels P. 2005. *Globalization. A Short History*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Riksarkivaren. u.d. *Skifter - Førstehjelp for arkivbrukere 5*. Statsarkivet i Trondheim.
- Scocozza, Benito. 1989. *Ved afgrundens rand 1600-1700*. København: Gyldendal Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- Simensen, Jarle. 2011. «Bilde av de andre; nærblikk på en dansk-norsk reisebeskrivelse fra Vest-Afrika.» *Historiestudentenes tidsskrift*, 33-37.
- Simensen, Jarle. 2018. «Gold Coast Forsts and Castles: Key Themes and Perspectives.» I *Forts Castles and society in West Africa. Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, 33-54. Leiden: Brill.
- Stearns, Peter N. 2020. *Globalization in World History*. London & New York: Routledge.
- Strømdal, Leif G. 2011. *Menneskers møte. Tidsbilder sett fra Rørstad*. Publikasjonssted ikke oppgitt: Forretningstrykk AS.
- Svensli, Fredrik Hyrum. 2011. *Et trøblete "ekteskap"? Danskenes forhold til Akwamu på Gullkysten i perioden 1690-1730*. Trondheim: Masteroppgave i Historie, ved NTNU.
- Weiss, Holger. 2010. «Danskar och svenskar I den atlantiska slavhandeln 1650-1850.» I *Global historia från periferin. Norden 1600-1850*, av Leos Müller, Göran Rydén og Holger Weiss, 39-72. Lund: Studenlitteratur.
- Weiss, Holger. 2015. «Introduction: Portals of Early Modern Globalisation and Creolisation in the Atlantic World during the Era of the Slave Trade.» I *Ports of Globalisation, Places of Creolisation*, av Holger Weiss, 1-21. Leiden: Brill.
- Weiss, Holger. 2020. «Locating the global: Articulations, Encounters, and Interactions.» I *Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*, av Holger Weiss, 1-14. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Weiss, Holger. 2020. «Muslim Scholars Living in Three Worlds: West African Muslims and the Imposition of the European Colonial Order.» I *Locating the Global. Spaces, Networks, and Interactions from the Seventeenth to the Twentieth Century*, av Holger Weiss, 231-251. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Winsnes, Selena Axelrod. 2018. «Heaven Is High Above and Europe Is Far Away, so Christiansborg Prevails». Vol. Volum 7, i *Forts Castles and society in West Africa: Gold Coast and Dahomey, 1450-1960*, av John Kwadwo Osei-Tutu, redigert av John Kwadwo Osei-Tutu, 57-70. Leiden: Brill

Nettressurser

- Amundsen, Arne Bugge: «Jonas Ramus». *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Sist oppdatert 25. februar 2020. https://nbl.snl.no/Jonas_Ramus
- Dybdahl, Audun; Alver, Brynjulf: «hundredagene» *Store norske leksikon*. Sist oppdatert 17. august 2020. <https://snl.no/hundredagene>
- Hamm, Christine. «Reiselitteratur». *Store norske leksikon*. Sist oppdatert 16. oktober 2019. <https://snl.no/reiselitteratur>
- Hansen, Ketil F. «Slaveri». *Store norske leksikon*. Sist oppdatert 11. oktober 2019. https://snl.no/slaveri#-Den_transatlantiske_slavehandelen
- Kirkerådets kommunikasjonsavdeling. «Biskoper i Den norske kirke 1537-2019»
kirken.no
https://kirken.no/globalassets/kirken.no/bispemotet/2019/biskoper_1537_2019.pdf
df 19.01.2021
- Krefting, Ellen. «opplysningstiden» *Store norske leksikon*. Sist oppdatert 26. juni 2020. <https://snl.no/opplysningstiden>
- N.N. Bibelselskapet. «Beskrivelse av bibelutgaver fra 1550 til 1938». Nedlastet 15.04.2021. <https://bibel.no/bibelgaven/bibeldagen/hvordan-markere-bibeldagen/bibelutstilling/beskrivelse-av-bibelutgaver-fra-1550-til-1938>
- N.N. Holy Bible. «Holy Bible». Applikasjon.
https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sirma.mobile.bible.android&hl=en_US&gl=US
- N.N. Kulturhistorisk museum. «Nordiske slaver – afrikanske herrer». Nedlastet 12.05.2021. <https://www.khm.uio.no/besok-oss/historisk-museum/utstillingsarkiv/nordiske-slaver-afrikanske-herrer/>
- Velure, Ingvild. «Slaveskipet Fredensborg». Norges historie. Nedlastet 29.04.2021. https://www.norgeshistorie.no/enevelde/1251_slaveskipet-fredensborg-.html
- Woolf, D.R. «Howell, James». *Oxford Dictionary of National Biography*. Sist oppdatert 03. januar 2008.
<https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-13974;jsessionid=A093389DDB3AC3F9D772FF9221777568>

